КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕРСТУГАНОВА НАТАЛЯ ВІКТОРІВНА

УДК 378:2-1(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. В. Дерстуганова

Науковий керівник: **Сущенко Лариса Олександрівна**, доктор педагогічних наук, доцент

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Дерстуганова Н. В. Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Класичний приватний університет, Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2020.

У дисертації викладено нове вирішення проблеми формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Констатовано, що в умовах становлення нової української системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір, здійснюється пошук шляхів, що надають змогу зберегти духовно-моральні й культурно-історичні традиції освіти та виховання майбутніх теологів як фахівців, здатних до пошуку й засвоєння нових знань, з умінням генерувати нові ідеї та ініціативи, втілювати їх у життя з метою усвідомлення суспільством значущості вічних цінностей, чіткого формулювання сенсу земного життя, набуття твердого підґрунтя, на якому будується щоденна життєдіяльність людини.

Розкрито теоретичні засади підготовки майбутніх бакалаврів з теології в науковому міждисциплінарному дискурсі (богословські, педагогічні, психологічні, філософські аспекти), досліджено вплив православної духовно-моральної спадщини в контексті історичного розвитку української освіти.

Проаналізовано особливості організації освітньо-виховного процесу професійної підготовки майбутніх богословів: освітня діяльність у закладах вищої духовної освіти передбачає засвоєння стандартів вищої духовної освіти, затверджених Священним Синодом УПЦ за поданням Учбового комітету; виховний процес ґрунтується на Євангельському вченні та Святому Переданні Православної Церкви й унормовується внутрішнім Статутом. Освітній та виховний процеси на богословських кафедрах світських закладів вищої освіти

базуються на тих самих принципах, але організовані дещо в інший спосіб, з урахуванням освітнього процесу світських ЗВО.

Доведено, що значний потенціал у вирішенні окреслених завдань має комунікативно орієнтована парадигма навчання майбутніх бакалаврів з теології: створення й побудова платформи, на якій розгортатиметься організація освітнього процесу на засадах спільної продуктивної діяльності та активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії здобувачів вищої освіти з викладачами й одногрупниками при виконанні різноманітних завдань у групах мінливого складу та чисельності, а також студентів з людьми різного віку під час практик та просвітницьких і катехізичних заходів за межами закладів вищої освіти.

З'ясовано зміст таких основних дефініцій, що становлять понятійно-категоріальний апарат дослідження: «формування готовності», «бакалавр», «теологія», «богослов'я», «комунікація», «спілкування», «взаємодія», «професія», «діяльність». Простежено динамічні етапи їх становлення й розвитку, встановлено їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Поглиблено зміст базових понять наукової розвідки: «комунікація», «комунікативна взаємодія», «богослов'я», спираючись на аналіз і синтез педагогічної, богословської, філософської та психологічної літератури.

Відзначено принципову важливість глибокого розуміння терміна «богослов'я» для сучасної професійної педагогіки; наголошено на необхідності в процесі фахової підготовки майбутніх бакалаврів з теології приділяти першочергову увагу духовно-моральному вихованню; досліджено взаємозв'язок між внутрішнім душевним станом людини та її можливістю займатися богослов'ям.

Аналіз наукової літератури та святоотцівської спадщини з теми дослідження свідчить, що готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності є важливим елементом фахового становлення й професійного сходження майбутнього богослова до вершин його майстерності, одним із параметрів його професійної готовності, що суттєво впливає на результати діяльності фахівця.

З’ясування сутності цих категорій надало можливість тлумачити формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як процес позитивних якісних змін за визначеними показниками мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного та особистісно-рефлексивного компонентів досліджуваної готовності в процесі фахової підготовки майбутніх богословів.

Мотиваційно-цільовий компонент готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності окреслено як чітко сформовану систему морально-ціннісного ставлення до обраної професії; усвідомлення значення комунікативної взаємодії для кваліфікованого виконання фахових обов’язків; внутрішню духовну мотивацію; необхідність проповідування для пробудження віри; потребу досягнення високої результативності в майбутній професійній діяльності; наполегливість у пошуку ефективних шляхів вирішення професійних завдань; необхідність постійного підвищення теоретичних знань та практичних навичок щодо здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Когнітивно-операційний компонент готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності визначено як сукупність теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для успішного виконання професійних обов’язків у стандартних та непередбачуваних ситуаціях.

Для особистісно-рефлексивного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності характерні здатність використати теологічні знання в процесі постійного власного духовно-морального розвитку; чуйне, уважне, дбайливе ставлення до людини як до образу та подоби Божої; втілення в життя двоєдиної заповіді Господа про любов; навички самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, самокорегування; прагнення до саморозвитку, самореалізації, використання творчого потенціалу; уміння демонструвати переконання,

зберігаючи повагу та любов до людини, яка має протилежні погляди; готовність до постійного «зворотного зв'язку».

Визначено й подано показники та рівні сформованості (високий, середній і низький) кожного з компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії.

Розроблено, науково аргументовано та експериментально перевірено комплекс організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом утвердження та зміцнення в них доброчесності; інтеріоризація ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії на рефлексивній основі; створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів; забезпечення оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.

Теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, яка складається із взаємопов'язаних між собою теоретико-методологічного, змістово-функціонального й результативного блоків і відтворює загальну авторську стратегію, що ґрунтується на можливості внесення певних змін в існуючий процес підготовки майбутніх теологів з метою формування високого рівня їхньої готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Теоретико-методологічний блок моделі містить методологічні підходи, принципи та організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. До змістово-функціонального блоку моделі

входять: вимоги до першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, подані в Національній рамці кваліфікацій; аналіз діяльності теолога, на основі якого виділяють особистісно-професійні якості, необхідні для організації освітнього процесу студентів; аналіз освітньо-професійної програми напряму підготовки «Богослов'я» (теологія із зазначенням конфесії) здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Результативний блок відображає кінцевий результат.

Здійснено експериментальну перевірку комплексу організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Узагальнення результатів діагностичних зрізів, їх кількісний і якісний аналіз свідчать, що їх реалізація привела до суттєвих позитивних, статистично значущих змін у рівнях сформованості мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного та особистісно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в оновленні, модифікації та корегуванні змісту навчальних дисциплін: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я», «Апологетика»; а також у розробленні та впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти авторського спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності».

Ключові слова: майбутні бакалаври з теології, комунікативна взаємодія, готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії, організаційно-педагогічні умови, структурно-функціональна модель.

SUMMARY

Derstuganova N. V. Formation of readiness of future bachelor's degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.04 «Theory and methods of professional education». – Classic Private University, Classic Private University, Zaporizhzhia, 2020.

The thesis presents a new solution to the problem of formation of future bachelor's degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity.

It is stated that in the conditions of formation of the new Ukrainian system of education, oriented towards entering into the world educational space, we are searching for the ways that allow us to preserve the spiritual-moral and cultural-historical traditions of education and the education of future theologians as specialists, capable of finding and assimilating new knowledge with the ability to generate new ideas and initiatives, to bring them into life in order to make society aware of the importance of eternal values, to clearly formulate the meaning of life on the Earth, to acquire a solid basis for fulfillment of daily human activity.

The theoretical bases of preparation of future bachelor's degree recepients in theology is revealed in the scientific interdisciplinary discourse (theological, pedagogical, psychological, philosophical aspects). It is considered the influence of the Orthodox spiritual and moral heritage in the context of the historical development of national education.

The peculiarities of the organization of the educational process of professional training of future theologians are analyzed: the educational activity in the institutions of higher spiritual education envisages the adoption of the standards of higher spiritual education, approved by the Holy Synod of the UOC upon the submission of the Study Committee; the educational process is based on the Gospel teaching and the Holy Tradition of the Orthodox Church and is normalized by the internal statute. The educational processes at the theological departments of secular institutions of higher

education are based on the same principles, but organized somewhat differently, taking into account the educational process of secular HEIs.

It is proved that the communicative paradigm of training of future bachelor's degree recepients in theology has a great potential in solving the outlined problems: creation and construction of a platform on which it is possible to organize the educational process on the basis of joint productive activity and active subject-subject interaction of the students of higher education and classmates when performing various tasks in groups, containing always different members and having different size, as well as teaching students to deal with people of all ages during practices, education and catechism activities outside of higher education.

The content of such basic definitions that make up the conceptual and categorical apparatus of the research is clarified. The following notions are difined: «readiness of formation», «bachelor», «theology», «religious study», «communication», «talking», «interaction», «profession», «activity». The dynamic stages of their formation and development are considered, their interconnection and interdependence are established.

The content of the basic concepts of scientific intelligence: «communication», «communicative interaction», «theology» has been developed and based on the analysis and synthesis of theological, philosophical, pedagogical, psychological and linguistic literature.

The fundamental importance of a thorough understanding of the term «theology» for modern professional pedagogy is emphasized; noted also the need to give priority to spiritual and moral education in the process of professional training of future bachelor's degree recipients in theology; the relationship between a person's internal state of mind and his or her ability to practice theology is investigated.

Analysis of the scientific literature and patristic heritage from the topic of the study shows that the willingness of future bachelor's degree recepients in theology to communicate in professional activity is an important element of professional formation and professional development of the future theologian to the mastership in

his or her skills, it is one of the parameters of his\her professional readiness for a future activity as a specialist.

Understanding the essence of these categories gave an opportunity to interpret the formation of future bachelor’s degree recepients in theology to communicative interaction in professional activity as a process of positive qualitative changes in the defined indicators of motivational-target, cognitive-operational and personality-reflexive components of the training of future theologists.

The motivational and target component of the future bachelor's degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity is outlined as a clearly formed system of moral and value attitude to the chosen profession. It is defined in the awareness of the importance of communicative engagement for the professional fulfillment of professional responsibilities; internal spiritual motivation; the need for preaching to awaken faith; the need to achieve high performance in future professional activity; persistence in finding effective ways to solve professional problems; the need for continuous improvement of theoretical knowledge and practical skills for communicative interaction in professional activities.

The cognitive-operational component of future bachelor's degrees recepients in theology for communicative engagement in professional activity is defined as the set of theoretical knowledge and practical skills necessary to successfully complete professional duties in standard and unpredictable situations.

The personality-reflexive component of the willingness of future bachelors degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity is characterized with the ability to use theological knowledge in the process of continuous own spiritual and moral development; responsive, attentive, caring attitude to a person as to the image and likeness of the God; the implementation of the God's twofold commandment of love; skills of self-observation, introspection, self-assessment, self-control, self-correction; aspiration for self-development, self-realization, use of creative potential; the ability to demonstrate beliefs while

maintaining respect and love for a person who has the opposite views; readiness for ongoing «feedback».

Indicators and levels of formation (high, medium and low) of each of the components of future bachelors degree recepients in theology for communicative interaction are defined and presented.

The complex of organizational and pedagogical conditions aimed at forming the readiness of future bachelors degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity is scientifically substantiated in the following statements: orientation of teachers of higher education institutions on strengthening of the orientation of harmonious spiritual growth of future theologians through their inner development and strengthening of their human decency; internalization of the value attitude of the students-theologians to communicative the interaction on the reflexive basis; creation of a communication-oriented educational environment aimed at forming the readiness of future bachelors degree recipients in theology for communicative interaction thtough the influence of verbal, non-verbal and informational mass media; ensuring optimum subject-subject interaction of the participants of the educational process by activating the mechanisms of personal and professional self-development in the classroom, extracurricular work and productive practice.

The structural and functional model of forming of communicative interaction in professional activity of the future bachelors degree recepients is developed, theoretically grounded and experimentally tested, according to this results the process is represented with the unity of interrelated blocks They are theoretical and methodological, covering methodological and pedagogical conditions for forming of the readiness of future bachelor’s degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity; content-functional part of which contains specially selected theoretical materials and practical tasks that reproduce the main types of professional situations that a young specialist in the field of religion should successfully cope with after completing a certain educational degree, and a description of the technology of professional training of future bachelor’s degree

recipients characteristic of which is a consistent modeling of the whole system of forms, methods and teaching aids, which in their totality should ensure the transition from the educational activity to the professional and a productive one that contains criteria for assessing the formation of the components of future bachelors' degrees recipients in theology for communicative interaction in professional activity, namely: motivational-target, cognitive-operational and personality-reflexive ones.

The experimental verification of the scientific and methodological support of the implementation of the structural-functional model of forming the readiness of future bachelor’s degree recipients in theology for communicative interaction in professional activity is carried out. Summarizing the results of diagnostic sections, their quantitative and qualitative analysis show that the implementation of the structural-functional model of the formation of future bachelor’s degree recipients in theology to communicative interaction in professional activity, its scientific and methodological support have led to significantly positive, statistically significant changes in the levels of formation of cognitive-jperational and personally-reflexive components of the future bachelor’s degree recepients in theology for communicative interaction in professional activity and the phenomenon under research in general.

The practical significance of the obtained results is the updating, modification and correction of the content of such disciplines as «The Ukrainian language (for professional purposes)», «Pedagogy», «Psychology», «History of Ukraine and the Ukrainian culture», «Introduction to the specialty and basis of theology», «Apologetics»; as well as in the development and implementation in the educational process of institutions of higher education of the author's special course «Fundamentals of communicative interaction of theologians in professional activity».

Key words: future bachelor’s degree recepients in theology, communicative interaction, willingness of future bachelor’s degree recepients in theology to communicative interaction, organizational and pedagogical conditions, structural and functional model.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Дерстуганова Н. В. Наукові виміри проблеми фахової комунікації майбутніх бакалаврів-теологів крізь призму їхньої професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2017. Вип. 56–57 (109–110). С. 160–165.

2. Дерстуганова Н. В. Специфіка підготовки майбутніх бакалаврів з теології у педагогічній теорії: ключові поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки :* зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 3 (62), вересень 2018. Т. 2. С. 77–81.

3. Дерстуганова Н. В. Педагогічний супровід формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: особливості організації експериментального навчання. *Інноваційна педагогіка :* наук. журнал / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Одеса, 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 59–62.

Статті в наукових фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз

4. Дерстуганова Н. В. Актуальні аспекти формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки».* 2018. № 1 (15). С. 96–101.

5. Дерстуганова Н. В. Педагогічні аспекти концептуалізації поняття «богослов’я». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. № 8 (82). С. 33–42.

6. Дерстуганова Н. В. Інтеграційна функція комунікативної взаємодії майбутніх теологів: проблеми теорії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 173. С. 232–236.

7. Дерстуганова Н. В. Педагогіка професійної взаємодії як чинник подолання духовної кризи особистості. *Молодий вчений :* наук. журнал. 2018. № 10 (62) жовтень. С. 39–42.

8. Дерстуганова Н. В. Результати експериментальної перевірки ефективності структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Молодий вчений :* наук. журнал. 2019. № 8 (72) серпень. С. 58–62.

Стаття в зарубіжному виданні

9. Derstuganova N. Structural-functional model of the readiness formation of future theology bachelors for communicative interaction in professional life. *European Journal of Education and Applied Psychology. Scientific journal*. Vienna, 2019. № 3. P. 7–10.

Матеріали конференцій

10. Дерстуганова Н. В. Педагогічні орієнтири наукового пошуку шляхів формування ключових компетентностей майбутніх теологів. *Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи:* тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і найковців (Дніпро, 22 березня 2018 р.). Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. С. 53–54.

11. Дерстуганова Н. В. Педагогічні основи впровадження інновацій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців-теологів. *Підвищення якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах за рахунок інтерактивних форм навчання* : матеріали Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції з проблем вищої освіти (Харків, 9–10 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 32–33.

12. Дерстуганова Н. В. Готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як актуальна проблема. *Актуальні дослідження в соціальній сфері :* матеріали дванадцятої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 листопада 2018 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2018. С. 202–204.

13. Дерстуганова Н. В. Мотиваційно-цільовий компонент – системоутворювальний складник у структурі готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Conduct of modern science – 2018 :* materials of the XIV International scientific and practical Conference (November 30 – Decemder 7, 2018). Sheffield : Science and education LTD, 2018. Pedagogical sciences. P. 44–46.

14. Дерстуганова Н. В. Когнітивно-операційний компонент як складник готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Освіта та наука без кордонів – 2018 :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (7–15 грудня 2018 р.). Пшемишль, 2018. Секція: Педагогічні науки. Психологія й соціологія. С. 26–28.

15. Дерстуганова Н. В. Деякі аспекти реалізації особистісно-рефлексивного компонента у структурі готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії. *Основні напрями розвитку педагогічної науки :* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 105–107.

16. Дерстуганова Н. В. Освітнє середовище духовних закладів освіти: зміст і пріоритети. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 квітня 2019 р.) / ГО «Іститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Іститут інноваційної освіти», 2019. С. 21–23.

17. Дерстуганова Н. В. Характеристика і функціональна сутність організаційно-педагогічних умов як фактору ефективності освітнього процесу. *Актуальні питання сучасної науки* : матеріали V Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Київ, 20–21 квітня 2019 р.). Київ : МЦНД, 2019. С. 44–45.

18. Дерстуганова Н. В. Моделювання як метод наукового пізнання. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3–4 травня 2019 р.) : у 2 ч. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. С. 20–21.

ЗМІСТ

ВСТУП…….…….…….18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ…….28
1.1. Характеристика базових понять дослідження……..…....28
1.2. Історико-філософські та богословські витоки проблеми комунікативної взаємодії …….....50
1.3. Компонентно-структурний аналіз готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності……..71
Висновки до першого розділу……91
Список використаних джерел до першого розділу……..94
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ…...105
2.1. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності……..105
2.2. Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності……...135
Висновки до другого розділу……...160
Список використаних джерел до другого розділу……162
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ....……179
3.1. Організація та зміст експерименту ……..179

3.2. Реалізація організаційно-педагогічних умов формування
готовності майбутніх бакалаврів з теології
до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ……196
3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи……...224
Висновки до третього розділу……..244
Список використаних джерел до третього розділу……246
ВИСНОВКИ……..……...249
ДОДАТКИ……..……..254

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. Докорінна змінна державної політики щодо релігії в умовах незалежної України спричинила відродження богословської освіти. Питання повернення до духовних цінностей, що базуються на релігійному світогляді, оздоровлення духовно-морального стану суспільства наразі є пріоритетними.

З боку держави зроблено певні кроки для врегулювання згаданої проблеми. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719, від 27 серпня 2010 р. № 787 та від 17 березня 2011 р. № 267», до розділу «Гуманітарні науки і мистецтво» напряму підготовки 0203 «Гуманітарні науки» введено спеціальність «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» – 6.02030103 та доповнена (із зазначенням конфесії) спеціальність «Богослов'я» освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст» – 7.02030103 та «магістр» – 8.02030103.

Зокрема, стають очевидними важливість та актуальність підготовки теологів закладами вищої освіти (далі – ЗВО) для сучасного українського суспільства в умовах сьогодення, що визнано на державному рівні. До того ж, державою задекларовано положення про можливість проходження в установленому законодавством порядку закладом вищої духовної освіти процедури ліцензування та акредитації освітньої програми за спеціальністю «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», а документи про вищу освіту, які ними видано, вважаються еквівалентними відповідним документам, які видаються в установленому законодавством порядку (розділ XV Закону України «Про вищу освіту»).

Очевидно, що обов'язки з виконання зазначеного суспільного запиту покладено на майбутніх фахівців спеціальності «Богослов'я (теологія із

зазначенням конфесії)», здатних до встановлення ефективної комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Одним із джерел розвитку зазначених вище можливостей у здобувачів вищої освіти є активна комунікативна взаємодія, яка є пріоритетним діяльнісним вектором у галузі православного богослов'я. Тому за умови активної суб'єкт-суб'єктної комунікативної взаємодії розгортатиметься продуктивна професійна підготовка сучасних теологів, здатних до виконання місії, покладеної на них.

Основоположними документами, що декларують зазначені позиції, є Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Національна рамка кваліфікацій (2011 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012 р.), Концепція вищої духовної освіти Української Православної Церкви (2013 р.). У кожному з них акцентовано на необхідності оновлення підходів до організації окремих аспектів комунікативної діяльності в закладах вищої освіти, наголошено на пошуку ефективних способів взаємодії всіх його учасників.

У зв'язку із цим виникає необхідність модернізації професійної підготовки майбутніх бакалаврів з теології через глибоке володіння ними основами комунікативної взаємодії, досягнення взаєморозуміння в спілкуванні, передбачення можливих комунікативних бар'єрів під час взаємообміну інформацією, моделювання процесу спілкування, збагачення комунікативного досвіду тощо.

Фундаментальною основою дослідження є праці, в яких:

– здійснено аналіз комунікативної взаємодії майбутніх фахівців (О. Біда, А. Булигіна, Н. Волкова, А. Дранко, С. Кожушко, Є. Коротаєва, С. Поплавська, Т. Поясок, Ж. Рагріна, Л. Савенкова, В. Сластьонін);

– висвітлено питання теорії та практики проповідницької діяльності (архієпископ Феодосій (Більченко), архієпископ Аверкій (Таушев), протоієрей А. Ткачов, В. Бурега, М. Тареєв));

– охарактеризовано бар'єри, що порушують взаємодію фахівців (Е. Аронсон, І. Глазкова, О. Залюбовська, Б. Паригін, К. Роджерс, Р. Шакуров);

– презентовано окремі аспекти підготовки майбутніх фахівців до професійного спілкування й взаємодії як передумови їх успішної професійної діяльності (С. Амеліна, О. Балан, С. Барсукова, І. Бех, А. Большакова, І. Зязюн, О. Литвинова, В. Семиченко, Л. Сущенко, Т. Сущенко);

– наведено підходи щодо дослідження особливостей богословської освіти, професійної підготовки майбутніх теологів та фахівців інших форм церковного служіння (О. Беспарточна, С. Борхович, І. Облєс, В. Попович, В. Хромець, Н. Чміль).

Водночас аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про відсутність досліджень, у яких обґрунтовано зміст, структуру, форми й методи підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії, виявлено організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу.

До того ж, у професійній підготовці здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)» виокремлено низку суперечностей, зокрема між:

– суспільними очікуваннями від теологів та фахівців інших форм церковного служіння здатності налагоджувати соціально-психологічний комунікативний контакт, особистісно орієнтовану взаємодію із широким колом її учасників, та недостатнім відображенням цього аспекту професійної діяльності теолога в змісті їхньої фахової підготовки, для якої характерно домінування моноспрямованої парадигми;

– здатністю фахівців-теологів планувати результативну міжособистісну та масову комунікативну взаємодію, враховуючи низку особливостей (вікових, соціальних, релігійних тощо) із суб'єктами взаємодії, і нестачею ефективних шляхів формування відповідної готовності в майбутніх бакалаврів з теології;

– існуванням потужної теоретико-методичної бази в комунікативно орієнтованій освітній парадигмі ЗВО та відсутністю розробленої, науково обґрунтованої й експериментально перевіреної цілісної системи заходів, що

забезпечуватимуть реалізацію церковно-суспільної комунікації суб'єктів взаємодії.

Отже, соціальна значущість і актуальність порушеної проблеми, її недостатній рівень теоретичного дослідження та практичної розробленості, необхідність усунення зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: *«Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності»*.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Розвиток творчої особистості в історії та теорії педагогіки» (номер державної реєстрації 0114U006397), одним із виконавців якої є здобувач.

Тему дисертації затверджено вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 2 від 27.09.2017) й узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 6 від 28.11.2017).

Мета й завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в обґрунтуванні теоретико-педагогічних засад формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, розробленні й експериментальній перевірці ефективності комплексу організаційно-педагогічних умов реалізації цього процесу.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

– на підставі аналізу психолого-педагогічної, богословської та філософської літератури розкрити теоретико-педагогічні засади формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності й визначити коло питань, що потребують наукового розв'язання;

– обґрунтувати сутність, структурні компоненти, показники та рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– визначити й науково аргументувати комплекс організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– розробити й теоретично обґрунтувати структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– експериментально перевірити ефективність організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх бакалаврів з теології.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використано такі методи:

– *теоретичні*: системно-структурний аналіз, синтез і систематизація психолого-педагогічної, філософської, богословської літератури, сучасної нормативної бази, інформаційних ресурсів мережі Інтернет – для з'ясування, порівняння й зіставлення наукових підходів українських і зарубіжних науковців за темою дисертації; термінологічний аналіз – для визначення базових понять дослідження; ретроспективний та причинно-наслідковий аналіз – для вивчення еволюції різних поглядів на проблему дослідження; моделювання освітнього процесу – для розроблення структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– *емпіричні*: спостереження, бесіда, анкетування, тестування, інтерв'ювання, опитування – для з'ясування ключових ознак сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; педагогічний експеримент (констатувальний,

формувальний і контрольний етапи) – для перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– *статистичні*: визначення середнього арифметичного, статистичний аналіз даних за допомогою методу перевірки статистичних гіпотез (*t*-критерію Стьюдента) – для обробки експериментальних даних, аналізу отриманих результатів, уточнення висновків і перевірки їх достовірності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу здійснено впродовж 2015–2019 рр. на базі Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, Полтавської місіонерської духовної семінарії УПЦ (м. Горішні Плавні), Недільної школи для дорослих при храмі на честь святого благовірного князя Олександра Невського Дніпропетровської єпархії УПЦ та Православних богословських курсів (для дорослих) при храмі на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» Дніпропетровської єпархії УПЦ. В експериментальній роботі взяли участь 26 викладачів та 151 студент, з яких 78 осіб – в експериментальній групі (ЕГ) і 73 особи – у контрольній групі (КГ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено* сукупність *організаційно-педагогічних умов*, а саме: орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом утвердження та зміцнення в них доброчесності; інтеріоризація ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії на рефлексивній основі; створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів; забезпечення оптимальної суб’єкт-суб’єктної взаємодії учасників освітнього

процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку; *розроблено й теоретично обґрунтовано* структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, відповідно до якої ця підготовка становить єдність мети, наукових підходів, принципів, виокремлених компонентів, дидактично взаємопов'язаних етапів та очікуваних результатів; *визначено й охарактеризовано* сутність і структурні компоненти готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– *уточнено й конкретизовано* сутність понять «комунікація», «взаємодія», «комунікативна взаємодія», «спілкування», «формування готовності», «теолог», «богослов», «богослов'я»;

– *удосконалено* цільові вектори професійної підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)» через операціоналізацію змісту мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного та особистісно-рефлексивного компонентів їхньої готовності; методику визначення рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– *набули подальшого розвитку* теоретико-педагогічні уявлення про характер і особливості професійної діяльності теолога; положення антропологічного, комунікативно-діяльнісного, культурологічного та системного підходів у професійній підготовці майбутніх теологів; науково-методичне забезпечення комунікативно орієнтованої діяльності як складової професійної підготовки майбутніх фахівців з теології.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вдосконалено зміст виробничих практик, а також навчально-методичних комплексів дисциплін, які безпосередньо передбачають формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Зокрема, розроблено й упроваджено в освітній процес змістові

модулі: «Історичні й культурні традиції православного християнства»; «Значення впливу православного християнства на формування культурних традицій українців»; «Розуміння поняття «спілкування» в Старому й Новому Заповітах», «Живе Богоспілкування як мета богослов'я»; «Апологетика як жанр релігійної комунікації»; «Дар слова як образ Слова Іпостасного», «Мовний етикет у міжрелігійній та міжкультурній комунікації», «Мовний етикет інтернет-спілкування», «Мовний етикет телефонної розмови», «Ділове листування»; розроблено авторський спецкурс «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності»; упроваджено програму науково-методичної підготовки викладачів ЗВО до формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Розроблено й упроваджено в освітній процес методичні матеріали для проведення практичних занять: інноваційні освітні технології (технології особистісно орієнтованого, колаборативного, контекстного, кооперативного й продуктивного навчання); система навчально-творчих завдань (завдання, що вимагають мнемічного відтворення даних, складних розумових операцій, завдання-проблеми, завдання-антиномії, завдання на розроблення алгоритмічних та евристичних розпоряджень, завдання на розвиток комунікативності); семінарські заняття (семінар-дискусія, семінар-взаємонавчання, семінар-колоквіум, семінар-прес-конференція, семінар-дослідження, підсумковий (синтетичний) семінар)); навчальні дискусії, модифікації ділових ігор, синквейни, система тренінгових вправ.

Матеріали дисертації можуть бути використані при конструюванні програм навчальних дисциплін («Українська мова за професійним спрямуванням», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Етика та аксіологія в релігії», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я»); як для вдосконалення підготовки фахівців спеціальності «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», так і для підвищення ефективності комунікативної підготовки здобувачів вищої освіти інших

спеціальностей; для подальших досліджень впливу православ'я на культуру й духовний розвиток суспільства.

Наукові положення, методичні рекомендації та результати дослідження впроваджено в освітній процес Класичного приватного університету (довідка № 600 від 02.05.2019), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 01-10/939 від 08.05.2019), Полтавської місіонерської духовної семінарії УПЦ (довідка № 067 від 09.05.2019), Недільної школи для дорослих при храмі на честь святого благовірного князя Олександра Невського Дніпропетровської єпархії УПЦ (довідка № 13/19 від 13.05.2019), Православних богословських курсів (для дорослих) при храмі на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» Дніпропетровської єпархії УПЦ (довідка № 27/05-19 від 27.05.2019), Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (довідка № 348 від 10.06.2019).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки й результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема:

– *міжнародних:* «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (м. Одеса, 2018 р.); «Conduct of the modern science» (м. Шеффілд, Англія, 2018 р.); «Основні напрями розвитку педагогічної науки» (м. Рівне, 2018 р.); «Наука и образование без границ – 2018» (м. Пшемишль, Польща, 2018 р.); «Актуальні питання сучасної науки» (м. Київ, 2018 р.); «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку» (м. Київ, 2019 р.); «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення» (м. Київ, 2019 р.);

– *всеукраїнських:* «Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи» (м. Дніпро, 2018 р.); «Підвищення якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах за рахунок інтерактивних форм навчання» (м. Харків, 2018 р).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 18 наукових працях, з яких: 3 – статті в наукових фахових виданнях України; 5 – статті в

наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 1 – стаття в зарубіжному виданні; 9 – матеріали конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 305 сторінок, з них: основний текст – 205 сторінок. Список використаних джерел включає 318 найменувань. Робота містить 5 рисунків та 15 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Характеристика базових понять дослідження

Україна, обравши шлях принципових змін у політичній, економічній та соціальній сферах життя, перебуває на етапі свого нелегкого становлення, завдяки чому громадяни мають більше прав та можливостей, серед яких і право вільно отримувати знання про багату духовну спадщину наших предків, усвідомлено обирати своє віросповідання й відкрито його сповідувати.

До системи української освіти на різних рівнях почали поступово повертатися традиційні духовно-моральні цінності православ’я. Відомий український учений, який досліджує духовну культуру особистості, Д. Чернілевський вважає: «Двадцять перше століття породило ситуацію відриву національної системи виховання від традиційної педагогіки, виникла проблема осмислення і практичного втілення діалектики нового взірця життя, унікальності культури, етичного потенціалу, ментальності». Науковець акцентує увагу на тому, що в освітній системі України духовно-моральне виховання особистості повинно бути однією з важливих складових освітньої системи [108, с. 182–183].

Відрив національної системи виховання від традиційних духовно-моральних цінностей українського народу багато в чому пов’язаний із відривом від високоморальних принципів християнства. Варто зауважити, що за радянських часів на сімдесят років були заборонені будь-які теологічні знання, а безцінний досвід православної педагогіки, антропології, аскетики, морального богослов’я було цілком викреслено з освітнього та виховного простору. В Україні було знищено богословську науку, під забороною залишився

величезний пласт знань стосовно духовно-моральної виховання людини, всіляко намагалися позбутися моральних ідеалів християнства, будь-яких проявів релігійності. Велика кількість імен видатних науковців світового масштабу потрапили під заборону. Сімдесят років тривало знищення церковної науки, культури, мистецтва, архітектури.

Віддалення народного життя від його духовних і культурних коренів призвело до важких негативних наслідків у духовно-моральному стані суспільства: втрати моральних засад, національної самосвідомості, самобутності, єдності, патріотизму, забуття своєї історії. В особистому житті членів суспільства також відбулися негативні зміни: багато наших співгромадян втратили спокій, духовну рівновагу, радість, упевненість; знецінилися добро, повага, любов, щирість, милосердя; зазнали руйнування інститути сім'ї та батьківства.

Відомий вітчизняний педагог І. Бех, у коло наукових інтересів якого входять методологія сучасної освіти та теорія особистості, зазначає: «Порівняння етичних понять добра і зла не дає змоги встановити якісну міру добра, оскільки цьому заважає зміст негативних моральних утворень: все те, що не зло, є благом. Однак те, що є добром порівняно лише зі злом, що не є великим добром (вищим його рівнем)» [8, с. 141].

Складність вибору правильного духовно-морального орієнтира зумовлена низькою причин, найважливішою з яких є відсутність адекватних знань про православне віровчення, сутність духовного життя християнина.

Для того, щоб зробити усвідомлений вибір щодо будь-якого питання, людині необхідно мати якомога більше об'єктивної інформації з питання, яке цікавить. У повсякденні більшість людей саме так підходить до вирішення своїх поточних життєвих питань. Тим більше усвідомленим і продуманим має бути підхід до вибору мети життя, критеріїв духовно-морального порядку. Але для того, щоб зробити такий важливий вибір, людині потрібен певний багаж духовно-моральних знань.

Однак, більшість українців, навіть ті, що мають ґрунтовну світську освіту, мають уривчасті, несистематизовані знання щодо православного віровчення, антропології, аскетики на інших богословських дисциплін. Очевидно, що на сьогодні в нашому суспільстві спостерігається гостра нестача систематизованих знань про багату спадщину християнства.

Сучасне суспільство гостро потребує заповнення духовного вакууму, що став наслідком довгих десятиліть безвір'я.

Отже, украй важливо, щоб у нинішніх умовах Церква в особі теологів і пастирів зробила перші кроки назустріч сучасній людині, допомагаючи, зміцнюючи, наставляючи.

Саме тому перед молодими теологами поставлено складне й відповідальне завдання: допомогти нашим співгромадянам повернутися до своїх духовних коренів – до віри батьків, до православних традицій.

Усвідомлюючи складність та свого роду унікальність ситуації, в який духовно перебуває наше суспільство, перед професорсько-педагогічним складом духовних семінарій та ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців, зміст освіти яких є богословським, постає питання виховання майбутніх теологів, які не лише впевнено володіють системою богословських знань, а й здатні здійснювати ефективну комунікативну взаємодію в професійній діяльності із широким колом людей.

Відповідно до логіки нашого дослідження провідними його поняттями є такі: «формування готовності», «бакалавр», «теологія», «комунікація», «взаємодія», «професія», «діяльність».

Виходячи з того, що здійснення наукового дослідження доцільно проводити, базуючись на основних категоріях, спочатку проаналізуємо довідково-енциклопедичні джерела, що, на нашу думку, надасть глибини й цілісності цьому науковому пошуку.

Для ретельного аналізу конструкту «формування готовності» спочатку з'ясуємо окремо значення термінів «формування» та «готовність».

Термін «формування» в педагогічному аспекті означає процес цілеспрямованої педагогічної дії на того, хто навчається, з метою розвитку в нього певних якостей особи: світогляду, знань, навичок, уваги, ціннісних орієнтацій тощо [66, с. 242]. Синонімами є слова «формування», «розвиток», «організація» [1, с. 536; 91, с. 404].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела визначено, що «формування» – дія за значенням формувати й формуватися» [16, с. 1544], тому розглянемо тлумачення слова «формувати».

Поняття «формувати», за «Практичним Словником синонімів української мови» С. Караванського, має такі синоніми: «надавати форми, вигляду»; «добирати», «утворювати», «виробляти»; «комплектувати», «складати», «збирати» [45, с. 440].

У тлумачних словниках наведено декілька пояснень терміна «формувати»: надавати якої-небудь форми, закінченості; організовувати, створювати; складати в певному порядку [12, с. 1430], а також надавати чому-небудь стійкості, закінченості, певного типу [101, с. 727].

Аналогічні, але детальніші пояснення досліджуваного поняття наведено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела: «1. Надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо. Виробляти в кому-будь певні якості, риси характеру і т. ін. Надавати чому-небудь завершеності, визначеності. 2. Виготовляти що-небудь, відливаючи, використовуючи форму. 3. Давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми. 4. Організовувати, створювати що-небудь (якийсь орган, підрозділ і т. ін.) з певної кількості учасників. Визначати, встановлю вати, намічати що-небудь. 5. Складати (поїзд, караван і т. ін.), розміщаючи в певному порядку вагони, судна, плоти» [16, с. 1544].

Відповідно до наведених вище визначень, термін «формування» тлумачать як надання певної форми, стійкості, закінченості, виховання певних якостей та рис характеру; створення якоїсь нової структури, організації, форми.

Далі проаналізуємо поняття «готовність». Згідно з визначенням, поданим у «Тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій», готовність – це «стан особистості, який дозволяє їй успішно ввійти в професійне середовище» [51, с. 10].

Дещо інші значення слова «готовність» наведено в тлумачних словниках російської мови, а саме: як згоди зробити що-небудь, бажання сприяти чому-небудь [101, с. 101], схильність, психологічну налаштованість на що-небудь [12, с. 223].

У сучасній українській мові поняття «готовність» розуміють як «стан готового» [16, с. 257]. Тому доцільно розглянути пояснення терміна «готовий», який має декілька значень: «1. Який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь. 2. Який висловлює згоду, схильний до чого-небудь або виявляє бажання зробити що-небудь. Який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь. 3. Доведений до повної готовності, придатний для використання або споживання; приготовлений. Який уже зроблений, цілком закінчений у своєму виготовленні; виготовлений, завершений. Заздалегідь продуманий, підготовлений, складений. Який уже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності. 4. Виражає закінченість, кінцевий результат якої-небудь дії, стану» [16, с. 257].

Поняття «готовність до трудової діяльності» тлумачать як складову з інтегральної особистісної освіти зі стійким прагненням до праці в обраній галузі, наявністю адекватних знань, умінь, навичок, а також як комплекс індивідуально-типологічних, соціально-психологічних особливостей, що зумовлюють високу ефективність її професійного функціонування саме в обраній галузі та з цілеспрямованого вираження особистості: її переконань, поглядів, стосунків, мотивів, почуттів, вольових та інтелектуальних якостей, знань, навичок, умінь, установок, тощо [51, с. 10].

В «Енциклопедії освітніх технологій» (Г. Селевко) зазначено: «Готовність до трудової діяльності є однією із центральних якостей дієво-практичної сфери. Залежно від міри її сформованості людина з великим або меншим ефектом

включається в трудову діяльність, виявляє психологічну готовність до праці» [86, с. 26].

Суттєвою передумовою цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності виступає готовність психологічна, яка допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудувати свій спосіб дій у зв'язку з появою непередбачених перешкод [51, с. 10].

Цікавими для нашого дослідження є синоніми до слова «готовність», а саме терміни «бажання», «добра воля», «рішучість» [1, с. 94; 91, с. 80], які підкреслюють важливість психологічної складової в процесі формування готовності майбутнього фахівця.

«Готовність до діяльності» в «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя подано як стан мобілізації психологічної й психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності.

Аспектами готовності до діяльності в психології вважають такі: а) операційний – володіння певним набором способів дії, знань, умінь та навичок, можливості набуття нового досвіду в межах певної діяльності; б) мотиваційний – система спонукальних якостей щодо певної діяльності; в) соціально-психологічний – рівень зрілості комунікативної сфери особистості, уміння здійснювати колективно розподілену діяльність, підтримувати стосунки в колективі, уникати деструктивних конфліктів тощо; г) психофізіологічний – готовність систем організму діяти в цьому напрямі. Залежно від змісту діяльності та умов її здійснення провідним може стати один із таких аспектів [37, с. 146–147].

Аналіз енциклопедичних джерел довів складність та міждисциплінарність досліджуваного поняття «формування готовності», яке в більшості випадків інтерпретують як комплексне явище, яке включає стійке прагнення до праці за обраним фахом, наявність твердих теоретичних знань, професійних умінь і навичок, відповідної мобілізації психологічної й психофізіологічних систем

людини для кваліфікованого виконання професійних обов’язків в обраній галузі.

Далі в межах нашого дослідження розглянемо поняття «бакалавр з теології». У «Термінологічному словнику з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти», поняття «бакалавр» подано як «назву академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується після завершення першого етапу (підрівня) 5-го рівня за Міжнародною стандартною класифікацією освіти, першого циклу вищої освіти в болонській класифікації та відповідає 6-му рівню Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя. Здобуття кваліфікації (академічного ступеня) бакалавра зазвичай потребує 180–240 кредитів ЄКТС» [98, с. 21].

Дещо інше тлумачення наведено в «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя: бакалавр – особа, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні знання і спеціальні уміння щодо узагальненого об’єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов’язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певній галузі [37, с. 45].

Варто зауважити, що дослідження богословських термінів і понять супроводжується певним утрудненням, що пов’язано з наявністю відносно невеликої кількості сучасної богословської літератури. Упродовж сімдесяти років радянського атеїзму теологія фактично перебувала під забороною, тривало знищення церковної науки, культури, зокрема мистецтва, архітектури, літератури.

У «Словнику іншомовних слів» зазначено, що «теологія – богослов’я» – це «сукупність релігійних доктрин; теоретичний виклад, тлумачення певних релігійних поглядів» [93, с. 569]. Терміни «богослов’я» та «теологія» подано як синоніми [91, с. 26], відповідно синонімами виступають є «богослов» та «теолог» [1, с. 36].

Дещо відмінне тлумачення значень слів-синонімів «богослов'я» та «теологія» наведено у Великому тлумачному словнику російської мови за редакцією С. Кузнєцова. Так, термін «богослов'я» пояснюється як «систематичний виклад і тлумачення якого-небудь релігійного вчення, догматів якої-небудь релігії; теологія» [12, с. 87], а «теологія» – як «сукупність церковних вчень про бога і догмати релігії; богослов'я» [12, с. 1315].

За «Словником української мови» Б. Грінченка, «богословити – вести мову про Бога» [26, с. 150], а «богослов» – «вихованець останнього класу духовної семінарії» [26, с. 150].

Детальніше тлумачення термінів, які досліджуємо, наведено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (за редакцією В. Бусела): «теологія» – «те саме, що богослов'я» [16, с. 1441], а термін «богослів'я» охарактеризовано так: «1. Сукупність церковних учень про Бога й догмати релігії; теологія. 2. Назва старшого класу духовної семінарії» [16, с. 90], відповідно тлумачать і термін «богослов»: «1. Фахівець з богослов'я; теолог. 2. Учень старшого класу духовної семінарії» [16, с. 90].

У педагогічній науці трапляються й інші визначення цієї категорії. Зокрема, в «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка вказано: «Теологія, богослов'я – вчення про Бога, побудоване на основі тлумачень Святого Письма, яке вважається богонатхненним, божественним одкровенням (свідченням Бога про себе самого)» [24, с. 328].

З трактуванням терміна «теологія», наведеним в «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка, можна погодитися лише частково тому, що Святе Письмо є однією з форм Святого Передання Церкви.

Важливим для нашого дослідження є тлумачення терміна «богослов'я», яке наведено в «Повному православному богословському енциклопедичному словнику»: «слово «Богослов'я» запозичене християнськими письменниками від древніх греків, вживається нині в дуже широкому значенні. У прадавніх учителів церкви «Богослов'я» в етимологічному відношенні означало: слово про Бога, слово від Бога, а у інших – слово до Бога. Вживалося ж воно в різні

часи не в однаково широкому значенні. … Нині під ім'ям Богослов'я розуміється уся сукупність наук, що мають своїм предметом Бога, як Він відкрив Себе в християнській релігії, і божественне домобудівництво у величезному сенсі, інакше – увесь склад наук про християнську релігію. Зміст приватних богословських наук тепер позначається тими епітетами або прикметниками, які приєднуються до слова Богослов'я, або іншими спеціальними назвами. Такі: Догматичне Богослов'я, Моральне, Викривальне або Порівняльне, Пастирське, Основне» [74].

Згідно з визначенням, яке наведено у «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією В. Шинкарука, «богослов'я, теологія – розроблена певною конфесією система обґрунтування і захисту свого розуміння надприродної сутності – Бога, істинності своєї догматики, канонів і богослужбової практики. Так, системи богослов'я різних християнських конфесій відрізняються, насамперед, комплексом дисциплін та їхнім цільовим призначенням» [103, с. 60].

Далі в трактуванні термінів «богослов'я, теологія» в зазначеному енциклопедичному словнику наведено таке пояснення: «Для теології XX ст. характерною є зміна акцентів і орієнтацій, перегляд деяких усталених догматів і принципів, розширення поля інтерпретаційної сфери» [103, с. 60]. Але така позиція є несумісною з православним віровченням тому, що догматичні істини є незмінними й ретельно зберігаються Церквою. Саме тому одним з актуальних теологічних завдань упродовж всього часу існування Церкви було збереження чистоти православного віросповідання від спотворень та єресі.

Таким чином, виходячи з наведеного вище, доходимо висновку, що термін «теологія» вживають нині в трьох значеннях: 1) Божественне Одкровення; 2) систематичний виклад і тлумачення вчення про Бога й догмати релігії; 3) наука.

У контексті нашого дослідження постає необхідність визначитись із сутністю ще одного ключового поняття – «комунікативна взаємодія».

Для ретельного його дослідження спочатку окремо проаналізуємо терміни «комунікація» та «взаємодія».

Термін «комунікація» (від лат. communico – спілкуюсь з кимось) означає спілкування, передачу інформації [93, с. 285].

Аналогічні пояснення терміна «комунікація» наведено в «Тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій» та «Словнику спеціальних термінів»: «комунікація – процес, за допомогою якого здійснюється обмін інформацією між людьми» [51, с. 57], «комунікація – це процес, за допомогою якого люди передають один одному інформацію, ідеї, думки» [94].

У тлумачних словниках наведено такі дефініції терміна «комунікація»: «сполучення, зв'язок одного місця з іншим (спец.); повідомлення, передача думок. Слово є засіб комунікації» [101, с. 235]; «повідомлення або передача засобами мови змісту висловлювання» [12, с. 445]; «обмін інформацією, спілкування; те саме, що спілкування; зв'язок» [16, с. 562].

У «Словнику іноземних слів» поняття «комунікація» розкрито ще і як «акт спілкування, зв'язок між двома й більше індивідами, що ґрунтуються на взаєморозумінні; повідомлення інформації однією особою іншій або ряду осіб» [90, с. 240].

Синонімами до терміна «комунікація», згідно з «Практичним Словником синонімів української мови» С. Караванського, виступають слова «зв'язок», «сполучення», «спілкування» [45, с. 171].

Дещо інше тлумачення значення терміна, який аналізуємо, наведено у «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією В. Шинкарука: «комунікація» – у широкому сенсі це термін, що окреслює людську взаємодію у світі. У сучасній філософії використовується передусім як ознака конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, яка розгортається на основі толерантності й порозуміння» [103, с. 291].

У «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» (укладач О. Антонова) термін «комунікація» пояснює як «акт спілкування, що має на меті обмін інформацією. Учителі повинні сприяти учнівським контактам, розвитку

навичок співпраці та комунікації, приділяти особливу увагу розвитку взаємної відповідальності за результати навчальної праці» [92, с. 40].

Отже, як свідчить аналіз довідниково-енциклопедичної літератури, наразі в більшості випадків термін «комунікація» використовується як синонім слова «спілкування» та інтерпретується як засіб зв'язку, процес спілкування, передача інформації від людини до людини в суспільстві.

Саме тому вважаємо доцільним проаналізувати поняття «спілкування».

У тлумачних словниках слово «спілкування» роз'яснено як: 1. Дія зазнач, спілкуватися. 2. Взаємні стосунки; діловий, дружній зв'язок» [16, с. 1368], взаємини [12, с. 691].

Інший підхід до тлумачення значення досліджуваного поняття наведено у «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією В. Шинкарука: «Спілкування – тип відносин, що характеризується ставленням партнерів один до одного як до істот, наділених ознаками суб'єктивності. … учасниками спілкування здатні поставати як люди, так і інші живі істоти; ми також спілкуємося зі світом загалом, текстами й цінностями культури тощо. Водночас не всі міжлюдські стосунки можна визначити як спілкування, а тільки такі, що ґрунтуються на взаємному визнанні суб'єктивності і, отже, певною мірою набувають характеру самоцілі, формують внутрішню духовну спільність учасників. У перспективі такої спільності здобувають конкретний ціннісний смисл ті процеси обміну діяльністю, її продуктами, інформацією, досвідом, вміннями тощо, котрі складають реальний зміст спілкування за тих або тих умов» [103, с. 603].

У психолого-педагогічній науці трапляються й інші визначення цієї категорії. Зокрема, у «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» (укладач О. Антонова) слово «спілкування» визначено як взаємодію двох або більше людей з метою встановлення і підтримки міжособистісних відносин; вид спільної діяльності людей, який полягає в передачі повідомлення один одному, контактах, взаємодії з певною метою. Спілкування виступає важливим чинником соціалізації особистості, одним з універсальних способів вияву

групової форми буття людей; формою активності особистості, яка породжується потребами у сумісній життєдіяльності та обміні інформацією; проявляється у встановленні та розвитку контактів між людьми, у формуванні міжособистісних контактів. Спілкування найчастіше включається в інші види діяльності – трудову, навчальну, ігрову, спортивну [92, с. 83–84].

Цей же підхід, але з деякими відмінностями, реалізовано й у праці «Сходинки до педагогічної майстерності» (укладачі Л. Бутенко, О. Ігнатович). Так, автори наголошують, що «спілкування» – це і процес взаємодії й взаємин суб'єктів, у якому відбувається вольовий контакт, і здійснювана знаковими засобами взаємодія суб'єктів, викликана потребами спільної діяльності й спрямована на значущу зміну в поведінці й особистісно-смислових сферах партнера [96, с. 93].

Для нашого дослідження становлять інтерес пояснення терміна «спілкування», наведені в «Біблійній Енциклопедії» Брокгауза (Фрітца Рінекера, Герхарда Майєра): 1) слово «спілкування» грецького походження, має на увазі «тісний зв'язок», «близькі стосунки, що характеризуються наявністю взаємних прав і зобов'язань», в яких одна із сторін може мати деякі переваги; 2) в розмовній грецькій мові слово «спільність» означало «участь у загальній справі» або «стосунки між людьми»; 3) у Старому Заповіті слово «спілкування» вказує лише на міжлюдські стосунки (2Хрн.20:35; Пс.49:18); стосунки ж людини й Бога визначаються словом заповіт (союз); 4) у Новому Заповіті, навпаки, слово «спілкування» означає різнобічне й свідоме спілкування з Богом.

Розуміння спілкування, за Новим Заповітом: 1) основою спілкування, про яке йдеться в Новому Заповіті, є перебування людини «у Христі» або Христа в нас (2Кор.5:17; Гал.2:20); це нова основа існування (Гал.6:15); 2) спілкування здійснюється виключно з волі Божої, воно дарується людині через віру; постійне спілкування з Богом проявляється в слухняності людини; 3) приклади християнського спілкування часто зустрічаються в посланнях апостола Павла, де віряни представлені як члени тіла Христова (1Кор.12:12). Це спілкування

здійснюється і переживається ними у Вечері Господній (1Кор.10:16); 4) спілкування з Ісусом Христом стає зримим у спілкуванні християн один з одним. Як святі, християни є членами заснованої на жертві Христа Церкви (Євр.10:14). Вони живуть у цьому, старому, світі, хоча для них уже почався новий світ (Ів.17:15). Їх спілкуванню постійно загрожує гріх, протистояти якому можна, тільки живучи в світі пізнання й очищаючись кров'ю Христа (1Ів.1:6–9) [106, с. 645–646].

Отже, на сьогодні в сучасній науковій літературі спостерігається різновекторність щодо трактування поняття «спілкування».

У «Словнику із психології та педагогіки обдарованості й таланту особистості: термінологічний словник» (В. Рибалка) розкрито значення конструкта «комунікаційна обдарованість» як здатності до спілкування, що історично й біографічно в житті кожної людини постає чи не найважливішою соціальною та професійною властивістю. Головним чинником успішності кар'єри й життєвого благополуччя людини є так зване «комунікативне ядро» особистості. За діяльнісним виміром структури особистості, у спілкуванні виділяють такі компоненти: а) потреба (афіліація) і мотиви (координації, співпраці, визнання, утвердження, самовираження, захисту, допомоги тощо) спілкування; б) обмін інформацією (комунікація), усний чи письмовий, у монологічній, діалогічній чи полілогічній формі, за допомогою вербальної, образної, жестової систем, використовуючи рідну, іноземну чи професійну (хореографічну, пантомімічну, інженерну, комп'ютерну) мову; в) взаєморозуміння партнерів по спілкуванню (перцепція) та їхні механізми-рефлексії, ідентифікації тощо; г) взаємодія (інтеракція) між сторонами спілкування на основі рольового очікування, почуття такту тощо; д) емоційно-почуттєве супроводження міжособистісного спілкування на основі симпатії (атракція як комплекс позитивних емоцій спілкування), антипатії, емпатії та апатії.

Укладач словника зауважує, що не всі люди комунікаційно обдаровані. Наприклад, усна комунікація флегматиків і меланхоліків значно поступається

комунікації холериків та сангвініків. Саме природні психофізіологічні властивості сприяють формуванню комунікативної обдарованості в одних індивідів і покладають серйозні обмеження для інших. При визначенні здатності до спілкування обдарованої особистості потрібно враховувати її індивідуальні тестові здібності та соціальну здатність до міжособистісного діалогу з видатними людьми, яка виявляється в умінні виходити з ними на контакт, уважно слухати їх, задавати творчі запитання, зацікавлювати власними проєктами, співпрацювати з ними як учні, помічники, молодші колеги, емоційно співпереживати їх успіхам тощо [82, с. 119–120].

Дещо іншого погляду дотримуються укладачі словника «Сходинки до педагогічної майстерності: словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» (Л. Бутенко, О. Ігнатович), в якому поняття «комунікативні здібності педагога» охарактеризовано як «здатність спілкуватися з учнями, установлювати з ними контакт, педагогічно доцільні стосунки, духовні зв’язки й ділову співпрацю з метою вирішення навчально-виховних і професійних завдань» [96, с. 47].

Змістовним ми вважаємо підхід до трактування конструкта «комунікаційні (чи комунікативні) здібності», запропонований в «Енциклопедії професійної освіти» (за редакцією С. Батишева): комплекс індивідуальних особливостей людини, що сприяють побудові особистого й ділового спілкування (взаємодії) з людьми (розумінню інших, встановленню, підтримці й безконфліктному припиненню контактів). До комунікативних здібностей людини належать: товариськість, спостережливість (щодо поведінки людей), чуйність до внутрішніх станів інших, пам’ять на осіб тощо. Але самі по собі комунікаційні здібності є лише передумовою необхідних знань і навичок оптимальної взаємодії з людьми. Тому людина повинна набути необхідної компетентності, опанувати вміння, техніку спілкування (наприклад, педагогічного, управлінського залежно від сфери діяльності). Комунікативні здібності розвиваються в спілкуванні [112].

У «Тезаурусі методичного працівника» (укладач В. Демченко) наведено таке пояснення поняття «комунікативне навчання»: це навчання на основі спілкування, коли реалізується теза: «Умовою успіху кожного є успіх усіх» [97, с. 35].

Аналіз зазначених вище понять доводить, що на сьогодні, попри широке вживання термінів «комунікаційна обдарованість», «комунікаційні здібності», відсутня одностайність у їх тлумаченні, також відкритим є питання про співвідношення природних комунікативних здібностей індивіда й набутої комунікативної компетенції.

Також нас цікавить інший, не менш важливий аспект у дослідженні поняття «комунікації», а саме підходи до пояснення сутності педагогічної комунікації, комунікативних умінь учителя.

Згідно з поясненням, наведеним у праці «Сходинки до педагогічної майстерності: словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» (Л. Бутенко, О. Ігнатович), комунікація педагогічна – це організація педагогічного процесу як спілкування, взаємозв’язку, співробітництва на основі прийому, переробки та передачі інформації, особистісних смислів та ціннісних відносин.

Виокремлюють такі функції педагогічної комунікації: пізнавальну, яка сприяє розумінню та вивченню навколишнього світу; експресивну, що надає змогу доступно, цікаво та емоційно передавати знання, навички й уміння; керівну, яка сприяє адекватному впливу вчителя на учнів; установлення контактів, апелятивну або функцію заклику, конативну, орієнтовану на адресата, волюнтативну (організація пливу на інших людей), емотивну (прояв та сприйняття емоцій та почуттів) тощо [96, с. 48].

Комунікативні вміння вчителя трактують як взаємопов’язані групи перцептивних умінь, власне вмінь спілкування (вербального) та вмінь і навичок педагогічної техніки [92, с. 40].

На думку В. Рибалка, професійне спілкування має свою специфіку, що визначається мотивами, предметом, метою, знаряддями, умовами праці, які

потрібно враховувати на всіх етапах психологічного супроводження, підготовки й здійснення трудової діяльності [82, с. 119–120].

Привертає увагу дефініція «комунікативна компетентність», наведена в «Термінологічному словнику з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти» (за редакцією Є. Чернишової), яку визначено як культуру усної й писемної форм літературної мови, володіння іноземними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування [98, с. 77].

Отже, у процесі розгляду вищезазначених понять з'ясовуємо, що в сучасній педагогічній науці надають важливого значення дослідженню феномену професійної комунікації, розвитку відповідних навичок та вмінь.

Ще один термін, який ми розглянемо відповідно до алгоритму нашого дослідження, – «взаємодія».

У сучасній українській мові поняття «взаємодія» вживають у таких значеннях: «1. Взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-небудь або чим-небудь. 2. Взаємний вплив тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху» [16, с. 125].

Цей самий підхід реалізовано й у тлумачних словниках, але з деякими доповненнями: слово «взаємодія» трактують ще і як «взаємну підтримку» [12, с. 124], «взаємну обумовленість» [101, с. 58].

У «Короткому словнику педагогічних понять» (О. Коняєва, Л. Павлова) аналізоване поняття розкрито так: «погоджена діяльність по досягненню спільних цілей і результатів, за рішенням значимої проблеми або завдання», а також як «стан, що представляє зв'язок педагогічних явищ, їхній обопільний вплив, що призводить до змінами їх властивостей та якостей; нормальний природний параметр будь-якого соціального феномену в його відношенні до інших; загальна універсальна риса педагогічного явища, поза якою вони не можуть бути пізнані й зрозумілі як педагогічні феномени, а їхню дію, – як спільність; умисний контакт педагога та вихованців, наслідком якого є взаємні зміни в їх поведінці, діяльності й стосунках» [49, с. 14].

Детальніше пояснення терміна «взаємодія» запропоновано в «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» (укладач О. Антонова): 1) процес впливу людей один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість, зв'язки й відносини; 2) погоджена спільна діяльність, спрямована на досягнення єдиних цілей та розв'язання проблем і завдань; 3) система усвідомлених, погоджених відносин, дій і спілкування, заснована на взаєморозумінні та взаємній підтримці, спрямована на досягнення єдиної значущої для всіх мети або результатів; 4) категорія, що відбиває процеси впливу матеріальних об'єктів один на одного, об'єктивну й універсальну форму руху, розвитку, що визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи; 5) одна із загальних форм взаємозв'язку між явищами, суть якої полягає в зворотному діянні одного предмета чи явища на інше. Взаємодія – двобічний процес, в якому кожна зі сторін, що взаємодіють зумовлює іншу, виступає і як причина, і як наслідок. Діалектичний характер взаємодії виявляється у взаємоперетворюваності протилежностей [92, с. 9].

Згідно з тлумаченням, наведеним у «Філософському енциклопедичному словнику» (за редакцією В. Шинкарука), взаємодія – філософська категорія, яка відображає особливий тип відносин між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії впливу з боку кожного із цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів. Фундаментальність категорії «взаємодія» зумовлена тим, що вся людська діяльність ґрунтуються на різноманітних взаємодіях, які людина здійснює та використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття [103, с. 77–78].

В «Енциклопедії професійної освіти» (за редакцією С. Батишева) запропоновано такі визначення поняття «взаємодія»: 1) філософська категорія для позначення різного роду зв'язків між об'єктами (процесами, явищами, предметами); 2) у педагогіці й психології – явища узгодженої активності людей

у різних видах спільної діяльності (трудовій, навчально-виробничій, ігровій), невід'ємною складовою яких є спілкування. Результатом встановлення взаємодії є організаційна реальність, тобто система особливих взаємозалежностей і взаємозв'язків між членами деякої соціальної цілісності.

Значний інтерес для нашого дослідження становить думка щодо того, що для виникнення організаційної реальності потрібна взаємозрозуміла сигналізація (від ритмічного кректання до членороздільної мови). На думку авторів, виникнення мови приводить до розвитку свідомості, практичного й теоретичного мислення, міжособистого пізнання та інтерперсональних дій, мета яких зводиться до здійснення міжособистісних стосунків. Вихована людина володіє інтерперсональними діями: вміє вступати в контакт з іншими людьми, підтримувати його або, якщо потрібно, безконфліктно припинити, уміє доручити й прийняти доручення, запропонувати людині допомогу, не принижуючи її, або культурно відмовитися від допомоги. До інтерперсональних дій належать: 1) комунікативні; 2) організаційні; 3) вчинки [112].

«У психології під взаємодією розуміють об'єктивні зв'язки та відносини, які існують між людьми в соціальних групах та є сполученнями, поєднаннями дій і реакцій, між якими виникає причинна залежність» [92, с. 9].

«Взаємодія фасилітативна» – суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у межах якої відбувається спільний особистісний розвиток і педагога, і учня [96, с. 17].

Характеристику конструкта «взаємодія міжособистісна» наведено в «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» (укладач О. Антонова), де зазначено, що вона полягає у випадкових або навмисних, приватних або публічних, тривалих або короткочасних, вербальних або невербальних контактах двох і більше людей, що викликають взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, відносин й установок. Автори виділяють такі типи взаємодії: авторитарна (автократична), ліберальна (поблажлива) і демократична; домінування, суперництво, співробітництво; кооперація й конкуренція, пристосування, опозиція, асоціація, дисоціація тощо [92, с. 9].

Поняття «взаємодія педагогічна» розкрито як узгоджену діяльність учителя й учнів, спрямовану на досягнення спільних цілей і результатів та вирішення важливих завдань, у праці «Сходинки до педагогічної майстерності» (укладачі Л. Бутенко, О. Ігнатович). Це – «особлива форма зв'язку між учасниками освітньо-виховного процесу, у ході та за результатами якого відбувається взаємне збагачення інтелектуальної, емоційної, діяльнісної сфер учасників цього процесу; взаємний і плідний розвиток якостей особистості педагога та його учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства та спільній діяльності; особистісний контакт вихователя й вихованців» [96, с. 16–17].

Аналогічно цей конструкт інтерпретовано в «Педагогічному словнику» (автори Г. Коджаспірова, О. Коджаспіров) та в праці «Сходинки до педагогічної майстерності» (укладачі Л. Бутенко, О. Ігнатович). Педагогічна взаємодія, на думку авторів, може виявлятися у вигляді співпраці, коли обидві сторони досягають взаємної згоди й солідарності в розумінні цілей спільної діяльності та шляхів її досягнення, й у вигляді суперництва, коли успіхи одних учасників спільної діяльності стимулюють або гальмують продуктивнішу та цілеспрямовану діяльність інших її учасників [46, с. 17; 96, с. 16–17].

Виокремлюють такі функції педагогічної взаємодії: перетворювальну (визначення предмета, завдань і змісту спільної діяльності, її суб'єктів, умов взаємодії); пізнавальну (спільне «відкриття» навколишнього світу, взаємозв'язків між людьми); ціннісно-орієнтаційну (визначальне становлення й розвиток соціокультурних цінностей, установок, основних поведінкових орієнтацій у педагога та дітей); комунікативну (процес трансляції інформації, власного досвіду й змісту діяльності та двосторонній процес спілкування між педагогом та учнями, між самими школярами) [92, с. 10].

За результатами аналізу категорії «взаємодія» стає очевидним, що будь-який вид людської діяльності зумовлений безліччю різноманітних взаємодій, що й визначає фундаментальність досліджуваного поняття, його

багатозначність і свого роду загальність. Виникнення організаційної реальності стає наслідком встановлення взаємодії в суспільстві.

У контексті нашого дослідження постає необхідність визначитись із сутністю поняття «професійна діяльність», для чого спочатку проаналізуємо інтерпретацію термінів «професія» та «діяльність».

Згідно з визначенням, наведеним у «Словнику іншомовних слів» (укладачі С. Морозов, Л. Шкарапута), слово «професія» (від лат. profession – професійно зазначене заняття, фах) означає рід трудової діяльності, що вимагає певних знань і трудових навичок і є джерелом існування [93, с. 470]. Аналогічні пояснення цього терміна наведено й у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (за редакцією В. Бусела) [16, с. 1177], у «Тлумачному словнику сучасної російської мови» Д. Ушакова [101, с. 556] та у «Великому тлумачному словнику російської мови» (укладач С. Кузнєцов) [12, с. 1035].

Синонімами до слова «професія» є «справа» [91, с. 303], «спеціальність» [1, с. 403; 45, с. 341], «фах», «ремесло» [45, с. 341].

У «Філософському енциклопедичному словнику» (за редакцією В. Шинкарука) поняття «професія» подано як соціальний феномен, що існує у вигляді специфічних інституціалізованих форм – свідомості, діяльності, відносин, а також норм, цінностей та організацій, що пов’язані із систематичним виконанням індивідами суспільно корисних дій» [103, с. 531–532].

Дещо інше пояснення терміна «професія» наведено в «Енциклопедії освіти» (головний редактор В. Кремень): стійкий та відносно широкий вид трудової діяльності (занять) людини, визначений розподілом праці та її функціональним змістом. Опанування професією здійснюється у відповідних навчальних закладах або безпосередньо на виробництві.

Наголошено, що не кожен вид спеціалізованої трудової діяльності набуває статусу професії, а лише той, що неодмінно «санкціонований»

суспільством і потребує систематичної підготовки у відповідних навчальних закладах. Цим професія відрізняється від ремесла [37, с. 742–743].

Термін «професія» у «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» (укладач О. Антонова) розкрито як «вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що набуті в результаті цілеспрямованої підготовки, досвіду роботи. Професія відображає здатність людини до виконання конкретних функцій у системі суспільств. Поділ праці і є однією з основних якісних характеристик її як працівника» [92, с. 73].

Доцільним, на нашу думку, у контексті нашого дослідження проаналізувати надбання педагогічної теорії щодо до пояснення поняття «професійна освіта».

Тлумачення поняття «професійна освіта» запропоновано С. Гончаренком в «Українському педагогічному словнику» в двох значеннях. «1. Підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури. Професійна освіта – невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти, зміст якої включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності. 2. Сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником» [24, с. 274–275].

Отже, термін «професія» на сьогодні є поширеним. Аналіз словникових тлумачень доводить, що це поняття найчастіше розуміють як рід трудової діяльності, що вимагає володіння комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок та є джерелом існування, але в педагогічній теорії відсутнє єдине трактування зазначеного поняття.

Поняття «діяльність» у тлумачних словниках розкрито так: 1. «Застосування своєї праці до чого-небудь. Праця, дії людей у якій-небудь

галузі» [16, с. 306; 101, с. 114], 2. «Функціонування, діяння органів живого організму. Робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини тощо. 3. Виявлення сили, енергії чого-небудь» [16, с. 306].

У «Філософському енциклопедичному словнику» (за редакцією В. Шинкарука) категорію «діяльність» подано як форму активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті, які можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу. Для людської діяльності характерним є вибір можливостей та прийняття рішень. Діяльність здійснює перманентну трансформацію суб'єктивного в об'єктивне та навпаки, завдяки чому виявляються особливості людського духу, який, зрештою, і створює потенціал діяльності. Духовний потенціал діяльності реалізується в певних нормах, цінностях та цілях [103, с. 163–164].

Категорію «діяльність» в «Українському педагогічному словнику» (С. Гончаренко) подано як спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни. Основними компонентами діяльності є суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет на об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності. Загальним засобом діяльності є сукупність знарядь праці, створених людьми, техніка й технологія. Універсальним предметом діяльності є природа та суспільство, а її загальним наслідком – олюднена природа [24, с. 98].

Синоніми до слова «діяльність» такі: «праця», «робота» [1, с. 104; 91, с. 88], «заняття», «активність»; (організму) «існування», «життя»; (установи) «функціонування» [45, с. 89].

Таким чином, наразі, попри широке вживання дефініції «діяльність», у понятійно-термінологічних системах існують певні розбіжності в тлумаченні зазначеного терміна.

Виокремлюють такі види діяльності: діяльність провідна – діяльність, під впливом якої відбуваються найголовніші зміни в психіці дитини, що готують її перехід до нового, вищого рівня розвитку; діяльність інформаційна –

сукупність процесів збору, аналізу, перетворення, зберігання, пошуку й поширення інформації; діяльність організаторська – практична діяльність з керівництва людьми, узгодження їх спільних дій і управління ними [46, с. 36].

Діяльність педагогічна – 1) професійна діяльність, спрямована на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, розвитку й саморозвитку особистості вихованця та вибору можливостей вільного й творчого самовираження; 2) система педагогічно доцільних дій, спрямованих на підготовку молоді до самостійної діяльності, на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, розвитку та саморозвитку особистості вихованця й вибору можливостей його вільного та творчого самовираження. Основною проблемою педагогічної діяльності є поєднання вимог і цілей учителя з можливостями, бажаннями й цілями учнів. Успішне здійснення педагогічної діяльності зумовлено рівнем професійної свідомості вчителя, володіння ним педагогічною технологією, педагогічною технікою.

Отже, у підрозділі подано аналіз базових категорій нашого дослідження: «формування готовності», «бакалавр», «теологія», «богослов'я», «комунікація», «спілкування», «взаємодія», «професія», «діяльність» – з педагогічної, філософської, психологічної, а в ряді термінів – і з богословської точок зору.

1.2. Історико-філософські та богословські витоки проблеми комунікативної взаємодії

З метою чіткого окреслення меж ключових понять нашого дослідження та їхньої взаємозумовленості, звернемося до історичних, філософських і богословських витоків формування їхнього значення.

Відповідно до логіки нашого дослідження одним з провідних його понять є «теологія». У підрозділі 1.1 було визначено, що поняття «теологія» та «богослов'я» виступають як синоніми.

Варто зазначити, що в Святому Письмі терміни «богослов» та «богослов'я» не зустрічаються, хоча слово «богослов'я» має давньогрецьке

походження (по-грецьки «theologia», що складається з двох слів: «theos» – бог і «logos» – вчення) [90, с. 491], що пояснюється язичницьким використанням цього терміна античними філософами.

Аристотель розглядав теологію як «першу філософію» – науку, що досліджує перші начала й причини [79]. Давньогрецький філософ теоретичне знання розподіляв на три види: теоретичне знання про існуюче самостійно, але рухливе – це фізика; про нерухоме, але існуюче не самостійно – це математика; про існуюче самостійно й нерухоме – це перша філософія, метафізика (фізика для Аристотеля – друга філософія). Існувати самостійно, тобто мати джерело буття в самому собі, а не в чомусь іншому, і бути нерухомим, тобто вічним, може тільки Бог, тому основним предметом першої філософії є Бог, отже, перша філософія – теологія [54].

Крім теології як раціонального міркування про вищі підстави буття або богів, існувала теологія як теургічна практика.

Античний філософ Прокл систематизував неоплатонічний умогляд, а теологію трактував як вчення про вищі роди сущого або про генади сущого, тобто про ноуменальних богів або числа [79].

Відповідно й термін «богослов» у різні історичні епохи розуміли по-різному. В античності богословами називали поетів, що займалися описом богів і дослідженням їх природи (теогонією, міфологією), а також писали про походження світу – у цьому значенні поняття «богослов» близьке до слова «природознавець», яким називали філософів іонічної й частково елейської школи («натурфілософи»). Такі значення поняття «богослов» зберігалися до пізньої античності.

Також за часів античності богословами називали й тих, хто мав дар пророчого тлумачення, наприклад дельфійських жерців при храмі Аполлона. У цьому значенні слово «богослов» близьке до «віщун» та «провісник».

Таким чином, грецька «теологія», навіть у найвищих своїх метафізичних досягненнях, таких як неоплатонізм, була космологічною й нерозривно

пов’язаною з політеїзмом. Для християнських мислителів цей термін досить довго означав поняття, вороже християнству [79].

Отже, тривалий час термін «богослов’я» мав значення, протилежне християнському віровченню, і саме тому християни уникали використання цього слова у I – на початку II ст.

Нове значення поняття «богослов» було запропоновано в пізній іудейській традиції Філоном Олександрійським, який намагався викласти віру Ізраїлю мовою грецької філософії, протиставляючи шанування істинного Бога язичницькій міфології. Він назвав богословом пророка Мойсея. Таке іменування Мойсея було засвоєно й християнськими авторами. Наприклад, Евсевій Кесарійський іменує Мойсея «великим єврейським богословом» [79].

У християнській церкві дуже рано з’явився богословський, науковий, філософськи-спекулятивний виклад віровчення.

Християнське богослов’я започаткували апологети, і відтоді наукове прагнення в Церкві не згасало. Гностицизм був серйозним супротивником Церкви, у якого можна й потрібно було повчитися, щоб не бути ним переможеним. Гностики свої положення проти Церкви обґрунтовували науково – аргументами історичними, екзегетичними, філософськими, тим самим спонукаючи захисників Церкви застосовувати наукові прийоми для захисту свого вчення. Таким чином, поява гностицизму сприяла розвитку церковно-богословської науки [76, с. 184].

Уперше в християнському значенні термін «богослов’я» почав вживати апологет другої половини II ст. Афінагор Афінський.

Остаточно слово «богослов’я» закріпилося в християнському словнику пізніше, переважно завдяки представникам Олександрійської богословської школи Клименту Олександрійському та Оригену.

Спочатку терміном «богослов’я» християнські автори визначали вчення про Святу Трійцю, а інші аспекти віровчення (про творення світу, про втілення Бога Слова, про Порятунок тощо) у древній Церкві належали до сфери

Божественного домобудівництва, тобто діяльності Бога в творінні, Промислу й порятунку світу [27, с. 5].

На Заході в XII–XIII ст. із розвитком університетів і становленням схоластики богослов'я набуло рис наукової системи. Викладання теології в університетах стали сприймати як ремесло разом з іншими ремеслами середньовічного міста, а слово «богослов» набуло, ще одного, не властивого йому раніше значення – назви професії. Із цим значенням воно виступило згодом і на Сході [79].

Враховуючи спрямованість нашого дослідження, важливо вказати, що упродовж більше ніж двох тисяч років від Різдва Христова з великого сонму святих лише троє угодників Божих були удостоєні високого звання «богослов»: святий апостол Іван, святитель Григорій Назіанзин і преподобний Симеон.

Апостол Іван Богослов, автор четвертого Євангелія, заклав основи православного вчення про Пресвяту Трійцю, про Боговтілення і про Лице Господа Ісуса Христа, ставши ланкою, що пов'язала Божественне Одкровення зі святоотцівським богослов'ям. Святий Григорій Богослов захищав православне вчення про Святу Трійцю під час запеклих тринітарних суперечок IV ст., славив Пресвяту Трійцю у своїх поетичних творах. Преподобний Симеон Новий Богослов у своїх «Божественних гімнах» оспівував диво обожнення людини через єднання її з Богом [2, с. 7–8; 27, с. 7].

Видатний богослов, історик, священик Г. Флоровський писав: «Для Святих отців богослов'я було справою життя, духовним подвигом, сповіданням віри, творчим вирішенням життєвих завдань» [105, с. 11].

У літературі існують різні підходи до тлумачення сутності понять «богослов'я» та «богослов». Спробуємо проаналізувати визначення цих термінів.

Святитель Григорій Назіанзин, якого згодом назвуть одним із Богословів, про богословлення писав таке: «Любомудрувати про Бога можна не всім; тому що здатні на це люди, які випробували себе, провели життя в спогляданні, а, передусім, очистили (принаймні очищають) і душу, й тіло. Для нечистого ж,

можливо, – небезпечно і доторкнутися до чистого, як для слабкого зору, до сонячного променя» [25, с. 328]. У цьому висловлюванні святитель Григорій Богослов прямо визначає залежність між можливістю займатися богослов'ям і духовно-моральним станом людини.

Життя та праці святих отців церкви є найяскравішим доказом того, що богослов'я принципово відрізняється від інших наук. Воно полягає не лише в інтелектуальному пізнанні систематизованого православного віровчення, а й вимагає цілковитої участі людської особистості, що складається з душі й тіла. Неможливо осягати богослов'я, залишаючись стороннім у ставленні до істини, без досвіду особистої зустрічі з Богом, без бажання Богоспілкування.

Для святих отців церкви, які на особистому досвіді показали можливість безпосереднього спілкування людини з Богом, термін «богослов'я» за змістом був близький до поняття «споглядання» – особистого споглядання Троїчного Бога.

Невід'ємною частиною богоспілкування є молитва. Саме тому святитель Євгарій Понтійський у праці «Слово про молитву» дає таку характеристику богослововi: «Якщо ти богослов, то будеш молитися істинно, а якщо істинно молишся, то ти – богослов». Вважаючи, що богослов'я полягає у богоспілкуванні, а молитва – це і є спілкування з Богом, святий писав: «Молитва є бесіда розуму з Богом» [36].

Значення молитви для духовного життя людини пояснював преподобний Силуан Афонський так: «Молитвою зберігається людина від гріха, бо розум, що молиться, зайнятий Богом і в упокорюванні духу стоїть перед лицем Господа, Якого знає душа того, хто молиться» [87, с. 46].

Згідно з визначенням, поданим у Православній енциклопедії «Богослов не стільки той, хто говорить про Бога, але передусім той, хто дотримується Божих заповідей, веде аскетичний спосіб життя, тісно пов'язаний з молитовною й літургійною практикою, хто досяг справжнього богоспілкування» [79].

Сучасний знаний англійський богослов митрополит Діоклійський Калліст (Уер) виділяє чотири ознаки богослов'я:

1. Дар. Богослов'я – це дар від Бога, вільний і незаслужений дар, дар благодаті.

2. Таємниця. Богослов'я є таємницею в релігійному сенсі, як говорить св. Фалассій, «воно перевершує наш розум», намагаючись виразити в людських словах те, що лежить далеко за межами всякого людського розуміння.

3. Очищення. Справжнє богослов'я неможливе без очищення від гріхів. Богослов'я є всеосяжний «спосіб життя». Не може бути ніякого істинного богослов'я без особового спрямування до святості; справжні богослови – це святі.

4. Безмовність. Богослов'я, як знання Бога, – не лише розмови про Бога, але слухання Його, – припускає тишу, зупинку, мовчання [44].

Православний богослов В. Лосський у своїй праці «Нарис містичного богослов'я Східної Церкви» наголошує на містичності богослов'я: «У відомому сенсі всяке богослов'я – містичне, оскільки воно виявляє Божественну таємницю, дану Одкровенням. З іншого боку, часто містику протиставляють богослов'ю, як галузь, не доступну пізнанню, як непроречену таємницю, сокровенну глибину, як те, що може бути швидше пережито, чим пізнано, те, що швидше піддається особливому досвіду, що перевершує наші здібності судження, чим якому-небудь сприйняттю наших почуттів або нашого розуму» [56, с. 11–12].

Таким чином, у святоотцівській традиції під терміном «богослов'я» розуміють досвід Богоспілкування, тобто особистого спілкування людини з Богом. Апостол Іван Богослов пише: «Бог є світло, і немає в Нім жадної темряви!» (1Ів.1:5), що потрібно розуміти як абсолютну безгрішність Божу, як Святість. Господь Бог, будучи Сам Святим, і від людини чекає прагнення до святості: «…бо написано: Будьте святі, Я бо святий!» (1Пет.1:16). Метою життя християнина, а тим більше охочого займатися богослов'ям, є уподібнення Богові в Його досконалості, в Його святості. Для того, щоб людина могла удостоїтися Богоспілкування, необхідно досягти певного рівня духовної досконалості: «Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачати Бога» (Мв.5:8).

Тому необхідними передумовами богослов'я є: віра у Бога, повна довіра Йому, безперестанне виконання заповідей Євангелія, моральне очищення, вправляння в чесноті, постійна робота людини над собою (аскетичний подвиг). На відміну від інших наук, богослов'я полягає в особистому ставленні людини до Бога, стає частиною служіння Богові, способом життя людини.

Сучасний відомий богослов прот. О. Давиденков зазначає, що святі отці вважали, що богослов'я – щось більше, ніж систематизований виклад християнського віровчення. Для них богослов'я – передусім бачення Бога Трійці, а це «припускає не лише роботу людського розуму, але і всецілу участь людської особистості» [27, с. 7–8].

Сучасний звісний грецький богослов єпископ Елладської православної церкви, митрополит Навпактський і Свято-Власієвський Ієрофей (Влахос) у праці «Святі отці й філософія» визначає суттєву відмінність між філософією та богослов'ям: «Філософія й богослов'я між собою відрізняються, оскільки філософія – це результат діяльності людського розуму та уяви, тоді як богослов'я – це Божественне одкровення людині, її очищеному серцю. Між філософією і богослов'ям є така сама відмінність, як між розумом і усвідомленим глуздом. У людини є два пізнавальні центри. Перший – це розум, орган, який слугує для того, щоб сприймати Божественне одкровення, яке вже пізніше формулюється нашою свідомістю, а він водночас є тим органом, який пізнає матеріальний світ, що оточує нас. Наш розум вимагає знань про Бога, тоді як наша свідомість вимагає знань про світ і вивчення запропонованих наукою предметів чуттєвого світу» [42].

У курсі лекцій з догматичного богослов'я архімандрит Аліпій (Кастальский-Бороздін) та архімандрит Ісайя (Бєлов) наводять такі суттєві відмінності філософії від теології: «Богослов'я ґрунтується на одкровенні, а філософія – на низці абстрактних ідей або постулатів. Богослов'я виходить з факту – з Одкровення, повнота якого дана у Христі, ... Філософія міркує про Бога, виходячи не з факту явища Живого Бога, а з абстрактної ідеї Божества. Для філософів Бог – зручна для побудови філософської системи ідея. Для

богослова ж Бог є Той, Хто йому відкривається й Кого неможливо пізнати розсудливо без одкровення» [2, с. 15].

Зовсім іншої думки дотримується відомий американський філософ Томас Моріс, вважаючи, що богослов'я, згідно з етимологією цього терміна, – це просто раціональне міркування про Бога: є немало способів досягнення Бога за допомогою розуму, а тому й богослов'я як сфера інтелектуальної діяльності та як академічна дисципліна в наші дні часто поділяється на особливі сфери, відмінні одна від одної за характерними для них цілями, акцентами й методами. Існують, наприклад, такі спеціальні його галузі: біблійне богослов'я, що спрямовує головні свої зусилля на ретельний аналіз тих ідей та уявлень, які виявляються в різних документах Біблії; історичне богослов'я, що вивчає хід розвитку релігійної думки й доктрини упродовж століть; систематичне богослов'я, завдання якого – інтегрувати в єдиний, логічно пов'язаний цілісний широкий спектр фундаментальних переконань щодо того, що є Бог і в якому ставленні до Нього повинна перебувати людина [62].

Даючи визначення богослов'ю, американський філософ обрав раціональній похід, бажаючи виключно логічного осмислення поняття «богослов'я». Але досвід двотисячоліття християнства свідчить зовсім про інше. Без напруженого духовного життя, без особистого досвіду Богоспілкування займатися богослов'ям небезпечно, оскільки воно із часом переростає в псевдобогослов'я, що має серйозні наслідки. Дуже часто виникнення єресі пов'язане з раціональним підходом до трактування Божественних істин, бажанням гордого людського розуму проникнути в таємниці Божественного домобудівництва. До єретичних оман зазвичай приводять не лише теоретичні помилки, а й спотворення в духовному влаштуванні людини, схильність до гріха.

Зовсім інше пояснення поняття, терміна, що аналізуємо, дає професор М. Поснов: «Богослов'я – наукове дослідження й роз'яснення даних християнської релігії – бере початок ще в II ст., коли на службу новій релігії були покликані засоби грецької вченості. У галузі самого богослов'я

спеціалізація виразилася в розділенні на відділи богословських наук і вимозі методичної розробки їх відповідно до особливих завдань» [76, с. 18].

На думку протоієрея М. Малиновського, під терміном «богослов'я» варто розуміти цілу сукупність наук, що мають своїм предметом Бога, як Він відкрив Себе в християнській релігії, та божественне домобудівництво у величезному сенсі, інакше – все те, що має прямий і безпосередній стосунок або до Бога, або до людей у їх ставленні до Бога [58].

У християнському сприйнятті, згідно з визначенням, наведеним архімандритом Аліпієм (Кастальским-Бороздіним) та архімандритом Ісайя (Бєловим), термін «богослов'я» може бути осмислений двояким чином. По-перше, як слово Бога про Самого Себе. По-друге, у загальноприйнятому значенні під богослов'ям розуміють вчення про Бога Церкви або якогось богослова. Таким чином, богослов'я є осмислення Божественного Одкровення – свідоцтво про осягнуте в Одкровенні. У древній Церкві сферою богослов'я вважали питання про Святу Трійцю [2, с. 7]. Але автори наголошують: «Богослов'я не може бути зведене до однієї теорії. Воно використовує теоретичне міркування, але не обмежується ним, бо справжня мета богослов'я полягає не в придбанні суми знань про Бога, а в тому, щоб привести нас до живого з Ним спілкування, привести нас до тієї повноти ведення, де всяка думка і слово стають зайві» [2, с. 13].

Митрополит Навпактський і Свято-Власієвський Ієрофей (Влахос) у доповіді «Богослов'я як наука і як дар» визначив, що згідно із церковною термінологією, богословом є той, хто говорить про Бога, але для того, щоб хтось міг авторитетно говорити про Бога й мати правдиве знання про Бога, він повинен заздалегідь мати особистий досвід про Бога. Таким чином, в абсолютному значенні слова богословом є той, хто досяг споглядання Бога, споглядання нетварного, сокровенного Світла; а у відносному сенсі богословом є і той, хто говорить про пізнання, яке мають обожені. Це відбувається й з наукою. Зазвичай учений – це той, хто досліджує різні природні явища й пропонує нове знання, а також той, хто передає знання дослідників.

Далі митрополит виокремлює два види богослов'я: наукове богослов'я та харизматичне, або емпіричне, богослов'я.

Наукове, або академічне, богослов'я займається: 1) вивченням текстів (в яких письмово зберігається богослов'я Церкви); 2) церковною історією; 3) церковним мистецтвом; 4) релігіями й християнським сповіданням; 5) вивченням сучасного життя.

Церковне розуміння богослов'я передбачає, що йдеться про дар і досвід, який подається Богом тому, хто має відповідні передумови для досягнення одкровення, під час якого він залучається нетварному Світлу, славі нетварної енергії Божої, а також має розум, здатний вмістити, виразити й зафіксувати цей духовний дослід.

Висновком з усього вищесказаного є те, що богослов'я функціонує і як наука, і як дар-досвід [41].

Значний інтерес для нашого дослідження становлять погляди доктора богослов'я прот. О. Давиденкова, який вважає, що на сьогодні «термін «богослов'я» вживають у трьох значеннях. Згідно з першим, богослов'я – це слово Бога про Самого Себе й про створений Ним світ, тобто як Божественне Одкровення. Згідно з другим поширеним значенням – вчення Церкви або конкретного богослова про Бога (таке вчення є свідченням про осмислення Божественного Одкровення соборним розумом Церкви або окремим автором). Відповідно до третього значення цим терміном позначають дискурсивну практику засвоєння та систематизації релігійних істин, досвіду віри та богоспілкування, тобто богослов'я як науку.

Згідно з поясненням, наведеним автором, у сучасній науці поняття «богослов'я» розглядають у двох контекстах: 1) як збірне найменування для низки дисциплін, серед яких можна виділити догматичне, основне, порівняльне, літургійне, біблейське, моральне, пастирське богослов'я; 2) у вужчому сенсі – (догматів), що приймаються всією повнотою Православної Церкви, тобто як догматичне богослов'я [27, с. 6].

Зауважимо, що аналіз святоотцівських творів, сучасної богословської, філософської, історичної та педагогічної літератури, в якій наведено авторські підходи до трактування поняття «богослов'я», свідчить, що на цей час не існує єдиного загального універсального визначення досліджуваного терміна.

На думку академіка Ю. Пивоварова, «… теологія – не наука в тому сенсі, що вона мало схожа на машинознавство або хімію. Теологія – це пізнання Бога, богослов'я. Але повинен вам сказати: сучасна теологія має наукові методи, наукову термінологію, категоріальний апарат – усі прикмети справжньої науки. Більше того, на мою думку, це – найголовніша наука, яка лежить в основі усіх наук. Недаремно багато видатних теоретиків фізики, хімії та інших природних наук були людьми релігійними» [71].

Отже, ми розуміємо *богослов'я, по-перше, як Слово Бога про Самого Себе та про світ, Ним створений, – як Божественне Одкровення, в якому розкрито сенс життя людини; по-друге, як особистісний досвід долучення до Бога, тобто Богоспілкування; по-третє, як систематичний виклад вчення Церкви або конкретного богослова про Бога; по-четверте, як науку, що розкриває зміст християнських віроповчальних істин, Божественного Домобудівництва й складається з низки дисциплін*.

Динамічні процеси, що відбулися в сучасному українському суспільстві за останні десятиріччя, торкнулись усіх його сфер існування, включаючи систему вищої освіти, орієнтовану на запровадження до міжнародного освітнього та наукового простору, спрямовану на підготовку висококваліфікованих, компетентних, конкурентоспроможних фахівців, здатних до ефективної роботи на рівні світових стандартів. Такі вимоги висувають і до бакалаврів із теології, підготовка яких здійснюється в духовних семінаріях та богословських факультетах світських ЗВО. Перед професійною педагогікою поставлено завдання підготовки висококваліфікованих майбутніх теологів, здатних передавати незмінні догматичні істини православ'я в доступній для сучасних людей формі.

Останнім часом у сучасному суспільстві різко змінилося ставлення до комунікації. Виникнення нового комунікативного простору з рівноцінними незалежними учасниками стало об’єктом дослідження.

Майбутній фахівець у галузі теології має твердо усвідомлювати значення та роль комунікативної взаємодії в професійній діяльності, повинен уміти вільно організовувати діалог із різними за віком, статтю, фахом людьми, реальними й віртуальними партнерами, вміло використовувати засоби комунікації.

Ще із часів античності людство цікавилося феноменом комунікації, але термін «комунікація» введено в науковій літературі лише на початку XX ст.

Розглянемо теоретичні напрацювання сучасних дослідників щодо трактування термінів «комунікація» та «взаємодія» у філософській, психологічній, соціологічній і педагогічній літературі, щоб глибше й змістовніше підійти до формулювання центрального конструкту нашого дослідження «комунікативна взаємодія».

Американські вчені, професори Р. Вердербер та К. Вердербер вважають, що «комунікація – це процес створення й передачі значущих повідомлень у неформальній бесіді, груповій взаємодії або публічному виступі. Цей процес включає учасників, контекст, повідомлення, канали, присутність або відсутність шумів і зворотний зв’язок» [17, с. 16].

На думку почесного професора комунікації Уїтонського коледжу (США) Е. Гріффіна, комунікація – це пов’язаний зі стосунками процес створення й інтерпретації повідомлень, які викликають певну реакцію [111, с. 37]. Учений вважає, що комунікація являє собою процес, пов’язаний зі стосунками, не лише тому, що вона відбувається між двома або більше людьми, але й тому що «вона впливає на природу зв’язків між цими людьми» [111, с. 39].

Професор Каліфорнійського університету Т. Шибутані визнає, що з позиції «здорового глузду» комунікацію розглядають механістично. Розмова двох співрозмовників уявляється так: один з них подає сигнали, потім органи

чуття другого вловлюють акустичні коливання, і він інтерпретує це повідомлення. Така механічна взаємодія має місце, але вона становить лише невелику частину процесу комунікації, тому що існує інше розуміння цього процесу: все, що люди роблять і говорять, досліджують не як щось ізольоване, але як частини більшої системи діяльності. Поняття комунікації стосується взаємного обміну жестами, завдяки якому згода розвивається, підтримується або руйнується. Зокрема, Т. Шибутані жестом називає будь-який сприйманий звук або рух, який слугує показником внутрішнього переживання людини. Жести не можуть бути визначені через якийсь окремий вид дій; будь-який акт може стати жестом, якщо інша сторона реагує на нього й використовує його як основу для суджень. На думку вченого, значення жестів не закладене в їх структурі, а значною мірою залежить від контексту. Інтерпретування жестів залежить швидше від картини світу того, хто сприймає, ніж від того, хто їх робить. Дослідник доходить висновку, що комунікація – це такий обмін, який забезпечує кооперативну взаємодопомогу, роблячи можливою координацію дій великої складності. Вважаючи результатом комунікації не просто зміну установок або поведінки слухача під впливом зовнішніх стимулів, а досягнення певної міри згоди – встановлення загальної картини світу у тих, хто об’єднаний в спільній дії; це – безперервний процес, який складається з послідовного ряду взаємодій. Науковець зазначає, що згода рідко буває повною навіть серед учасників відносно простого підприємства [110, с. 123–129].

Згідно з позицією О. Ткаченко, термін «комунікація» походить від латинського «communis», що означає «спільне», той, хто передає інформацію намагається встановити «спільність» з тим, хто одержує інформацію. Виходячи із цього, комунікацію можна тлумачити як спосіб передачі не просто інформації, а значення або сенсу за допомогою символів. Комунікації – процес передачі повідомлення від джерела до одержувача, з метою зміни його поведінки [99, с. 79].

Дещо іншого погляду дотримується знаний український учений Г. Почепцов, який під комунікацією розуміє процеси перекодування вербальної

в невербальну та невербальної у вербальну сфери, вважаючи, що історично комунікацією був примус іншого до виконання тієї або іншої дії. Тобто для комунікації суттєвим є перехід від говору Одного до дій Іншого. Передача значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини, реалізується саме заради цього. Далі вчений додає: «якщо про комунікацію ми говоримо як про перекодування вербального в невербальне, то писемність виникає із зворотної дії: перекодували невербальних характеристик у вербальні. … Сучасна дійсність може створювати довгі вербальні тексти, які вже не пов'язані безпосередньо з процесами переходу в невербальну сферу. Це, наприклад, література» [77, с. 15].

Погодитися з думкою вченого Г. Почепцова складно, оскільки його судження про те, що комунікацією було примушення до виконання тієї або іншої дії, суперечить текстам Святого Письма. Про здатність людини до спілкування й мету спілкування йдеться на сторінках першої книги Біблії: Бог, після того, як завершив творіння світу, створив вищу істоту – людину. Але Господь констатував, що для гармонійного існування людини потрібне спілкування з іншою людиною: «І сказав Господь Бог: Не добре, щоб бути чоловіку самотнім» (Бут.2:18). Господь створив чоловіка та жінку однакової природи для того, щоб у першу чергу, задовольнити людську потребу в спілкуванні. Прот. М. Малиновський, описуючи образ і подобу Божу в людині, зазначає, що однією з рис образу Божого в душі людини є дар слова, як образ Слова Іпостасного [58].

Український учений В. Вишняков вважає, що «комунікації в широкому розумінні цього поняття є процес обміну інформацією, змістовним значенням зв'язків між двома або більше об'єктами. Комунікації являють собою інформаційний процес, який з'являється в результаті встановлення зв'язків між об'єктами матеріального світу: джерелом інформації та її одержувачем» [19, с. 54].

Відома українська дослідниця Н. Волкова, характеризуючи суть поняття «комунікація», наголошує, що це двосторонній потік інформації, в якому

важливими є якість передавання інформації, її повнота, зміст, форма, що надає змогу не лише оперативно та правильно сформувати уявлення про відповідну проблему, а й обрати партнерів, розробити її стратегію й тактику, визначити адекватні методи та засоби реалізації конкретних цілей. Учена зауважує, що ефективність комунікації залежить від зрозумілості, доступності інформації. Процес комунікації як усвідомлена дія двох суб'єктів має цілі (досягнення взаєморозуміння), зміст (інтелектуальна, емоційна, духовна суть інформації), методи (використовувані способи), результат (наслідок комунікації) та передбачає появу змін між початковим і кінцевим станом суб'єктів (певний приріст – зміна власної свідомості, внутрішнього образу завдяки усвідомленню навколишнього світу, конкретної ситуації й себе в ньому, власної позиції, мети, змісту, методу, результату комунікації) [20, с. 18–19].

Отже, аналіз сучасних наукових джерел, в яких викладено авторські підходи до центрального вектора нашого дослідження трактування терміна «комунікація», свідчить, що було багато спроб дати наукове визначення цього поняття. Але на сьогодні, попри широку палітру його дефініцій, відсутня одностайність у тлумаченні терміна «комунікація».

Як вже було зазначено в підрозділі 1.1, аналіз довідково-енциклопедичних джерел довів, що в більшості випадків термін «комунікація» вживають як синонім слова «спілкування» та інтерпретують як засіб зв'язку, процес спілкування, передачу інформації від людини до людини в суспільстві.

Далі ми зіставимо думки вчених щодо трактування терміна «спілкування» й проаналізуємо співвідношення понять «комунікація» та «спілкування» в світлі сучасних наукових досліджень.

Згідно з позицією професора І. Яковлева, поняття «комунікація» в буденному житті вживають у сенсі спілкування [113, с. 9].

У монографії «Філософія комунікації: проблеми і перспективи» за редакцією С. Клягіна, О. Шипунової зазначено, що основним об'єктом науки про комунікацію найчастіше вважають спілкування. При цьому спілкування має подвійну природу – фізичну та метафізичну. З одного боку, у будь-яких,

навіть найабстрактніших, конструкціях можна знайти фізичні, матеріальні сліди. Наприклад, поняття публічної сфери як ідеальної мовної ситуації не означає, що це комунікативне утворення існує виключно в метафізичному вакуумі. З іншого боку, людина привносить до спілкування з реальністю всю свою метафізику, унаслідок чого весь світ ніби пронизується її духом [102, с. 23].

Спілкування, на думку доктора філософських наук А. Рєзаєва, – це поняття, що означає соціальний феномен, який розкриває механізми структуризації, організації й функціонування людського суспільства, способи та форми включення індивіда в соціально-історичний контекст і служить єднальним елементом системи «Людина – суспільство». Спілкування властиво тільки людському суспільству. Для характеристики різних форм взаємозв'язку в живій і неживій природі дослідник пропонує вжити терміни «контакт», «зв'язок», «взаємодія», «комунікація». «Комунікація» є родовим поняттям, що акцентує увагу на «зчепленні», «зв'язуванні», «контактності» двох або більше чогось між собою. Але у своїй праці «Про спілкування, його соціально-філософську рефлексію і можливості соціології комунікації» автор у найзагальнішому вигляді на рівні характеристики контактів у людському суспільстві поняття «спілкування» й «комунікація» вживає як синоніми, причому зазначаючи, що спілкування та соціальна комунікація – поняття однопорядкові, хоча й не тотожні [81].

Протилежної думки щодо співвідношення досліджуваних термінів дотримується вчена В. Конецька, яка переконана, що поняття «спілкування», «комунікація» й «мовна діяльність» містять як спільні, так і відмінні ознаки. Спільним є їхня співвіднесеність з процесами обміну й передачі інформації, зв'язок з мовою як засобом спілкування та зв'язок із соціомовною поведінкою комунікантів. Відмінні риси зумовлені відмінністю в обсязі змісту цих понять.

Спілкування – соціально зумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудової та творчої діяльності, що реалізовується переважно за допомогою вербальних засобів комунікації.

Комунікація – соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування на різних каналах за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо).

Мовна діяльність – система мотивованих мовних дій людей у соціально значущих ситуаціях, зумовлених правилами та нормами мови, прийнятими в суспільстві.

Учена визначає сутність комунікації в цілеспрямованому спілкуванні, що реалізовується в конкретних ситуаціях згідно з нормами мовної діяльності [48].

Українська вчена Н. Волкова також поділяє думку про те, що між поняттями «спілкування» й «комунікація» є розбіжність, яка стає зрозумілою під час розгляду: сутності комунікації як процесу активного обміну інформацією, для якого характерні особливості джерела інформації, її рух та прийоми, що зумовлюють її результат. Якщо джерела інформації поділити на природні (живі) і штучні (технічні), то спілкування між людьми як суб'єктами буде різновидом комунікації, і в цьому розумінні комунікація – ширше поняття, ніж спілкування. Але, якщо розглядати спілкування як взаємодію двох суб'єктів, то воно поряд з іншими компонентами містить комунікаційний. І в цьому розумінні спілкування – поняття ширше, ніж комунікація; бар'єрів комунікації, що перешкоджають процесу передачі інформації, її прийому та результату.

Учена доходить висновку, що поняття «спілкування» та «комунікація» не зовсім правомірно ототожнювати, оскільки виявлено суперечності в їхньому змістовому наповненні. Комунікація – поняття ширше, складниками якого є спілкування живих істот, у тому числі людей (система «людина – людина»), і безліч зв'язків з метою отримання й обміну інформацією в системах «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина» [21, с. 51].

Таким чином, при вивченні результатів наукової розвідки сучасних дослідників, ми дійшли висновку, що існують дві великі групи науковців: представники однієї групи вважають поняття «спілкування» й «комунікація»

тотожними, навіть синонімами, тоді як представники іншої переконані, що ці терміни потрібно розмежовувати.

Під час аналізу довідково-енциклопедичні джерела в підрозділі 1.1 вже було відзначено, що залежно від способу передачі інформації комунікацію поділяють на вербальну та невербальну. Далі ми проаналізуємо теоретичні напрацювання сучасних дослідників щодо класифікації видів комунікації залежно від способу передачі інформації.

Відповідно до логіки нашого наукового пошуку, розглянемо дослідження вчених щодо пояснення сутності феномену «взаємодія».

Як вже було наголошено в підрозділі 1.1, будь-який вид людської діяльності зумовлений безліччю різноманітних взаємодій, що визначає фундаментальність поняття «взаємодія», його багатозначність і свого роду загальність.

Ще із часів Давньої Греції вчених цікавило питання про існування взаємозв’язків навколишнього світу. Платон стверджував, що необхідною умовою взаємодії є наявність певної різноманітності, а те, що має здатність до взаємодії, реально існує: «Я стверджую, що все, що має за своєю природою здатність впливати на що-небудь інше, або випробовувати хоч щонайменшу дію, нехай від чого-небудь дуже незначного й тільки один раз, – усе це дійсно існує» [72, с. 316].

У контексті нашого дослідження цікавою є наукова позиція давньогрецького філософа Арістотеля, який вважав, що кожен рух і кожна річ мають своїм початком деякий інший рух, який, у свою чергу, має своїм початком третій рух. Однак існує деяка першопричина, що є принципом руху, але при цьому залишається нерухомою. Рушійним й одночасно нерухомим початком, на думку Арістотеля, є Бог, який приводить до руху весь матеріальний світ [54].

На думку відомого філософа О. Спіркіна, «дослідження різних форм зв’язків і взаємодії – первинне завдання пізнання. Зв’язок, взаємодія – ось

перше, що виступає перед нами, коли ми розглядаємо той або інший об'єкт» [95, с. 265].

На підставі здійсненого аналізу науково-педагогічної літератури з'ясовано, що феномен «взаємодія» за головним концептом розглядають з різних позицій, зокрема, як: колективну діяльність, соціальну організацію (О. Бодальов [11]); форму спілкування, практичну взаємодію з людьми (Б. Ананьєв [3]); спільну комунікативну діяльність людей (Н. Волкова [20, с. 8]); процес безпосереднього або опосередкованого зв'язку суб'єктів, що породжує їх взаємозумовленість та взаємозв'язок (С. Кожушко [47, с. 67]); єдність внутрішнього й зовнішнього проявів (О. Булигіна [15]); моделювання професійного діалогу, продуктивної співпраці людей (Ж. Рагріна [80, с. 82]); взаємодію в діаді (Г. Келлі [67, с. 217]); становлення людського «Я» під час взаємодії (Дж. Мід [60]); інтеракцію (Р. Блумер [10]) тощо.

Отже, у процесі проведеного аналізу з'ясовано, що існує тісний взаємозв'язок між поняттями «комунікація», «спілкування» та «взаємодія». Під час дослідження трактування цих термінів стає очевидним, що для формулювання суті одного з трьох понять учені досить часто вживають два інші, тобто розкривають зміст терміна крізь призму одного з двох інших термінів, що підкреслює їх близькість, навіть їхню взаємозумовленість.

На думку О. Леонтьєва, спілкування може виступати як самостійна діяльність і може входити в іншу діяльність у статусі її структурних компонентів. Якщо розуміти спілкування як діяльність, то, по-перше, воно інтенціональне (наявність специфічної мети, самостійної або підпорядкованої іншим цілям; наявність специфічного мотиву); по-друге, результативне – міра збігу досягнутого результату з наміченою метою; по-третє, нормативне, що виражається у факті соціального контролю за перебігом і результатами акту спілкування. Так, О. Леонтьєв доходить висновку, що історичний розвиток форм спілкування йде від спілкування, включеного в іншу діяльність, до спілкування як самостійної діяльності [55, с. 21–22].

Аналіз дисертаційних досліджень, монографій, наукових публікацій останніх десятиліть, у яких наводяться авторські підходи щодо центрального вектору нашого дослідження, а саме – формування готовності майбутніх фахівців до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, зокрема: майбутніх офіцерів з питань культури іншомовної комунікації (І. Ценєва [107]); формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів (Л. Нагорнюк [65]); підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах (О. Москаленко [63]); професійної взаємодії майбутніх пілотів цивільної авіації (А. Дранко [35]); майбутніх економістів до професійної взаємодії (Т. Поясок [78]); культури професійного спілкування майбутніх менеджерів економічної освіти (Л. Савенкова [84]); майбутніх фахівців в умовах заочного навчання (О. Біда [9]) свідчить про збільшений інтерес до означеного феномену.

У ході вивчення сучасної наукової літератури з’ясовано, що дефініція «комунікативна взаємодія» визначається як: спільна діяльність суб'єктів комунікації, у процесі якої кожен суб’єкт засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання й способи комунікативної діяльності (Н. Волкова [21, с. 23]); процес взаємообміну особистісно значущими для суб’єктів взаємодії інформацією та смислами, наділений предметними (обмеження сутності і особливості предмета комунікативної взаємодії), емоційно-почуттєвими (характеристика особистісних рис кожного з учасників взаємодії), суб’єктними (залежність змісту та результату взаємодії від специфіки суб’єктів) та результативними (визначення рівня, змісту та сутності очікувань учасників взаємодії) характеристиками (С. Поплавська [75, с. 8]); побудова відносин на основі конструктивного діалогу, користування різними стратегіями й тактиками взаємодії (Ж. Рагріна [80, с. 84]).

Необхідно зазначити, що у сучасних дослідженнях значної уваги приділено вивченню проблеми бар’єрів, що порушують взаємодію фахівців

(О. Асмолов [6]; Е. Аронсон [4]; І Бех [8]; Вердербер Р., Вердербер К. [17]; Н. Волкова [20]; І. Глазкова [23]; О. Залюбовська [39]; Б. Паригін [69]; К. Роджерс [83]; Р. Шакуров [109]).

Таким чином, наведена тематика наукових досліджень останніх років (далеко не повна) свідчить, що на сьогодні для професійної педагогіки актуальним є питання підготовки сучасних фахівців різного профілю, здатних до встановлення ефективної професійної комунікативної взаємодії, що повною мірою стосується й професійної підготовки висококваліфікованих бакалаврів з теології, здатних передавати незмінні догматичні істини православ'я у формі, доступній для сучасних людей.

Отже, у контексті нашого дослідження постає необхідність визначитись із сутністю ключових понять.

Комунікація – процес обміну інформацією між суб'єктами при особистому контакті або контакті, що здійснюється за допомогою технічних засобів.

Комунікативна взаємодія – процес обміну інформацією між суб'єктами в умовах міжособистісного або масового спілкування, що спричиняє певні зміни в моральному або фізичному стані одного або всіх учасників спілкування.

Отже, у цьому підрозділі, спираючись на багатовікову богословську спадщину та сучасні дослідження вітчизняних і закордонних учених, досліджено ключові дефініції нашого наукового пошуку: проаналізовано їх витоки, розвиток та трансформацію змісту в історичній та релігійній площинах, взаємозамінюваність і взаємозумовленість термінів. З метою чіткого окреслення меж ключових понять нашої наукової розвідки сформульовано авторські визначення базових категорій дослідження: «богослов'я», «комунікація», «комунікативна взаємодія».

1.3. Компонентно-структурний аналіз готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Готовність до комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніх бакалаврів з теології є важливим елементом фахового становлення, одним із параметрів професійної готовності, що суттєво впливає на ефективність діяльності майбутнього фахівця. Саме тому в контексті цієї дисертації логічним є дослідження цього феномену.

Спираючись на результати аналізу понять «готовність», «готовності до трудової діяльності», «формування готовності», викладені в підрозділі 1.1 з погляду довідково-енциклопедичних джерел, розглянемо наявні напрацювання щодо трактування змісту базових понять нашого дослідження.

Учені Е. Зєєр, Г. Павлова проблематика досліджень яких – психологія професійного становлення людини, стверджують, що готовність – це активно-дієвий стан особистості, який відображає зміст поставленого перед нею завдання та умови його майбутнього вирішення й виступає умовою успішного виконання будь-якої діяльності. Виникнення стану готовності до діяльності розпочинається з постановки мети на основі потреб і мотивів (чи усвідомлення людиною поставленого перед нею завдання), далі йде розробка плану, установок, моделей, схем майбутніх дій, після чого людина приступає до втілення сформованої готовності в предметні дії, застосовує певні засоби й способи діяльності, порівнює хід виконуваної роботи і її проміжні результати з накресленою метою, вносить корективи. У формуванні стану готовності вирішальну роль відіграє те, що вона пов’язана з різними сторонами особистості. Проте, стан готовності втрачає свій зміст поза реально існуючими зв’язками з іншими характеристиками психічної діяльності [40, с. 70–71].

Готовність свідомо й самостійно виконувати практичні та теоретичні дії на основі засвоєних знань, життєвого досвіду й набутих навичок І. Підласий – провідний фахівець із теорії та історії педагогіки – називає вмінням, а навички

вважає компонентами практичної діяльності, що виявляються у виконанні дій, доведених до досконалості шляхом багаторазового виконання вправи [73].

Варто відзначити підхід відомого дослідника проблем людських здібностей і відносин В. Мясищева, згідно з яким термін готовності виражає й визначає тенденцію перспективної дії, спрямованість, тобто є характеристикою наслідку. Учений акцентує увагу на тому, що класичне визначення установки має ретроспективний характер, а спрямованість – цільовий і перспективний [64, с. 48].

Учений О. Асмолов, який багато років досліджує психологію особистості, так пояснює сутність феномену готовності: «За наявності наміру в людини виникає цільова установка – готовність до досягнення передбачуваної мети певної дії, що часто супроводжується переживанням «я хочу». Цільова установка актуалізується образом усвідомлюваної передбачуваної мети, в якій однозначно не представлені конкретні умови та способи, з найбільшою вірогідністю й ефективністю цілі, що забезпечують досягнення. Образ майбутньої мети задає тільки загальний напрям побудови дії – тоді, як виконавча частина будь-якої дії визначається конкретними умовами ситуації. У ході виконання дії здійснюється контакт суб’єкта з предметним світом, перетворення (зовнішнє й уявне) предметної ситуації та досягаються ті або інші результати, сенс яких для людини оцінюється емоціями. У процесі дії можуть утворюватися нові цілі та змінюватися місце дії в структурі діяльності людини». Учений розглядає смислову установку особи як форму вираження особистого сенсу у вигляді готовності до здійснення певним чином спрямованої діяльності, підкреслюючи, що особистісний сенс є змістом установки [6].

Спрямованість уваги як прояв готовності до дії в межах психологічної антропології розглядають В. Слободчиков та Є. Ісаєв, зазначаючи, що спрямованість у психології розуміють як пошук, вибір певного об’єкта, а виокремлення у свідомості будь-яких об’єктів зумовлено їхніми об’єктивними характеристиками або суб’єктивними особливостями сприйняття їх [89, с. 314].

Зв’язок між установкою та готовністю до діяльності вчені пояснюють так: установка – це механізм неусвідомлюваної регуляції поведінки; схильність суб’єкта, що виникає при передбаченні ним появи певного об’єкта та що виражається в готовності його до діяльності, додаючи, що будь-яка установка є ставленням потреб суб’єкта до ситуації дії [89, с. 259].

Українські вчені, автори підручника «Педагогічна майстерність» (за редакцією І. Зязюна) вважають, що установка – це попередня готовність людини до певної дії, яка визначає характер людської поведінки та її психічних процесів та виникає під впливом зовнішнього середовища і внутрішнього світу людини, забезпечуючи доцільність здійснення людської поведінки. Учені зазначають, що вона завжди неусвідомлена, а у квінтеті основних категорій, що зумовлюють людську творчість: «особа – потреба – установка – свідомість – діяльність», – установка здійснює двосторонній зв’язок між свідомістю й діяльністю та між ними обома й особою з її потребами, сприяючи утворенню надбудованих над цією системою фундаментальних відносин особи щодо самої себе, щодо інших, щодо предметного світу тощо [70, с. 86].

Отже, аналіз терміна «готовність» свідчить про його активне використання в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, але оскільки сутність досліджуваного поняття в літературі представлена досить широко, існує велика кількість підходів до його трактування.

Прагнучи узагальнити підходи до визначення поняття «готовність», українська вчена Н. Мазур виділила два з них: 1) розуміння готовності як певного психічного стану; 2) розуміння готовності як певної властивості або системи властивостей та якостей особистості [57, с. 286].

Вітчизняних і зарубіжних учених особливо цікавить формування готовності до професійної діяльності, що знайшло своє відображення в значній кількості досліджень на цю тему.

Відомий український педагог І. Зайченко професійну готовність фахівця визначає як суб’єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною й підготовленою до виконання відповідної професійної діяльності, відзначаючи,

що професійна підготовка передбачає вивчення як загальних, так і спеціальних дисциплін [38, с. 146].

Професійна готовність до педагогічної діяльності, згідно з визначенням, запропонованим В. Сластьоніним, є сукупністю професійно зумовлених вимог до вчителя. Автор виділяє, з одного боку, психологічну, психофізіологічну й фізичну готовність, а з іншого – науково-теоретичну та практичну компетентність як основу професіоналізму, відзначаючи, що зміст професійної готовності закумульовано в професіограмі, яка відбиває інваріантні, ідеалізовані параметри особи та професійної діяльності вчителя [88].

Учена С. Дивногорцева, яка вивчає проблему інтеграції релігійної культури й змісту педагогічної освіти в системі підготовки вчителів до викладання православної культури в школі, підкреслює важливість моральних якостей педагога, наголошуючи, що педагогові для кваліфікованого виконання своїх обов’язків необхідно опанувати низку спеціальних властивостей, вважаючи, що професійно зумовлені вимоги до вчителя підсумовано в понятті «професійна готовність» до педагогічної діяльності, під якою розуміють схильність, що перевтілилася в хист до освіти дітей, поєднаний з природженим талантом, тобто вмінням керуватися здоровим глуздом й істинно благочестивим християнським серцем. Зміст професійної готовності відбитий у «професіограмі», в якій перераховані ті здібності особистості, які є синтезом якостей її розуму, волі та почуттів. Найчастіше виокремлюють комунікативні, академічні, прогностичні, перцептивні, дидактичні, організаторські, конструктивні здібності, необхідні для здійснення педагогічної діяльності [34].

Аналізуючи питання готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності, Н. Мазур пропонує виділити основні підходи до визначення готовності до професійної діяльності: на особистісному рівні готовність розглядають як багатопланову структуру якостей, властивостей та станів, які в сукупності надають змогу більш або менш успішно здійснювати діяльність; на функціональному рівні готовність – це результат підготовки до певної діяльності; деяке інтегративне особистісне утворення, яке включає різні

компоненти: сукупність знань, умінь, навичок, особистих якостей, адекватних вимогам та змісту діяльності [57, с. 287].

Таким чином, аналіз наукових педагогічних і психологічних досліджень провідних українських та закордонних педагогів свідчить, що одне з головних понять нашої наукової розвідки «готовність до професійної діяльності» є складним та багатогранним, але, визначивши ознаки та сутність цього поняття, можна стверджувати, що вони не виключають одне одного й не суперечать одне одному, а навпаки, доповнюють і розширюють поле наукового дослідження, будучи свого роду відправними точками для пошуку більш поглибленого трактування поняття.

Логічним продовженням нашого дослідження є розгляд поняття «формування» крізь призму сучасної педагогіки та андрогогіки.

Формування являє собою процес становлення людини під впливом усіх без винятку чинників: екологічних, соціальних, економічних, педагогічних тощо [73].

Аналогічної думки дотримуються й зарубіжні вчені М. Кох та Т. Пєшкова, які під «формуванням» розуміють процес становлення людини як соціальної істоти під дією таких чинників: екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних [50, с. 84].

Як зауважував М. Фіцула, чиї наукові інтереси пов’язані з удосконаленням освітнього процесу, у ході формування педагогічних здібностей необхідно мати на увазі не лише загальні, а й спеціальні компоненти педагогічних здібностей. На думку вченого, здібності людини до певного виду діяльності перебувають у тісному зв’язку з відповідними знаннями, уміннями й навичками: без знань і вмінь працювати не можна, але глибина знань та майстерність спеціаліста зумовлені відповідними здібностями. Основи для формування професійної майстерності педагогів закладають під час їхньої підготовки у вищому педагогічному закладі освіти, але завершується формування педагога-майстра в процесі самостійної практичної діяльності при

засвоєнні нових досягнень психолого-педагогічної науки в процесі самоосвіти, аналізу й осмислення власного досвіду роботи та досвіду колег [104].

Варто зазначити, що є декілька видів класифікацій рівнів готовності викладачів до педагогічної діяльності. Наприклад, українська вчена-педагог С. Вітвицька виокремлює чотири рівні готовності, які окреслюють певну ступеневість підготовки: репродуктивний (низький), репродуктивно-конструктивний (середній), творчо-пошуковий (достатній), творчий (високий) [18, с. 61].

Отже, формування професійної готовності молодих фахівців є одночасно метою професійної підготовки та її результатом, а також твердою основою для формування майстерності, розкриття творчого потенціалу випускників ЗВО. Проблема формування готовності майбутніх спеціалістів до професійної діяльності є актуальною та важливою не лише з позиції вітчизняної педагогіки, а й з погляду потреб нашого суспільства, і саме тому вимагає більш глибокого наукового осмислення шляхів її вирішення з позицій нагальних потреб сучасного суспільства.

Проведений аналіз переконливо доводить, що стан готовності має складну динамічну структуру, компоненти якої взаємопов’язані.

Учені Е. Зєєр, Г. Павлова виокремлюють такі компоненти готовності до діяльності: мотиваційний (відповідальність за розв’язання завдання); орієнтаційний (знання й уявлення про особливості й умови діяльності, її вимоги до особистості); операціональний (володіння способами та прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками, вміннями тощо); вольовий (самоконтроль, уміння управляти діями, з яких складається виконання обов’язків); оцінний (оцінка своєї підготовленості та відповідності процесу вирішення професійних завдань оптимальним зразкам) [40, с. 71].

Підсумувавши викладені наукові підходи до класифікації компонентів готовності до певних видів професійної діяльності, у контексті нашої роботи вважаємо логічним проаналізувати кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускників закладу вищої освіти спеціальності

«Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)» на підставі відповідної Освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника Класичного приватного університету м. Запоріжжя [68].

Основні напрями професійної діяльності бакалавра з богослов'я (православна теологія), згідно з ОКХ, такі: освітньо-виховна та просвітницька, соціально-практична, експертно-консультативна, представницько-посередницька, організаційно-управлінська та профільно-спеціалізована [68, с. 9–11].

Виробничі функції, типові завдання діяльності та вміння, якими повинен володіти випускник закладу вищої освіти з кваліфікацією «Бакалавр з богослов'я (православна теологія), професіонал в галузі релігій» наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Виробничі функції, типові завдання діяльності та вміння, якими повинен володіти випускник закладу вищої освіти з кваліфікацією «Бакалавр з богослов'я (православна теологія), професіонал в галузі релігій»

Зміст функції	Назва та номер типового завдання діяльності	Зміст і номер уміння
1	2	3
1. Освітньо-виховна та просвітницька	1.1. Робота як навчально-допоміжного персоналу (лаборантів, методистів) в освітніх закладах вищої професійної освіти	1.1.1. Застосовувати основні навчально-методичні принципи і методи для розробки елементів навчальних курсів та підготовки методичних матеріалів. 1.1.2. Складати бібліографічні огляди з загальних та спеціальних богословських дисциплін православної традиції
	1.2. Ведення семінарських та практичних занять з православних дисциплін у закладах освіти	1.2.1. Використовувати сучасні навчально-організаційні методики та принципи виховання при атестуванні (участь під керівництвом викладача) у навчальному процесі в середніх та закладах вищої освіти I-IV рівнів акредитації. 1.2.2. Координувати надання релігійної православної інформації населенню
	1.3. Робота куратором навчальних груп та участь в організації заходів	1.3.1. Організовувати самостійну роботу учнів та студентів. 1.3.2. Вести просвітницьку діяльність у рамках православної спрямованості. 1.3.3. Пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати релігійну культуру серед населення

Продовження табл. 1.1

1	2	3
2. Соціально-практична	2.1. Робота в складі груп та організацій соціальної адаптації, захисту, допомоги й реабілітації	2.1.1. Використовувати у практичній діяльності знання з православного богослов'я, принципів, методів та різноманітних форм діяльності у сфері соціальної адаптації, захисту, допомоги та реабілітації населення. 2.1.2. Брати участь у дослідженнях практичної діяльності православної релігійної організації та використовувати здобутки цих досліджень. 2.1.3. У процесі здійснення соціального захисту населення, зіткнувшись з проблемами, які потребують більш ефективного вирішення, вміти проводити науково-методичну роботу
	2.2. Робота в благодійних і некомерційних організаціях у сфері збереження православних цінностей суспільства	2.2.1. Розробляти і впроваджувати конкретні соціальні проєкти щодо збереження православних цінностей суспільства. 2.2.2. Організовувати спільну роботу державних установ, громадських та православних релігійних організацій, засобів масової комунікації з питань вирішення соціальних проблем суспільства та православної Церкви
3. Експертно-консультативна	3.1. Участь у складі консультаційних груп у всіх галузях професійної діяльності фахівця з богослов'я	3.1.1. Застосовувати результати аналізу у вирішенні конкретних профільних експертно-консультаційних завдань. 3.1.2. Розробляти та обґрунтувати пропозиції щодо надання рекомендацій та консультацій населенню. 3.1.3. Сприяти проведенню консультаційної роботи в галузі православної традиції. 3.1.4. Вивчати психологічні чинники та впроваджувати профілактичні заходи проти вживання наркотиків, тютюну та алкоголю
4. Представницько-посередницька	4.1. Робота в координаційних структурах за участю православних релігійних організацій	4.1.1. Використовувати знання з історії, філософії та актуальних проблем православного богослов'я у вирішенні завдань соціальної взаємодії. 4.1.2. Здійснювати представницько-посередницькі функції в професійній діяльності бакалавра з богослов'я
	4.2. Діяльність у засобах масової інформації, культури та мистецтва	4.2.1. Розміщувати матеріали в засобах масової інформації, інформувати населення
5. Організаційно-управлінська	5.1. Робота як допоміжного адміністративно-управлінського персоналу в організаціях	5.1.1. Забезпечувати безпеку та ризикозахищеність діяльності. 5.1.2. Готувати наради та збори, результативно здійснювати інші види управлінської діяльності. 5.1.3. Виходячи з групових норм та статусу членів груп, організовувати виконання функціонально пов'язаних дій та колективних зусиль членів групи. 5.1.4. Здійснювати заходи щодо покращення умов праці, запобігання виробничому травматизму

Продовження табл. 1.1

1	2	3
	5.2. Участь у підготовці та проведенні різноманітних заходів (конференції, семінари, презентації)	5.2.1. Працювати з фіксованою інформацією, з довідковою літературою: складати тексти доповідей, виступів, статей
6. Профільно-спеціалізовані		6.1. Використовувати базові знання в галузі православної теології. 6.2. Використовувати сучасні технічні засоби та інформаційні технології в професійній діяльності. 6.3. Здійснювати читання й осмислення професійно орієнтованої та загальнонаукової літератури, використання її в соціальній та релігійній сферах життя

Наведені вище виробничі функції, типові завдання діяльності та вміння, якими повинен володіти випускник закладу вищої освіти – бакалавр з теології красномовно свідчать про високу значущість формування готовності майбутніх богословів до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Отже, у контексті нашого дослідження постала необхідність визначитися з компонентною структурою готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Нами було виділено три компоненти готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, а саме: мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний.

Перш ніж охарактеризувати виокремлений нами мотиваційно-цільовий компонент готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, проаналізуємо надбання педагогічної та психологічної теорії щодо нього.

У сучасній педагогічній літературі існують різні підходи до тлумачення сутності понять «мотивація» та «мотив».

Згідно з визначенням, наведеним відомим ученою-педагогом Т. Туркот, мотив – внутрішня спонукальна сила, що забезпечує інтерес особистості до діяльності, активізує її зусилля. Відповідно до закону Єркса-Додсона,

ефективність діяльності залежить від сили мотивації, тобто чим сильніше спонукання до дії, тим вища результативність діяльності, що цілком стосується й навчально-пізнавальної діяльності студентів [100].

Дослідниця Д. Мацько вважає, що в основі будь-якої діяльності лежать мотиви – збудники, які визначають стратегію поведінки особистості [59, с. 321].

Сутність поняття мотиву академік Н. Бордовська та професор А. Реан розкривають так: це – внутрішнє спонукання особистості до того або іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), пов'язане із задоволенням певної потреби. Мотивами можуть виступати ідеали, інтереси, переконання, соціальні установки, цінності, але за всіма цими причинами все одно стоять потреби особистості в усьому їхньому різноманітті (від життєвих до вищих соціальних). Виходячи з уявлень про мотивацію, зауважимо, що мотиваційною сферою особистості є сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію й виражають спрямованість особистості [13, с. 136].

Усі визначення мотивації, згідно з упорядкуванням відомого дослідника в галузі загальної й диференціальної психології та психофізіології Є. Ільїна, можна зарахувати до двох напрямів. Перший розглядає мотивацію із структурних позицій як сукупність чинників або мотивів, а другий – як динамічне утворення, процес, механізм. Проте в обох випадках мотивація є вторинною щодо мотиву. Більше того, у другому випадку мотивація виступає як засіб або механізм реалізації вже наявних мотивів.

Психологічні фактори, що беруть участь у конкретному мотиваційному процесі й зумовлюють прийняття людиною рішення, професор Є. Ільїн назвав мотиваторами (мотиваційними детермінантами), саме вони стають аргументами прийнятого рішення. Учений виділив такі групи мотиваторів: моральний контроль (наявність моральних принципів), переваги (інтереси, схильності), зовнішня ситуація, власні можливості (знання, вміння, якості), власний стан у цей момент, умови досягнення мети (витрати зусиль і часу), наслідки своєї дії, вчинку [43].

Цінними, на наш погляд, є висновки, зроблені вченими Н. Бордовською та А. Реан, які дійшли висновку, що сильні й слабкі студенти відрізняються не за інтелектуальними показниками, а за ступенем розвиненості професійної мотивації. Одну з провідних ролей у формуванні «відмінників» і «трієчників» відіграє система внутрішніх спонукань особистості до навчально-пізнавальної діяльності в ЗВО. У самій сфері професійної мотивації, як підкреслюють учені, найважливішу роль відіграє позитивне ставлення до професії, оскільки цей мотив пов'язаний з кінцевою метою навчання. До чинників, що впливають на ставлення студентів до обраної професії, вчені зараховують: 1) задоволеність професією; 2) динаміку задоволеності від курсу до курсу; 3) чинники, що впливають на формування задоволеності: соціально-психологічні, психолого-педагогічні, диференціально-психологічні; 4) систему та ієрархію мотивів, що визначають позитивне або негативне ставлення до обраної професії [13, с. 140–142].

Учені багаторазово робили спроби класифікувати мотиви за різними критеріями: зовнішнім і внутрішнім, біологічним та соціальним, мотивам успіху й уникнення невдачі тощо. За авторською концепцією Є. Ільїна, з якою ми цілком погоджуємося, мотивація та мотиви – завжди внутрішньо зумовлені, але можуть залежати й від зовнішніх чинників, спонукатися зовнішніми стимулами.

Мотиваційно-цільовий компонент у структурі готовності майбутніх фахівців складається з мотивів, особистісних цілей і потреб, керуючись якими фахівець організовує свою професійну діяльність. Розглядаючи зазначений компонент як один зі складників професійної готовності майбутніх бакалаврів з теології, необхідно враховувати особливу значущість досліджуваного компонента при підготовці фахівців цього напряму, оскільки спеціальність «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», як правило, обирають усвідомлено віряни, що сповідують православ'я, для яких богослов'я – це не просто професія, а усвідомлений вибір життєвого шляху, орієнтованого на високоморальний, чітко сформульовані євангельські цінності.

Актуальними для нашого наукового пошуку є погляди І. Беха: «Пам'ятатимемо, що піклування про власну духовність – це центральний мотив, який має бути у людини, всі інші – повинні бути підпорядковані йому. Означений мотив корелює з пристрастю особистості до самої себе, і це переживання слід перетворити на прагнення до духовного самовдосконалення» [7, с. 15].

Пропонуємо виокремлений нами *мотиваційно-цільовий* компонент у структурі готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності охарактеризувати як чітко сформовану систему морально-ціннісного ставлення до обраної професії; усвідомлення значення комунікативної взаємодії для кваліфікованого виконання фахових обов'язків; внутрішню духовну мотивацію; необхідність проповідування для пробудження віри: «Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте» (Мк.16:15); потребу досягнення високої результативності в майбутній професійній діяльності; наполегливість у пошуку ефективних шляхів вирішення професійних завдань; необхідність постійного підвищення теоретичних знань та практичних навичок щодо здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Далі конкретизуємо дефініцію понятійного конструкта «когнітивно-операційний компонент готовності майбутніх фахівців» у психолого-педагогічному контексті, для чого звернемося до сучасних наукових досліджень.

Ученими В. Слободчиковим та Є. Ісаєвим у праці «Основи психологічної антропології. Психологія людини: вступ до психології суб'єктивності» зазначено, що предмет дослідження когнітивної психології становлять пізнавальні процеси: сприйняття, пам'ять, мислення, уява, мова, увага [89, с. 60].

Аналізуючи педагогічні умови підготовки педагогів до духовно-морального виховання дітей дошкільного віку, Л. Гладких, яка присвятила своє життя православній педагогіці, до когнітивних показників зарахувала: на

духовно-практичному рівні – знання про світоглядні системи та напрями духовно-морального виховання, уявлення про духовно-моральну сферу особистості; наявність антропологічного уявлення про людину як триєдину ієрархічно влаштовану сутність «дух – душа – тіло». Когнітивні показники на соціокультурному рівні – це знання основ вітчизняної духовної культури (архітектури, іконографії, музики, біблійних сюжетів, живопису, поезії, літератури); знання православної педагогіки і святоотцівської педагогічної спадщини. На соціальному рівні – знання основних етичних систем, осмислення їх понять і знання напрямів та змісту духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. На індивідуальному практико-педагогічному рівні – знання закономірностей духовно-морального розвитку дошкільнят і програм їх духовно-морального виховання [22, с. 20–21].

Українська вчена В. Михальська до когнітивного компонента готовності студентів педагогічного коледжу до управління навчальною діяльністю молодших школярів зараховує знання основних положень теорії педагогічного управління; змісту, етапів прогнозування, перспективного та поточного планування навчальної діяльності молодших школярів; змісту й методів і прийомів організаційної діяльності вчителя на кожному з етапів засвоєння знань учнями; змісту, принципів, видів та форм контролю, критеріїв діагностування й аналізу навчання учнів, методів і прийомів його регулювання та корекції [61].

Когнітивний компонент готовності майбутнього вчителя до моніторингу навчальних досягнень учнів, на думку Н. Мазур, представлений сукупністю знань (загальнокультурних, природничо-наукових, психолого-педагогічних, спеціальних), що необхідні майбутньому вчителю для ефективної організації моніторингових досліджень, аналізу їх результатів та внесення змін у навчально-виховний процес учнів, тобто ця готовність передбачає підвищення професійної компетентності вчителя для здійснення моніторингу, наявність аналітичних, прогностичних, проєктивних і рефлексивних вмінь [57, с. 288].

Професор Н. Волкова визначає когнітивно-оцінний критерій сформованості як компонент ціннісного ставлення особистості до професійно-педагогічної комунікації, який охоплює рівень знань студентів про особливості змісту й цінності професійно-педагогічної комунікації; рівень розвитку механізмів ціннісно орієнтованої діяльності, що забезпечують об'єктивну оцінку соціальної, професійної й особистісної значущості професійно-педагогічної комунікації [21, с. 179].

Когнітивно-операційний компонент готовності майбутніх бакалаврів теології до формування духовно-моральних цінностей в учнівської молоді дослідниця С. Борхович розглядає як професійно орієнтовану сукупністю знань та системи професійно значущих якостей, необхідних для успішного виконання освітньо-виховних функціональних обов'язків, вважаючи, що цей компонент готовності визначається такими показниками: сформованість православного світогляду; наявність системи знань про сутність та структуру духовно-моральних цінностей; наявність системи теологічних і педагогічних знань, достатніх для успішного розв'язання професійних завдань щодо релігійної освіти й виховання; прагнення до вдосконалення психолого-педагогічних умінь і навичок; спрямованість на самостійний пошук інформації про шляхи саморозвитку педагога духовно орієнтованих дисциплін і використання їх у своїй професійній діяльності; здатність продукування ефективних засобів і методів духовно-морального виховання сучасних дітей; усвідомлена активність у просторі особистісно-професійного зростання [14, с. 77–78].

Аналіз наведених наукових поглядів щодо складу показників оцінювання когнітивного компонента сформованості готовності майбутніх фахівців свідчить, що вчені обирають як такі різноманітні показники, які, на їх думку, характеризують стан сформованості зазначеного компонента, але не становлять єдиної типологічної групи, тобто наукова полеміка щодо складу когнітивного компонента готовності молодого спеціаліста ще триває.

Наступним етапом нашого дослідження стало вивчення наукових поглядів щодо показників сформованості діяльнісного компонента структури готовності майбутніх фахівців.

Видатний православний педагог Л. Гладких до діяльнісних показників готовності педагогів до духовно-морального виховання зарахувала: на духовно-практичному рівні – самовизначення в світоглядних системах і ціннісних орієнтирах, включеність у вітчизняну духовну культуру, залучення до її духовних і моральних цінностей, прояви духовного міркування й самоаналізу, самовдосконалення, наслідування високого духовного ідеалу; на соціокультурному рівні – включеність до народної педагогічної культури, служіння своєму народові, здатність до рефлексії та самоаналізу; на індивідуальному практико-педагогічному рівні – дотримання моральних норм, самостійність у моральному виборі вчинку, в поведінці, позиції та володіння формами взаємодії педагога з сім’ями вихованців у напрямі їхнього духовно-морального виховання [22, с. 21].

Операційний компонент як оволодіння системою знань, умінь і навичок особистості в процесі виконання професійних функцій; а також належного рівня самоконтролю та самомобілізації в діяльності розглядають учені Л. Левицька та Т. Поворознюк [53, с. 121].

Когнітивно-операційний компонент розвитку професіоналізму вихователів дошкільних навчальних закладів дослідниця О. Самсонова окреслює як наявність знань (правильність і точність, повнота, системність та науковість) про сутність, зміст, складові, етапи розвитку педагогічного професіоналізму; прагнення до вдосконалення психолого-педагогічних навичок; коеволюцію надситуативного й оригінального педагогічного мислення; наявність знань (ґрунтовні й системні знання в різних напрямах теорії та технології педагогічної праці), достатніх для успішного розв’язання професійних завдань; сформованість апарату наукового передбачення вміннями прогнозувати результати навчальної та виховної діяльності; варіативність дій у самостійному пошуку інформації про шляхи професійного саморозвитку

педагога; здатність легко продукувати велику кількість ідей; прояв не стимульованої ззовні активності у просторі особистісно-професійного зростання; досягнення позитивних особистісних змін та набуття нової якості життєтворчості [85, с. 63].

Таким чином, аналіз наукових досліджень українських та закордонних педагогів надає змогу зробити висновок про різновекторність щодо визначення показників сформованості діяльнісного, операційного, відповідно, й операційно-діяльнісного компонентів готовності молодих фахівців.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо *когнітивно-операційний* компонент готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності розуміти як сукупність теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для успішного виконання професійних обов’язків у стандартних та непередбачуваних ситуаціях.

Отже, когнітивно-операційний компонент готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності розуміємо як уміння використовувати знання основних розділів теології і їхній взаємозв’язок у професійній діяльності; володіння основними методами науково-богословських досліджень; наявність теоретичних знань та практичних навичок і вмінь здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності (в освітній, виховній, просвітницькій діяльності в освітніх та інших закладах у сфері теології, історичних традицій світових релігій і духовно-моральної культури); уміння письмово, усно та дистанційно викладати богословські знання широкому колу громадян; проводити експертно-консультативну діяльність; уміння запобігати виникненню конфліктів та знати способи їх вирішення; готовність керувати колективом у сфері своєї професійної діяльності; уміння здійснювати індивідуальні проєкти та брати участь у роботі в складі груп відповідно до професійних завдань теолога; готовність діяти в нестандартних ситуаціях, нести відповідальність за прийняті рішення; загальноінтелектуальний рівень розвитку.

На наступному етапі нашого дослідження проаналізуємо думки науковців щодо виділення показників особистісного, рефлексивного та комунікативно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх спеціалістів.

Окреслюючи зміст особистісного компонента готовності майбутніх учителів-словесників до науково-дослідницької діяльності, О. Артеменко виокремлює таке: визнання особистості учня як найвищої педагогічної цінності, особистісно-гуманної домінанти в дослідницькому освітньому просторі; систему особистісно-професійних якостей, необхідних для здійснення пошуково-дослідницької діяльності; професійно-педагогічне спілкування як стратегічний орієнтир дослідницько орієнтованого навчання [5, с. 84].

Особистісний компонент як складову структури готовності особистості до діяльності вчені Л. Левицька та Т. Поворознюк розглядають як комплекс професійно важливих якостей особистості, розвиток і реалізація індивідуального стилю професійної діяльності при адекватному його сполученні з поведінковими проявами індивідуальності студентів забезпечують набуття високого рівня професіоналізму; для цього компонента характерні низка професійно важливих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сенситивність, емпатійність), когнітивні вміння (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати й розмовляти, продуктивно рефлектувати тощо), властивості психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, широти та обсягу уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання й мислення, високий інтелектуальний потенціал та розвиненість розумових операцій і процесів тощо) [53, с. 121–122].

До емоційних показників, що характеризують емоційну сферу особистості педагога, значущу для здійснення духовно-морального виховання дошкільнят, згідно з позицією Л. Гладких, зараховано: на духовно-практичному рівні – любов до дітей (дбайливе ставлення до особистості дитини), педагогічну гідність (честь – самостійність – відповідальність) перед Богом і людьми; на соціокультурному рівні – почуття відданості дітям, країні, вірність педагогічному служінню, почуття відповідальності (вимогливість до себе); на

індивідуальному практико-педагогічному рівні – душевну чуйність, уважне ставлення до дітей, людей, терплячість і зібраність; на соціальному рівні – почуття професійного обов'язку й покликання, доброзичливість і чесність [22, с. 21].

Таким чином, аналіз першоджерел свідчить, що при визначенні показників, які характеризують сформованість особистісного компонента готовності майбутніх фахівців, погляди науковців не збігаються: кожен із дослідників пропонує свій категоріальний апарат, тобто склад групи показників, що характеризують зазначений компонент готовності майбутнього спеціаліста.

Закордонні вчені В. Слободчиков та Є. Ісаєв необхідним і першим етапом у становленні свідомості рефлексії вважають самосвідомість або свідомість самості. Тобто рефлексія як практика свідомості виявляє себе як різної міри та глибини усвідомлення самості, власної суб'єктивності. Самосвідомість як усвідомлення себе, як свідомість своєї самості залежно від цілей і завдань, які стоять перед людиною, може набувати різних форм і виявлятися як самопізнання, як самооцінка, як самоконтроль, як самоприйняття. Сутність самопізнання – націленість людини на пізнання своїх фізичних (тілесних), душевних, духовних можливостей і якостей, свого місця серед інших людей; самопізнання – основа розвитку постійного самоконтролю й саморегуляції людини. Самоконтроль виявляється в усвідомленні та оцінюванні суб'єктом власних дій, психічних станів, у регуляції перебігу їх на основі вимог і норм діяльності, поведінки, спілкування, а самооцінка – це той компонент самосвідомості, який включає знання про власне самість, оцінку людиною самої себе та шкалу значущих цінностей, згідно з якою визначається ця оцінка [89, с. 192–193].

Оцінно-рефлексивний компонент готовності майбутніх професіоналів у галузі релігії дослідниця С. Борхович представляє як здатність актуалізувати теологічні знання для пояснення власних життєвих труднощів та проблем сучасного світу, знаходження шляхів їх вирішення; здатність добувати й

використовувати засоби щодо аксіологізації знань вихованців; сформованість уміння прогнозувати результати освітньої та виховної діяльності; стійку потребу в рефлексії власних дій життя й професійної діяльності; прагнення до безупинного духовного-морального вдосконалення; спрямованість на постійний культурний та інтелектуальний розвиток; креативність і нестандартність підходів до релігійної освіти й виховання; уміння аналізувати, оцінювати та коригувати роботу над собою як чинник успішної професійної педагогічної діяльності [14, с. 77–78].

Учена О. Кудіна, коло наукових інтересів якої пов'язано з православною педагогікою, аналізуючи педагогічну модель накопичення духовно-морального досвіду майбутніми вчителями в процесі професійно-особистісного становлення, також виокремлює оцінно-рефлексивний компонент (метод самооцінки, самоспостереження) [52, с. 6–7].

Намагаючись упорядкувати запропоновані різними дослідниками наукові підходи до визначення показників сформованості рефлексивного та комунікативно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх фахівців, ми виокремили такі загальні елементи компонентів готовності, як здатність до самоаналізу, самоспостереження, самооцінки, самокоректування, самоконтролю.

Мотив духовного самовдосконалення, як вважає відомий дослідник педагогічної та вікової психології І. Бех, осмислюється вихованцем як мотив виходу за межі фонду наявного – щоправда, недостатнього багатого – власного духовного досвіду: «Така мотиваційна трансформація надзвичайно важлива, оскільки традиційні прагнення самореалізації, самоствердження, професійного зростання тепер доцільніше замінити мотивом набуття певного досвіду (пізнавального, духовно-морального, професійного» [7, с. 15].

Отже, для особистісно-рефлексивного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності характерні здатність використати теологічні знання в процесі постійного власного духовно-морального розвитку; чуйне, уважне, дбайливе ставлення до

людини як до образу та подоби Божої; втілення в життя двоєдиної заповіді Господа про любов: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» (Мв.22:37–40); навички самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, самокорегування; прагнення до саморозвитку, самореалізації, використання творчого потенціалу; уміння демонструвати переконання, зберігаючи повагу та любов до людини, яка має протилежні погляди; готовність до постійного «зворотного зв'язку».

Вивчення психолого-педагогічної літератури, аналіз базових понять дослідження, таких як «готовність», «готовності до професійної діяльності», «формування готовності», надають змогу окреслити значення ключового конструкта нашої наукової розвідки. *Готовність майбутнього бакалавра з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності* ми розуміємо як інтегровану якість особистості, що включає в себе мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний компоненти як сукупність цінностей, мотивів, чеснот, професійних компетентностей, сформованих мовленнєвих стратегій, здатної до розв'язання спеціалізованих комунікативних завдань та практичних проблем у галузі релігії.

Отже, підготовку бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності нами розглянуто крізь формування їхньої готовності. На підставі аналізу сучасних напрацювань учених схарактеризовано категорію «формування готовності» та обґрунтовано компонентну структуру готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, що охоплює мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний компоненти.

Висновки до першого розділу

1. На основі всебічного вивчення наукових джерел та беручи до уваги термінологічну неоднозначність, охарактеризовано базові поняття дослідження: «формування готовності», «бакалавр», «теологія», «богослов'я», «комунікація», «спілкування», «взаємодія», «професія», «діяльність» з педагогічного, філософського, психологічного, а в низці дефініцій – і з богословського поглядів.

У контексті нашого дослідження на підставі ґрунтовного аналізу літературних джерел запропоновано тлумачення ключових понять:

Комунікація – процес обміну інформацією між суб'єктами при особистому контакті або контакті, що здійснюється за допомогою технічних засобів.

Комунікативна взаємодія – процес обміну інформацією між суб'єктами в умовах міжособистісного або масового спілкування, що спричиняє певні зміни в моральному або фізичному стані одного чи всіх учасників спілкування.

2. Принциповим для дослідження став аналіз змісту поняття «теологія» крізь призму педагогічної, богословської та мовознавчої літератури, у результаті якого визначено важливість точного богословського формулювання при розкритті сутності зазначеного терміна в сучасній педагогіці; розглянуто вплив внутрішнього душевного стану людини на можливість займатися богослов'ям.

Богослов'я визначено, по-перше, як Слово Бога про Самого Себе та про світ, Ним створений, як Божественне Одкровення, в якому розкрито сенс життя людини; по-друге, як особистісний досвід залучення до Бога, тобто Богоспілкування; по-третє, як систематичний виклад вчення Церкви або конкретного богослова про Бога; по-четверте, як науку, що розкриває зміст християнських віронавчальних істин, божественного домобудівництва й включає низку дисциплін.

Акцентовано на необхідності в процесі фахової підготовки приділяти першочергову увагу духовно-моральному вихованню майбутніх бакалаврів з теології.

3. Проаналізовано науковий внесок сучасних дослідників у розв'язання проблеми класифікації компонентів готовності майбутніх фахівців.

Визначено й науково обґрунтовано компонентну структуру готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, що містить мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний компоненти.

Готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності розглянуто як інтегровану якість особистості, що включає в себе мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний компоненти як сукупність цінностей, мотивів, чеснот, професійних компетентностей, сформованих мовленнєвих стратегій, здатної до розв'язання спеціалізованих комунікативних завдань та практичних проблем у галузі релігії.

Мотиваційно-цільовий компонент у структурі готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності охарактеризовано як чітко сформовану систему морально-ціннісного ставлення до обраної професії; усвідомлення значення комунікативної взаємодії для кваліфікованого виконання фахових обов'язків; внутрішню духовну мотивацію; необхідність проповідування для пробудження віри: «Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте» (Мк.16:15); потребу досягнення високої результативності в майбутній професійній діяльності; наполегливість у пошуку ефективних шляхів вирішення професійних завдань; необхідність постійного підвищення теоретичних знань та практичних навичок щодо здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Когнітивно-операційний компонент у структурі готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності варто розуміти як сукупність теоретичних знань та практичних навичок,

необхідних для успішного виконання професійних обов'язків у стандартних і непередбачуваних ситуаціях, структурними складовими якого визначені: вміння використовувати знання основних розділів теології та їх взаємозв'язок у професійній діяльності; володіння основними методами науково-богословських досліджень; наявність теоретичних знань та практичних навичок і вмінь здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності (здійснювати освітню, виховну, просвітницьку діяльність в освітніх та інших закладах у галузі теології, історичних традицій світових релігій і духовно-моральної культури; уміння письмово, усно та дистанційно викладати богословські знання широкому колу громадян; проводити експертно-консультативну діяльність; уміння запобігати виникненню конфліктів та знати способи їх вирішення; готовність керувати колективом у сфері своєї професійної діяльності; уміння здійснювати індивідуальні проєкти та брати участь у роботі в складі груп відповідно до професійних завдань теолога; готовність діяти в нестандартних ситуаціях, нести відповідальність за прийняті рішення); загальноінтелектуальний рівень розвитку.

Для особистісно-рефлексивного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності характерні здатність використати теологічні знання в процесі постійного власного духовно-морального розвитку; чуйне, уважне, дбайливе ставлення до людини як до образу та подоби Божої; втілення в життя двоєдиної заповіді Господа про любов: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» (Мв.22:37–40); навички самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, самокорегування; прагнення до саморозвитку, самореалізації, використання творчого потенціалу; уміння демонструвати переконання, зберігаючи повагу та любов до людини, яка має протилежні погляди; готовність до постійного «зворотного зв'язку».

Основні положення розділу викладено в публікаціях автора [28; 29; 30; 31; 32; 33].

Список використаних джерел до першого розділу

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка : практический справочник. 11-е изд., перераб. и доп. Москва : Рус. яз., 2001. 568 с.

2. Алипий (Кастальский-Бороздин), архимандрит, Исайя (Белов), архимандрит. Догматическое богословие : курс лекций. Сергиев Пасад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2010. 288 с.

3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания психологии. URL: http://dou4sun.ru/files/File/biblioteka_ananiev-man-reflection.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

4. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию. М. : Аспект Пресс, 1998. 517 с.

5. Артеменко О. В. Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до науково-дослідницької діяльності : дис. … канд. пед. наук. Запоріжжя, 2017. 327 с.

6. Асмолов А. Г. Психология личности : учебник. URL: http://pedlib.ru/Books/2/0390/index.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

7. Бех І. Д. Духовність особистості у парадигмальному представленні. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Кн. 1. С. 12–23.

8. Бех. І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.

9. Біда О. А. Сучасний стан проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах заочного навчання. Наука і освіта, 2013. №1–2. С. 126-128.

10. Блумер Г. Общество как символическая интеракция URL: https://jana3194.livejournal.com/8235.html (дата звернення: 12.02.2019).

11. Бодалев А. А. Личность и общение. URL: http://gpa.cfuv.ru/courses/os-ped-

ast/Doc/Книги%20в%20формате%20(pdf)/Бодалев%20А.А.%20Личность%20и%20общение.PDF (дата звернення: 12.02.2019).

12. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. Кузнецов С. А. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 1536 с.

13. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика : учебник для вузов. СПб. : Питер, 2000. 304 с.

14. Борхович С. М. Підготовка бакалаврів з теології до формування духовно-моральних цінностей в учнівської молоді : дис. … канд. пед. наук. Запоріжжя, 2017. 336 с.

15. Булыгина А. И. Психологические аспекты взаимодействия «Преподаватель – студент» при индивидуально-дифференцированном подходе в обучении : дис. … канд. пед. наук. Казань, 1999. 203 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

17. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. 320 с.

18. Витвицкая С. С. Структура и критерии готовности магистров образования к педагогической деятельности. *Вектор науки Тольяттинского Государственного Университета. Серия: Педагогика, психология*. 2013. № 2 (13). С. 59–63.

19. Вишняков В. М. Комунікаційні технології в соціальному захисті. *Грані*. 2000. № 1 (9). С. 52–57.

20. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.

21. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2005. 304 с.

22. Гладких Л. П. Педагогические условия подготовки педагогов к духовно-нравственному воспитанию детей дошкольного возраста : автореф. дис. … канд. пед. наук. Курск, 2005. 29 с.

23. Глазкова І. Я. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів у процесі професійної підготовки : дис. … д-ра пед. наук. Запоріжжя, 2013. 552 с.

24. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

25. Григорий Богослов, святитель. Творения : в 2 т. Москва : Сибирская благозвонница, 2007. Т. 1. Догматическое учение св. Григория Богослова. 896 с.

26. Грінченко Б. Д. Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. I–IV. 2971 с.

27. Давыденков Олег, протоиерей. Догматическое богословие : учеб. пособ. / Олег Давыденков, протоиерей. Москва : Изд-во ПСТГУ, 2013. 622 с.

28. Дерстуганова Н. В. Готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як актуальна проблема. *Актуальні дослідження в соціальній сфері :* матеріали дванадцятої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 листопада 2018 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2018. С. 202–204.

29. Дерстуганова Н. В. Інтеграційна функція комунікативної взаємодії майбутніх теологів: проблеми теорії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* / ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 173. С. 232–236.

30. Дерстуганова Н. В. Наукові виміри проблеми фахової комунікації майбутніх бакалаврів-теологів крізь призму їхньої професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2017. Вип. 56–57 (109–110). С. 160–165.

31. Дерстуганова Н. В. Педагогіка професійної взаємодії як чинник подолання духовної кризи особистості. *Молодий вчений.* 2018. № 10 (62), жовтень. С. 39–42.

32. Дерстуганова Н. В. Педагогічні аспекти концептуалізації поняття «богослов'я». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* / гол.

ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. № 8 (82). С. 33–42.

33. Дерстуганова Н. В. Специфіка підготовки майбутніх бакалаврів з теології у педагогічній теорії: ключові поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки :* зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 3 (62), вересень. Т. 2. С. 77–81.

34. Дивногорцева С. Ю. Теоретическая педагогика : учеб. пособ. для студентов педагогических учебных заведений : в 2 ч. Ч. 1. URL: https://lib.pravmir.ru/library/book/2258 (дата звернення: 12.02.2019).

35. Дранко А. А. Формування пофесійної взаємодії майбутніх пілотів цивільної авіації у процесі наземної практичної підготовки. дис. … канд. пед. наук., Кропивницький, 2018. 224 с.

36. Евагрий Понтийский. Слово о молитве. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Evagrij_Pontijskij (дата звернення: 12.02.2019).

37. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

38. Зайченко І. В. Теорія і методика професійного навчання : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. й переробл. Київ : Ліра-К, 2017. 580 с.

39. Залюбовская Е. В. Преодоленик коммуникативных барьеров в условиях современной деятельности : дис. … канд. психол. наук. М., 1984. 192 с.

40. Зеер Э. Ф. Психологические основы профессионального консультирования : практикум / Зеер Э. Ф., Павлова А. М. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2012. 162 с.

41. Иерофей (Влахос), митрополит Навпактский и Святовласиевский «Богословие как наука и как дар». URL: http://www.bogoslov.ru/text/470008.html (дата звернення: 12.02.2019).

42. Иерофей (Влахос), митрополит Навпактский и Свято-Власиевский. Святые отцы и философия / Иерофей (Влахос), митрополит Навпактский и

Свято-Власиевский. URL: https://apologet.spb.ru/ru/593.html (дата звернення: 12.02.2019).

43. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. URL: http://bookap.info/-book/ilin_motivatsiya_i_motivy/#o (дата звернення: 12.02.2019).

44. Каллист (Уэр), епископ. Богословское образование в Писании и у Святых отцов. URL: http://arhiv2.orthodoxy.org.ua/page-753.html (дата звернення: 12.02.2019).

45. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.

46. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2000. 176 с.

47. Кожушко С. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх фахівців з комерційної діяльності до професійної взаємодії : дис. … д-ра. пед. наук. Дніпропетровськ, 2014. 644 с.

48. Конецкая В. П. Социология коммуникаций. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/koneck/intro.php (дата звернення: 12.02.2019).

49. Коняева Е. А., Павлова Л. Н. Краткий словарь педагогических понятий : учеб. изд. Челябинск : Изд-вол Челяб. гос. пед. ун-та, 2012. 131 с.

50. Кох М. Н., Пешкова Т. Н. Основы педагогики и андрагогики : учеб. пособ. Краснодар : КубГАУ, 2015. 90 с.

51. Крупський Я. В., Михалевич В. М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій. Вінниця : ВНТУ, 2010. 72 с.

52. Кудина О. Н. Накопление духовно-нравственного опыта будущими учителями в процессе их профессионального-личностного становлення : автореф. дис. … канд. пед. наук. Курск, 2008. 22 с.

53. Левицька Л. В., Поворознюк Т. Є. Окремі аспекти психологічної готовності до професійної діяльності фахівців соціономічних професій. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 119–122.

54. Лега В. П. История античной философии. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Lega/_IstAnt_07.php.64 (дата звернення: 12.02.2019).

55. Леонтьев Д. А., Ханина И. Б. К проблеме общения в работах А. А. Леонтьева (к 75-летию со дня рождения). *Культурно историческая психология*. 2011. № 1. С. 20–27.

56. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. Москва, 2009. 504 с.

57. Мазур Н. П. Поняття «готовність» та визначення структурних компонентів готовності майбутніх вчителів інформатики. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 121. Ч. ІІ. С. 285–289.

58. Малиновский Николай, протоиерей. Очерк православного догматического богословия. URL: https://azbyka.ru/otechnik/-Nikolaj_Malinovskij/ocherk-pravoslavnogo-dogmaticheskogo-bogoslovija/ (дата звернення: 12.02.2019).

59. Мацько Д. С. Формування науково-дослідницької компетентності – складової професійної культури майбутніх учителів іноземної мови як провідна мета національної системи освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Кн. 1. С. 317–329.

60. Мид Дж. От жеста к символу. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/Mid_GestSimv.php (дата звернення: 12.02.2019).

61. Михальська В. Р. Підготовка студентів педагогічного коледжу до управління навчальною діяльністю молодших школярів : автореф. дис. … канд. пед. наук. Вінниця. 2006. URL: https://www.psyh.kiev.ua/-Підготовка_студентів_педагогічного_коледжу_до_управління_(автореферат_дисертації) (дата звернення: 12.02.2019).

62. Моррис Томас Наша идея Бога. Введение в философское богословие : пер. с англ. Москва : Изд-во ББИ, 2011. 201 с. (Серия «Современное богословие»).

63. Москаленко О. І. Теоретичні і методичні засади підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах : дис …. канд. пед. наук. Хмельницький, 2017. 41 с.

64. Мясищев В. Н. Психология отношений. URL: https://bookap.info/-genpsy/myasihchev/ (дата звернення: 12.02.2019).

65. Нагорнюк Л. Є. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль, 2009. 19 с.

66. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. Москва : Изд. центр ИЭТ, 2013. 268 с.

67. Орбан-Ламрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. К. : Академвидав, 2003. 448 с.

68. Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) Галузь знань – 0203 Гуманітарні науки Напряму підготовки – 6.020304 Богослов’я (теологія із зазначенням конфесії). Конфесія – Православ’я. Освітній ступень – бакалавр. Кваліфікація – бакалавр з богослов’я (православна теологія), професіонал в галузі релігій. Запоріжжя, 2015. 11 с.

69. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии. СПб. : ИГУП, 1999. 592 с.

70. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривоноста ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2004. 422 с.

71. Пивоваров Ю. С. Главное знание – знание о Боге. URL: https://foma.ru/glavnoe-znanie-znanie-o-boge.html (дата звернення: 12.02.2019).

72. Платон. Собрание сочинений в 4 т. / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; пер. с древнегреч. Москва : Мысль, 1993. Т. 2. 316 с.

73. Подласый И. П. Педагогика начальной школы : учебник. URL: http://book-online.com.ua/read.php?book=1613 (дата звернення: 12.02.2019).

74. Полный православный богословский энциклопедический словарь (фотопринт). URL: https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/polnyj-pravoslavnyj-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-1/ (дата звернення: 12.02.2019).

75. Поплавська С. Д. Формування готовності студентів медичних коледжів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності : автореф. дис …. канд. пед. наук. Житомир, 2009. 20 с.

76. Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.). Киев : Общество любителей Православной литературы. 2007. 614 с.

77. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. 656 с.

78. Поясок Т. Б. Акмеологічні технології у підготовці майбутніх економістів до професійної взаємодії. Вісник Черкаського університету., 2014. Вип.24. С. 102-107.

79. Православная Энциклопедия. URL: http://www.pravenc.ru (дата звернення: 12.02.2019).

80. Рагріна Ж. М. Підготовка майбутніх іноземних спеціалістів-медиків до професійного спілкування : дис …. канд. пед. наук., Запоріжжя, 2017. 298 с.

81. Резаев А. В. Об Общении, его социально-философской рефлексии и возможностях социологии коммуникации. URL: http://anthropology.ru/ru/text/rezaev-av/ob-obshchenii-ego-socialno-filosofskoy-refleksii-i-vozmozhnostyah-sociologii (дата звернення: 12.02.2019).

82. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.

83. Роджерс К. Клиентоцентрирования терапия. К. : «Ваклер», 1997. 320 с.

84. Савенкова Л. Формування культури професійного спілкування майбутніх менеджерів економічної освіти. Витоки педагогічної майстерності, 2015. Вип.15. С. 31-34.

85. Самсонова О. О. Розвиток професіоналізму вихователів дошкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти : дис. … канд. пед. наук : 27.00.04. Запоріжжя, 2016. 220 с.

86. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. Москва : Народное образование, 2005. Т. 1. 816 с.

87. Силуан Афонский, преподобный / ред. Рыжова Е. А. Москва : Сибирская благозвонница, 2008. 256 с.

88. Сластенин В. А. и др. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2002. 576 с.

89. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности : учеб. пособ. для вузов. Москва : Школа-Пресс,1995. 384 с.

90. Словарь иностранных слов. 13-е изд., стереотип. Москва : Рус.яз., 1986. 608 с.

91. Словарь синонимов и антонимов современного русского языка. 50000 слов / под ред. Гавриловой А. С. Москва : Аделант, 2013, 800 с.

92. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., доп. і перероб. / укл. О. Є. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.

93. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.

94. Словник спеціальних термінів. URL: http://pidruchniki.com/15010922/-sotsiologiya/sotsiologiya_slovnik_spetsialnih_terminiv (дата звернення: 12.02.2019).

95. Спиркин А. Г. Философия : учебник. 2- еизд. Москва : Гардарики, 2006. 736 с.

96. Сходинки до педагогічної майстерності: словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович. Старобільськ, 2015. 136 с.

97. Тезаурус методичного працівника / укладач Демченко В. В. Рівне : РОІППО, 2012. 72 с.

98. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін.; за наук. ред. Є. Р. Чернишової. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

99. Ткаченко А. А. Коммуникативное взаимодействие в условиях развивающйся организации. *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2009. № 4 (54). С. 78–83.

100. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. URL: http://westudents.com.ua/knigi/352-pedagogka-vischo-shkoli-turkot-tI.html (дата звернення: 12.02.2019).

101. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка, Москва : Аделант, 2013. 800 с.

102. Философия коммуникации: проблемы и перспективы : монография. / под ред. Клягина С. В., Шипуновой О. Д. Санкт-Петербург : Изд-во Политехн. ун-та, 2013. 260 с.

103. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002.744 с.

104. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. URL: https://pandia.ru/text/78/265/6819.php (дата звернення: 12.02.2019).

105. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / отв. ред. О. Платонов. Москва : Ин-т русской цивилизации, 2009. 848 с.

106. Фритц Ринекер, Герхард Майер. Библейская Энциклопедия Брокгауза. Christliche Verlagsbuchhandlung Paderborn, 1999. 1226 с.

107. Ценева И. В. Формирование культуры иноязычной коммуникации будущих офицеров (на примере преподавания немецкого языка) : автореф. дис. … канд. пед. наук. Екатеринбург, 2005. 21 с.

108. Чернілевський Д. В. Проблеми освіти та духовно-морального виховання майбутніх фахівців в умовах глобалізаційних викликів. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Рута, 2016. С. 181–191.

109. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления : руководитель и педагогический коллектив. М. : Просвещение, 1990. 308 с.

110. Шибутани Т. Социальная коммуникация / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 544 с.

111. Эм Гриффин. Коммуникация: теории и практики. Харьков : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2015. 688 с.

112. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. http://www.anovikov.ru/dict/epo.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

113. Яковлев И. П. Ключи к общению. Основы теории коммуникаций. Санкт-Петербург : Авалон : Азбука-классика, 2006. 240 с.

114. Skilled interpersonal communication: Research, theory and practice / Owen Hargie, David Dickson / 4,b ed; Routledge, Taylor and Francis Group. – London, New York, 2004, – 542 p.

115. The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology (Cambridge Companions to Religion) 1st Edition, Kindle Edition / Elizabeth Theokritoff (Author), Mary B. Cunningham (Editor) / Cambridge University Press, 2008, – 350 p.

116. Elizabeth H. Prodromou, Nathanael Symeonides (2016) Orthodox Christianity and Humanitarianism: An Introduction to Thought and Practice, Past and Present, The Review of Faith & International Affairs, 14:1, 1-8, DOI: 10.1080/15570274.2016.1145479 URL: https://doi.org/10.1080/15570274.2016.1145479

117. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. – Reason and Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – 136 p.

118. A First Look at Communication Theory / Em Griffin (Author), Andrew Ledbetter (Author), Glenn Sparks (Author). – McGraw-Hill Education; 10 edition, 2018 – 560 p. ISBN-10: 1260132439/ ISBN–13: 978–12601324

119. The Freedom of Morality (Contemporary Greek Theologians Series) / Christos Yannaras (Author), Chrestos Giannaras (Author), Elizabeth Briere (Translator). – St Vladimirs Seminary Pr., 1984. – 272 p. ISBN-10: 0881410284. ISBN–13: 978–0881410280

120. Relational Ontology / Christos Yannaras (Author), Norman Russell (Editor)/ – Holy Cross Orthodox Press, 2011. – 156 p. ISBN-10: 1935317199/ ISBN–13: 978–1935317197

РОЗДІЛ 2
НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Законодавство України про вищу освіту базується на Конституції України й складається із Законів України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Основні правові й організаційні засади функціонування системи вищої освіти встановлено Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII (зі змінами та доповненнями). На його підставі здійснюється поєднання освіти та науки з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави в кваліфікованих працівниках.

У ст. 1 вищезгаданого Закону термін «вища освіта» визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [57].

Як ми вже зазначали раніше, в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, після десятиліть войовничого атеїзму відносно нещодавно розпочався процес повернення в освітній і науковий простір

богословських дисципліни, відновилася підготовка унікальних спеціалістів – богословів.

Згідно з чинним законодавством, духовну освіту в Україні можна здобути в закладах вищої духовної освіти та в закладах вищої освіти (богословських університетах, інститутах, академіях, коледжах; на богословських факультетах світських ЗВО тощо), що здійснюють підготовку фахівців, зміст освіти яких є богословським, за бакалаврськими й магістерськими програмами.

В Україні кількість ЗВО, які мають можливість запропонувати підготовку фахівців за напрямом підготовки 6.020304 «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії) конфесія – Православ'я» дуже незначна.

Одним з перших закладів вищої освіти, що розпочав підготовку спеціалістів за кваліфікацією бакалавр з богослов'я (православна теологія), професіонал у галузі релігій, став Класичний приватний університет м. Запоріжжя, надаючи унікальну можливість отримати теологічні знання в світському навчальному закладі всім бажаючим, не залежно від статі (традиційно богословську освіту в семінаріях та академії можуть здобувати лише чоловіки). Цей ЗВО і виступив основною базою проведення дослідження.

Згідно з Порядком розгляду та ствердження стандартів вищої освіти, схваленого сектором вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (протокол від 21 червня 2019 р. № 3), проєкти стандартів розробляються науково-методичними підкомісіями науково-методичних комісій сектора вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України відповідно до Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 01 червня 2017 р. № 600 (зі змінами) [109].

Отже, на сьогодні триває робота над створенням Стандарту вищої освіти ступеня вищої освіти бакалавр, спеціальності «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», про що свідчить розміщений на сайті Міністерства освіти України проєкт означеного Стандарту [114].

До набуття чинності державним стандартом підготовка фахівців освітнього ступеня бакалавр, за спеціальністю «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)» у Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя) відбувається відповідно, спираючись на Освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) [95] та Освітньо-професійну програму (ОПП) [96], що затверджені ректором названого університету.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника закладу вищої освіти є нормативним документом, у якому узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі галузей економіки держави й вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей.

У цьому документі узагальнюються вимоги з боку держави, світового співтовариства та споживачів випускників до змісту вищої освіти. ОКХ відображає соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту вищої освіти з боку держави та окремих замовників фахівців.

ОКХ установлює кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускників вищого навчального закладу з певного напряму й освітньо-кваліфікаційного рівня та державні вимоги до властивостей і якостей особи, яка здобула певний освітній рівень відповідного фахового спрямування.

Документ використовують під час:

– визначення цілей освіти та професійної підготовки;

– визначення первинних посад випускників вищих навчальних закладів та умов їх використання;

– визначення об'єкта, цілей освітньої та професійної підготовки;

– розроблення й коригування складових стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів (варіативні частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми підготовки фахівців та засобів діагностики якості вищої освіти, навчальний план, програми навчальних дисциплін);

– професійної орієнтації здобувачів напряму підготовки та визначення критеріїв професійного відбору;

– прогнозування потреби у фахівцях відповідного напряму та освітньо-кваліфікаційного рівня, планування їх підготовки і під час укладання договорів або контрактів щодо підготовки фахівців;

– розподілу й аналізу використання випускників вищих навчальних закладів [95, с. 3].

Освітньо-професійна програма є нормативним документом, у якому визначається нормативний термін та зміст навчання, нормативні форми державної атестації, встановлюються вимоги до змісту, обсягу й рівня освіти та професійної підготовки фахівця освітнього ступеня рівня бакалавр з напряму підготовки 6.020304 Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії) конфесія – Православ'я, який використовується під час:

– розроблення відповідних навчальних планів і програм навчальних дисциплін, практик та внесенні змін до них;

– розробленні засобів діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки бакалавра;

– визначенні змісту навчання як бази для оволодіння новими спеціальностями, кваліфікаціями [96, с. 3].

До структури вищої духовної освіти Української Православної Церкви входять навчальні заклади таких типів: духовне училище, духовна семінарія, духовна академія та інші вищі навчальні заклади або їхні структурні підрозділи, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом та спеціальністю «Православне богослов'я» та фахівців з інших форм церковної діяльності [75].

У разі проходження в установленому законодавством порядку закладом вищої духовної освіти процедури ліцензування й акредитації освітньої програми за спеціальністю «Богослов'я» документи про вищу освіту, видані таким закладом вищої духовної освіти, вважаються еквівалентними відповідним документам, які видають в установленому законодавством порядку (розділ XV Закону України «Про вищу освіту») [57].

У Концепції вищої духовної освіти Української Православної Церкви, складеної відповідно до Статуту про управління Українською Православною Церквою, означено основи діяльності та напрями розвитку системи вищої духовної освіти Української Православної Церкви.

Розвиток вищої духовної освіти є пріоритетним для здійснення місії, покладеної Богом на Українську Православну Церкву. Саме тому діяльність закладу вищої духовної освіти перебуває під особливим наглядом Предстоятеля Української Православної Церкви та Священного Синоду.

Основне завдання системи вищої духовної освіти, згідно з Концепцією вищої духовної освіти Української Православної Церкви, полягає в забезпеченні необхідного рівня підготовки кандидатів для пастирського служіння, богословів та фахівців інших форм церковного служіння, а також створення умов для суспільного визнання значущості вищої духовної освіти й соціальної інтеграції випускників вищих духовних навчальних закладів.

Заклади вищої духовної освіти всіх типів реалізують свою діяльність під особливим наглядом Предстоятеля Української Православної Церкви, який реалізується через Учбовим комітет при Священному Синоді Української Православної Церкви.

Заклади вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців за спеціальністю «Православне богослов’я» і статути яких зареєстровані державними уповноваженими органами управління у сфері освіти й науки, за рішенням Священного Синоду координують свою діяльність із Учбовим комітетом.

Уповноваженим центральним органом церковної влади в галузі духовної освіти й науки є Учбовий комітет, серед напрямків діяльності якого:

– забезпечення діяльності системи вищої духовної освіти;

– сприяння співробітництву навчальних закладів у системі вищої духовної освіти зі світськими навчальними та науковими установами;

– розробка й затвердження навчальних і методичних посібників, проведення семінарів та науково-практичних конференцій з удосконалення

змісту освітніх програм і навчальних планів із залученням викладачів вищих духовних та світських навчальних закладів;

– аналіз та впровадження новітніх технологій в освітній процес вищих духовних навчальних закладів;

– аналіз стану та динаміки розвитку системи вищої духовної освіти, розробка пропозицій щодо корегування і вдосконалення діяльності навчальних закладів у системі вищої духовної освіти [75].

Навчальна діяльність у вищих духовних навчальних закладах передбачає засвоєння освітніх стандартів вищої духовної освіти, затверджених Священним Синодом Української Православної Церкви.

Церковний освітній стандарт базової вищої духовної освіти фахівця в галузі православного богослов'я (семінарія, бакалаврат) включає загальнообов'язкові дисципліни нормативного циклу, які становлять не менше ніж 80% навчального навантаження, і дисципліни варіативного циклу та факультативи, які становлять не більше ніж 20% навчального навантаження. При цьому співвідношення між загальнообов'язковими дисциплінами нормативного циклу і дисциплінами варіативного циклу та факультативами визначають вчені ради духовних семінарій відповідно до потреб навчального процесу [75].

Протягом усього часу існування Церкви велика увага приділялася процесу духовної освіти. Свої праці питанням виховання та становлення особи доброго пастиря присвятили святі отці й учителі Церкви: священномученик Ігнатій Богоносець, архієпископ Антиохійський [59]; священномученик Климент I, єпископ Римський [68]; священномученик Полікарп Смірнський, єпископ [107]; священномученик Кипріан Карфагенський, єпископ [65]; святитель Афанасій Великий [8]; святитель Іван Златоуст, архієпископ Константинопольський [61]; святитель Григорій Богослов, архієпископ Константинопольський [41]; преподобний Іван Лествичник [63]; святитель Григорій I Великий, Двоєслів – Папа Римський [42]; святитель Амвросій

Медиоланський [2]; святитель Димитрій Ростовський [53]; святитель Тихон Задонський [136]; святий праведний Іван Кронштатський [62].

Сутність та основи пастирського служіння детально висвітлено в працях архімандрита Кипріана (Керна) [66], єпископа Веніаміна (Мілова) [28], архімандрита Костянтина (Зайцева) [74], схіархімандрита Пантелеймона (Агрікова) [100], протоієрея О. Остапова [97] та ін.

Питання теорії й практики проповідницької діяльності відображено в працях архієпископа Феодосія (Більченко) [145], В. Буреги [25], священика О. Лимарева [84], О. Волкова [32], архієпископа Аверкія (Таушева) [1], протоієрея А. Ткачова [137], протоієрея І. Толмачова [139], М. Тареєва [133].

Дослідженню теоретичних засад духовно-морального становлення особистості присвятили свої праці такі вчені, як В. Андрущенко [7], І. Бех [18], В. Вишньовський [30], І. Зязюн [103], Є. Іллін [60], В. Кремінь [79], Г. Ржевський [116], В. Сластьонін [123], Д. Чернілевський [156] та ін.

Розвиток теорії та методології православної педагогіки розглянуто в наукових працях Є. Шестуна [158; 159], Л. Гладких [38], С. Дивногорцевої [52], В. Слободчикова та Є. Ісаєва [125], Т. Тхоржевської [141] та ін.

Наведено підходи щодо дослідження особливостей богословської освіти, професійної підготовки майбутніх теологів та фахівців інших форм церковного служіння, зокрема: формування професійної компетентності майбутніх теологів з використанням інноваційних технологій навчання (О. Беспарточна [13]); підготовки бакалаврів з теології до формування духовно-моральних цінностей в учнівської молоді (С. Борхович [23]); підвищення соціальної відповідальності світської вищої освіти щодо підготовки фахівців зі спеціальності «Богослов’я» (І. Облєс [93]); модернізації і реформування сучасної православної богословської освіти (В. Попович [108]); нормативно-правового регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти (В. Хромець [153]); вербальної репрезентації концепту «професія богослова» у студентів духовних та світських ВНЗ (Н. Чміль [157]).

Аналіз процесу формування та розвитку системи православної духовної освіти України подано у праці Л. Рощиної [117], інституційні засади релігійної освіти в Україні (на прикладі православ'я) висвітлено О. Панасенко [99], значення православ'я в контексті культурного розвитку українського народу досліджено О. Саган [119], релігієзнавчий аналіз діяльності православного чернецтва в Україні здійснено В. Климовим [69], вивченню ролі православного духовенства в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст. присвятила свою працю Т. Бобко [19].

Таким чином, аналіз вивченої літератури з проблематики духовної освіти майбутніх пастирів, теологів та фахівців інших форм церковного служіння свідчить про важливість, складність та особливості підготовки таких спеціалістів.

Неоцінимий внесок у скарбницю духовної освіти було зроблено святими отцями й учителями церкви, відомими богословами та педагогами, які передали майбутнім поколінням свій безцінний досвід духовного становлення.

Суттєва кількість робіт сучасних богословів, педагогів і психологів, присвячених різним аспектам релігійної освіти, свідчить про високу зацікавленість нашого суспільства в духовному відродженні, значною мірою – у вивченості питання духовної освіти й виховання в історичній перспективі.

Дослідження літератури й відповідних нормативно-правових документів з питань організації освітнього та виховного процесів у духовних семінаріях та на кафедрі богослов'я Класичного приватного університету, що здійснює підготовку бакалаврів з теології, засвідчило, що процес організації духовної освіти суттєво відрізняється від освіти у світських закладах вищої освіти з погляду організації освітньої та виховної роботи.

Основною складовою духовної освіти, так само як і її головною метою, є саме духовність, тобто не лише бажання, але й уміння жити за євангельськими заповідями.

У Концепції вищої духовної освіти Української Православної Церкви зазначено, що:

– принципи виховного процесу у вищих духовних навчальних закладах ґрунтуються на Євангельському вченні та Святому Переданні Православної Церкви й унормовуються внутрішнім Уставом;

– виховний процес у вищих духовних навчальних закладах має комплексний характер, охоплює всі сторони життя студентів і передбачає їхнє духовне зростання;

– центральне місце у виховному процесі відводиться участі викладачів і студентів вищих духовних навчальних закладів у богослужінні та церковних таїнствах;

– вихованню та підготовці кандидатів для пастирського служіння сприяє ретельне вивчення Святого Письма, перейняття досвіду життя Святих Отців, навчання правильній молитві та благочестю;

– особистісному духовному зростанню студентів сприяє їхнє постійне спілкування з духівником, вихователями і наставниками курсів, безпосередня участь викладачів у виховному процесі, підтримка високого духовного рівня викладачів;

– важливе місце у вихованні займає особистий приклад педагога та його відносини зі студентами. Навчання правилам християнського благочестя має здійснюватися вихователями, які мають живу й дієву віру, щиру та самовіддану любов до Бога і людей [75].

Отже, на відміну від інших закладів вищої освіти, особи, які проходять навчання у закладах вищої духовної освіти, є не просто здобувачами вищої освіти, а й вихованцями.

Духовно-моральне виховання має стати шляхом до духовного вдосконалення студентів, які у своїй професійній діяльності покликані нести Слово Боже, добрим прикладом свого власного життя проповідувати євангельські істини.

Забезпечення підготовки кандидатів для пастирського служіння, богословів та фахівців інших форм церковного служіння належного рівня можливе лише за дотримання певних умов.

Перш ніж перейдемо до теоретичного обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, проаналізуємо суть і зміст понять «умова», «педагогічні умови» та «організаційно-педагогічні умови», оскільки в науковій літературі можна зустріти різні погляди щоо визначення цих понять.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (укладач В. Бусел) термін «умова» має декілька пояснень, серед яких: взаємна усна чи письмова домовленість; вимога, пропозиція, що висуваються однією зі сторін; взаємні зобов'язання сторін, які домовляються; необхідна обставина; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя; сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [27, с. 1506]. Окрім наведених вище пояснень, у тлумачних словниках слово «умова» трактується ще й як обстановка, у якій відбувається, здійснюється що-небудь; дані, вимоги, з яких слід виходити [94, с. 839], основа, передумова чого-небудь; наявність обставин, передумов. що сприяють чому-небудь; положення, відомості, що лежать в основі чого-небудь [21, с. 1399].

З філософського погляду, умова – це те, від чого залежить щось інше; істотний компонент комплексу об'єктів (речей, їхніх станів, взаємодій), з наявності якого випливає існування цього явища [146, с. 707].

Особу увагу привертає тлумачення сутності поняття «умова» в педагогічній літературі. Так, у «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка» зазначено, що «умова – це обставина, при якій що-небудь відбувається» [127, с. 91].

Згідно з визначенням, поданим у словнику О. Новікова «Педагогіка: словник системи основних понять», «умови – це обставини, що зумовлюють появу/розвиток того чи іншого процесу» [91, с. 236].

Отже, досліджуючи сутність і зміст поняття «умова» у довідковій літературі, доходимо висновку, що, з одного боку, її можна трактувати як необхідну обставину, яка забезпечує наявність того чи іншого процесу, а з

іншого, – як обстановку, що є необхідною для виникнення очікуваного результату.

Провідний фахівець з теорії та історії педагогіки на пострадянському просторі І. Підласий формулює загальну закономірність: розвиток людини визначається внутрішніми й зовнішніми умовами. До внутрішніх умов належать фізіологічні та психічні властивості організму, а до зовнішніх – оточення людини, середовище, у якому вона живе й розвивається [105].

Аналіз вітчизняних і зарубіжних довідкових та енциклопедичних джерел засвідчив, що на сьогодні, незважаючи не те, що терміносполука «педагогічні умови» упевнено увійшла і в сучасну педагогічну практику, й у науковий обіг, вона до цього часу не внесена у більшість педагогічних словників та енциклопедій.

Тому конкретизуємо значення поняття «педагогічні умови» в психолого-педагогічному контексті, для чого вдамося до аналізу сучасних наукових видань.

Відомий педагог І. Смирнова, сфера наукових інтересів якої – інтегративні знання зі спецдисциплін та педагогічні умови їхнього формування, під педагогічними умовами розуміє сукупність об’єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища ЗВО, що спрямовані на розв’язання поставлених педагогічних завдань [128, с. 196].

На думку Н. Шмідт, під педагогічними умовами слід розуміти сукупність об’єктивних обставин і можливостей змісту навчання, організаційних форм та матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань [162, с. 12].

Педагогічні умови як основний компонент педагогічної системи розглядає А. Хушбахтов, вважаючи, що вони мають відображати сукупність можливостей освітнього й матеріально-просторового середовища; змінюватися й розвиватися з часом [154, с. 1021].

Під «педагогічними умовами» Н. Духаніна розуміє взаємопов'язані між собою елементи цілісної системи, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені та які сприяють досягненню педагогічної мети й вирішенню завдань [54, с. 5].

Важливою для нашого дослідження є думка відомого православного педагога С. Дивногорцевої, до кола наукових інтересів якої входить виховання в контексті православної педагогічної культури. Так, науковець вважає, що педагогічний процес здійснюється в спеціально організованих умовах, які пов'язані зі змістом та засобами (педагогічні – форми, методи, прийоми і матеріальні – технічні) педагогічної взаємодії [52].

У монографії О. Семеног і Л. Насілєнко педагогічні умови визначено як суттєві внутрішні та зовнішні впливи, чинники, обставини, органічно взаємопов'язані між собою практичні дії суб'єктів навчання, від наявності яких, їхньої реалізації значною мірою залежить ефективність формування комунікативної компетентності майбутніх юристів» [121, с. 108].

Досліджуючи формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя, дослідниця І. Когут визначає педагогічні умови як необхідні й достатні умови для реалізації гуманістичної особистісної технології формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя; сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на особистісний, змістовий і процесуальний компоненти технології й забезпечують її ефективне функціонування та розвиток [70, с. 93–94].

Таким чином, проведене нами дослідження сучасних теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних педагогів свідчить про відсутність єдиної наукової позиції щодо визначення сутності поняття «педагогічні умови». Найчастіше науковці досліджуване поняття визначають й обґрунтовують як сукупність об'єктивних обставин і можливостей змісту форм, методів і засобів освітньої й виховної взаємодії та матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань.

Вивчення низки науково-педагогічних праць засвідчує, що дослідники цілеспрямовано виділяють будь-який з аспектів описуваних ними педагогічних умов, конкретизуючи «соціально-педагогічні умови», «організаційно-педагогічні умови», «психолого-педагогічні умови» тощо.

За останнє десятиліття поняття «організаційно-педагогічні умови» активно артикулюється в середовищі сучасних педагогів та в численних науково-педагогічних дослідженнях, проте єдиного підходу щодо його визначення не існує.

Тому далі, відповідно до логіки дослідження, конкретизуємо поняття «організаційно-педагогічні умови».

Термін «організація» має декілька значень, серед яких: об’єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій тощо; компанія, установа, їхні підрозділи чи об’єднання; особливості будови чого-небудь, структура; комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [27, с. 853]; організованість, планомірний, продуманий устрій, внутрішня дисципліна [94, с. 458].

В «Енциклопедії освіти» (головний редактор В. Кремінь) слово «організація» трактується як внутрішня підпорядкованість, узгодженість, сукупність процесів або дій, що ведуть до вдосконалення взаємозв’язків між частинами цілого. Організація – це 1) упорядковане об’єднання людей, які діють відповідно до основної мети його створення; соціальна система, що функціонує на основі спільних професійних інтересів, розроблених положень, статутів, програм; 2) неформальна спільнота людей, які об’єднуються завдяки спільним інтересам, за власним вибором; 3) технологічна функція управління [55, с. 613].

Згідно з визначенням відомого українського педагога І. Підласого, організація – це впорядкування дидактичного процесу за певними критеріями, надання йому необхідної форми з метою найкращої реалізації поставленої мети [105].

Під організаційно-педагогічними умовами професор О. Бабунова розуміє комплекс зовнішніх і внутрішніх обставин, що включають виховно-освітні заходи, які забезпечують досягнення конкретної мети й впорядковування побудови та реалізації педагогічної стратегії [9].

Відома вчена-педагог Л. Мартинець доходить висновку, що організаційно-педагогічними умовами є сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, матеріального середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених обставин процесу діяльності; єдність суб'єктивного й об'єктивного, внутрішнього та зовнішнього; засіб забезпечення ефективності процесів, явищ, що відображають доцільність їхнього існування; правила, які забезпечують ефективний перебіг діяльності [86 , с. 93]

У дисертаційній роботі С. Борхович, присвяченій підготовці бакалаврів з теології до формування духовно-моральних цінностей в учнівської молоді, під педагогічно-організаційними умовами розуміється сукупність педагогічних заходів та вимог, що забезпечують ефективність підготовки [23, с. 118–124].

Аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових педагогічних джерел засвідчує відсутність єдиної думки щодо визначення сутності поняття «організаційно-педагогічні умови». Науковці трактують його по-різному, визначаючи й науково обґрунтовуючи його складові, відповідно до особливостей фахової підготовки окремих спеціалістів.

Слід зазначити, що дослідники, надаючи визначення організаційно-педагогічним умовам, включають у це поняття умови організаційні, загальнопедагогічні, соціально-психологічні, методичні тощо.

Отже, відсутність на сьогодні єдиного підходу до визначення складу організаційно-педагогічних умов, на нашу думку, багато в чому пояснюється новизною досліджуваного поняття в термінологічному апараті науково-педагогічних досліджень.

Усвідомлюючи важливість обставин процесу навчання й виховання, від яких залежить ефективне функціонування та кінцевий результат педагогічного

процесу, дотримуючись логіки нашого наукового пошуку, наведемо трактування поняття «організаційно-педагогічні умови».

Отже, *організаційно-педагогічні умови – це свідомо створені зовнішні та внутрішні обставини освітнього середовища, що забезпечують найбільш ефективне досягнення поставленої мети педагогічного процесу.*

Під час теоретичного обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності було проаналізовано праці науковців, в яких: досліджено окремі проблемні питання підготовки майбутніх фахівців до професійного спілкування та взаємодії як необхідної умови результативної професійної діяльності (С. Амеліна [4; 5], О. Балан [10], С. Барсукова [11], І. Бех [17; 18], А. Большакова [20], І. Зязюн [103], О. Литвинова [82], В. Семиченко [122], Л. Сущенко [129], Т. Сущенко [132]); презентовано особливості формування комунікативної компетентності майбутніх теологів (Г. Кислинська [67]), педагогів (Н. Волкова [33], І. Когут [70]), філологів-перекладачів (О. Беспарточна, Я. Шиманська [16]), журналістів (Л. Нагорнюк [90]), юристів (О. Семеног, Л. Насілєнко [121]), курсантів вищих льотних навчальних закладів (О. Москаленко [88]), офіцерів (І. Ценєва [155]).

Організація освітнього та виховного процесів в сучасних закладах вищої духовної освіти, як зазначалося раніше, ґрунтується на Євангельському вченні й Святому Переданні Православної Церкви, дотримуючись спадкоємності, й ретельно зберігає безцінний багатовіковий християнський досвід духовного виховання.

Таким чином, у процесі професійної підготовки бакалаврів з теології важливо не тільки надати майбутнім спеціалістам фахові знання та прищепити відповідні навички, а й сформувати відповідні духовно-моральні якості, виховати відданих Церкві працівників ниви Божої, які глибоко розуміють Святе Письмо й Передання, шанують і зберігають церковні традиції, здатні проповідувати Слово Боже та своїм життям подають добрий приклад для інших.

Згідно з православним віровченням, людська природа є недосконалою внаслідок гріхопадіння перших прародителів. Відколи гріх порушив первісну гармонію, у якій перебували дух, душа й тіло людини, остання стала вагатися між добром і злом, маючи схильність до гріха, про що святий апостол Павло пише: «тіло бажає противного духові, а дух противного тілу, і супротивні вони один одному, щоб ви чинили не те, чого хочете» (Гал.5:17).

Священномученик Фаддей (у миру І. Успенський) у праці «Записки з дидактики» погоджується з думкою багатьох педагогів про те, що виховання має відповідати природі вихованця, при цьому підкреслює, що головною помилкою багатьох педагогів є те, що вони забували й не брали до уваги зіпсованість людської природи після гріхопадіння, внаслідок якої вона не може бути чистою, багато що в ній слід виправляти, слід викорінювати з неї зло та розлад, що спричинив у ній гріх, а не йти у всьому за зіпсованою природою [144].

Незважаючи на зіпсованість гріхом людської природи, тобто її перебування в неприродному для неї стані, кінцева мета, для якої була створена людина, все ж не змінилася. Людина, як і до гріхопадіння, покликана до святості, до обожнення, до вічного блаженства. Неодмінною умовою досягнення святості є старанна боротьба зі своїми власними пристрастями та гріхами, безперестанна робота над вдосконаленням власного духовного влаштування.

Описуючи освітньо-виховні домінанти в концептуальному осмисленні, вітчизняний педагог І. Бех, до кола наукових інтересів якого входять методологія сучасної освіти та теорія особистості, зазначає, що для вихователя немає нічого небезпечнішого, ніж утопічний погляд на доброцентровану людську природу. Потрібен здоровий реалізм у розумінні людської сутності, щоб правильно обрати виховну стратегію. На думку вченого, «індивід має задатки до духовності, однак потрібні сильні заходи протидії вродженим негативним утворенням» [18, с. 20].

Важливо підкреслити, що наукові погляди представників педагогіки керованого розвитку на ушкодженість людської природи, її схильність до гріха багато в чому збігаються з православною позицією щодо стану людської природи після гріхопадіння.

Також близькими є погляди науковців і богословів щодо виховання особистості. Так, представники педагогіки керованого розвитку вважають, що вільний спосіб буття вихованця, під час якого не відбувається формування відповідальності, призводить до морального примітивізму. Лише завдяки дисципліні та надбанню власного досвіду самоподолання, особистість здатна розвиватися та досягти духовної свободи.

Слід наголосити на тому, що, згідно з православним розумінням, яке ґрунтується на авторитеті Святого Письма й Передання, праць отців та учителів церкви, кожна гріховна пристрасть лікується насадженням у душі людини протилежних до неї доброчесностей.

Доброчесність – фундаментальна філософсько-богословська категорія, що означає ціннісно-значущий аспект духовно-моральної досконалості людини [113].

З розвитком цивілізації розуміння значення слова «доброчесність» змінювалося. Давньогрецький філософ Демокріт, один із засновників атомістики й матеріалістичної філософії, поняття доброчесності пов’язував з принципами моральної гідності, обов’язку та совісті. У розумінні Арістотеля, доброчесності – це набуті властивості душі, що складаються з розумових, сформованих шляхом навчання, й моральних, сформованих шляхом виховання.

Починаючи з епохи софістів, основним завданням освіти вважалося саме виховання доброчесності, яка характеризувала сформованість особистості.

М. Ломоносов у своїй праці «Коротке керівництво до риторики на користь любителів солодкомовства» зазначав: «Де доброчесності панують, тут вадам місця немає» [83].

Словацький педагог, автор «Великої дидактики» Я. Коменський, вважав, що під науковою освітою треба розуміти пізнання всіх речей, мистецтв і мов;

під доброчесністю – не лише зовнішню вихованість, але й усю внутрішню та зовнішню основу спонукання, а під релігійністю – те внутрішнє шанування Бога, яким дух людини пов'язується й поєднується з вищим почуттям. Як підкреслював засновник наукової педагогіки, поза сумнівом залишається те, що людина народилася здатною для розуміння речей, для доброчесності, для необмеженої любові до Бога [72].

У сучасній науково-педагогічній літературі поняття доброчесності використовується украй рідко, незважаючи те, що в системі моральних християнських цінностей воно посідає одне з провідних місць.

Професор, автор підручника «Православне моральне богослов'я», архімандрит Платон (Ігумнов) вважає, що доброчесність – це моральна доблесть і краса, які здатні будь-яку людину захоплювати і приваблювати, до яких потрібно прагнути і які необхідно виховувати та зрощувати в собі заради гідності свого існування й сходження до ідеальної норми буття та моральної богоподібності [104].

У людській особистості доброчесність відображає міру досконалості людської природи, її ступінь подібності до Бога. Доброчесність є моральною основою поведінки особистості, її здатністю організовувати життя згідно з принципами морального добра.

Виходячи з того, що кожна людина перебуває в стані, зумовленому трьома чинниками – природою, вихованням і дією благодаті, доброчесності поділяються на три види: природні, які людина має від народження (ясність розуму, швидкість думки, надійність пам'яті, щирість почуття, стійкість волі); набуті – це доброчесності, засвоєні людиною в процесі інтелектуального й морального формування (творча потужність розуму, сукупність мудрості, знань і компетенції, помірність, витримка, коректність, ввічливість, повага й симпатія до людини, турбота про її благо, чуйність, вдячність, великодушність, прихильність, вірність, мужність, стійкість, терпіння, постійність, цілеспрямованість та харизматичні, що перевершують міру й можливості звичайного людського єства та є чистим даром Божої благодаті) та

харизматичні чесноти, які перевершують міру й можливості звичайного людського єства і є чистим даром Божої благодаті [104].

Безумовно, кожна доброчесність має власну цінність, при цьому всі доброчесності спрямовують особистість до блага.

Євангельське вчення про доброчесність, на відміну від античної етики, визначається як любов до Бога й любов до ближнього. На запитання про найбільшу заповідь у Законі Господь Ісус Христос відповів: «Люби Господа, Бога свого, усім серцем своїм, і всією душею своєю, і всім своїм розумом, і з цілої сили своєї! Це заповідь перша! А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе! Нема іншої більшої заповіді над оці!» (Мк. 12:30–31).

У християнському розумінні любов – найвища доброчесність, що перевершує всі етичні доброчесності: «А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три. А найбільша між ними любов!» (1Кор.13:13).

Таким чином, євангельська доброчесність любові стала універсальним й єдиним правильним принципом моралі для всіх християн.

Як засвідчує вищесказане, сенс морального самовизначення людини полягає в добровільній відмові від гріха та зверненні до доброчесності.

Досліджуючи організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та виходячи з того, що благовістити слово Боже результативно може лише людина, яка досягла певного рівня духовного зростання та продовжує наполегливо над цим постійно працювати, керуючись словами Господа Ісуса Христа: «Чим серце наповнене, те говорять уста» (Мв.12:34), – доходимо висновку, що досягнення ефективного педагогічного результату під час фахової підготовки бакалаврів з теології є можливим *за умови орієнтації викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом утвердження та зміцнення в них доброчесності.*

Підготовку майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності ми розглядаємо як невід'ємну складову загальної професійної освіти майбутніх богословів, що ґрунтується не тільки на глибоких фахових та комунікативних знаннях, прищепленні комунікативних навичок і вмінь, а й на формування ціннісного ставлення до професійної комунікації.

Важливими в цьому ракурсі є наукові праці, які містять основні теоретичні положення щодо обґрунтування феноменів «мотив» та «мотивація», зокрема: І. Беха [18], Н. Бордовської та А. Реана [22], Є. Ілліна [60], Т. Туркот [140]; щодо психології та соціології комунікації, зокрема: К. Вердербер, Р. Вердербера [29], Е. Гофмана [40], Є. Коротаєвої [77], Г. Моніної та О. Лютової-Робертс [87], А. Мудрика [89], Г. Почепцова [112], О. Резаєва [115], В. Харитонова [151], Т. Шибутані [160].

Цінність – це одна з основних понятійних універсалій у системі філософських і гуманітарних дискурсів, що означає в найзагальнішому вигляді, по-перше, позитивну або негативну значущість якого-небудь об'єкта або явища дійсності, на відміну від його екзистенціальних та якісних характеристик (предметні цінності), по-друге, нормативний (оцінний) бік явищ суспільної свідомості (суб'єктні цінності) [44].

Людині властиво прагнути до того, що вона цінує, свідомо орієнтувати свою поведінку на певні цінності, саме це дає змогу розглядати цінності як мотив поведінки.

Як зауважує академік В. Кремінь, «цінності для буття людини мають основоположний характер» [79, с. 53].

Факторами, що безпосередньо викликають спонукання людини до дії, є ціннісні орієнтації. Поняття «ціннісні орієнтації» у словнику О. Новікова «Педагогіка: словник системи основних понять» визначено як вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, виражене в її поведінці, діяльності, що дає змогу відмежовувати істотне й важливе для цієї людини від несуттєвого [91, с. 256].

Отже, ціннісні орієнтації виступають найважливішим елементом структури особистості.

Ціннісне ставлення, на думку І. Когут, це значущість того чи іншого предмета, явища для суб'єкта, зумовлена його усвідомленими чи неусвідомленими потребами, вираженими у вигляді інтересу або мети [70, с. 96].

На думку провідного фахівця в галузі професійно-педагогічної комунікації Н. Волкової, ціннісно-смисловий зміст професійно-педагогічної комунікації передбачає виділення основних цінностей, норм та еталонів, що мають стати об'єктом ціннісного ставлення студентів у процесі їхнього засвоєння [35, с. 106].

Досліджуючи ціннісне ставлення до комунікаційної взаємодії майбутніх богословів, важливо підкреслити, що одним із імен Господа Ісуса Христа, вказаних у Євангелії апостолом Іваном Богословом, є «Слово»: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку» (Ів.1:1–2).

Святитель Іван Златоуст, даючи пояснення цим рядкам, пише: «Чому Слово? Тому що Син – образ того, Хто Народився, Хто цілком показує в Собі Народженого, нічого не відокремивши від Нього, і Сам у Собі – досконалий, як і наше слово зображує собою ціле наше поняття. Бо що помислили ми в серці – те ж саме вимовили мовою; і вимовлене є зображення сердечного мислення, тому що слово вимовляється від надлишку серця. Серце наше є ніби якимось джерелом, а вимовне слово – ніби якийсь струмок, що витікає з цього джерела [138].

І наразі виконання заповіді Ісуса Христа «Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте!» (Мк. 16:15) є одним із важливих обов'язків православних пастирів та богословів.

Таким чином, невід'ємною складовою якісної фахової підготовки майбутніх теологів виступає формування ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Із розвитком суспільства безперервно відбувається й оновлення системи цінностей, а відтак, й ціннісного ставлення особистості в умовах швидкоплинного життя до значущості матеріальних і духовних складових людського буття, про що український науковець В. Кремінь пише: «Удосконалення засобів комунікації, стрімкість цього розвитку докорінним чином змінює духовну ситуацію, впливає на культуру, а отже, змінює систему цінностей» [79, с. 53].

Глобальний процес секуляризації сучасного суспільства істотно змінив вектор ціннісного розвитку соціуму. Віддаляючись від християнства, дотримуючись курсу на «раціоналізацію» культури, науки та освіти, суспільство намагалося замінити віру розумом, цілеспрямовано занижуючи значущість релігії в духовному житті людини. Претендуючи на універсальність, секуляризація відводить духовним потребам особистості місце виключно в приватному житті людини, що призводить до падіння моральності усього суспільства.

Незважаючи на стрімку зміну системи цінностей сучасного суспільства, її масову орієнтацію на систему матеріальних благ, православні християни, а особливо майбутні богослови, мають у своїй професійній діяльності висококваліфіковано проповідувати Слово Боже й у будь-яких обставинах життя, незалежно від громадських і політичних обставин, керуватися словом апостола Павла: «Ісус Христос учора, і сьогодні, і навіки Той Самий!» (Євр. 13:8).

Важливим є усвідомлення того, що теолог – це провідний суб’єкт професійної комунікації, комунікативною метою якого є не тільки досягнення взаєморозуміння в спілкуванні з людиною, а й приведення її до перегляду власних ціннісних визначень у духовній спрямованості. Цього можна досягти, усвідомлюючи цінність і унікальність людини як образу Божого, враховуючи стан і зміни, що з нею відбуваються, передбачаючи віддалені результати комунікативної взаємодії.

На думку Н. Волкової, суб'єкт професійно-педагогічної комунікації – це носій активного, діяльного, перетворювального начала, який є комунікативно освіченою особистістю, здатний свідомо планувати й організовувати власну комунікативну діяльність, впливати на партнера, певним чином сприймати, аналізувати інформаційний, емоційний та інтелектуальний зміст його висловлювання, психофізіологічні й енергетичні стани, а також оцінювати їх; володіє розвинутим емоційним інтелектом, комунікативними уміннями, навичками, досвідом [34, с. 8].

Зберігаючи вірність незмінним Євангельським ідеалам, майбутні бакалаври з теології у своїй професійній діяльності покликані ефективно використати наявні в їх розпорядженні досягнення сучасної науки в галузі комунікації.

Формування готовності висококваліфікованих теологів до ефективної комунікативної взаємодії із сучасним суспільством можливе за умови ретельного вивчення багатовікового досвіду проповідницької та місіонерської діяльності церкви із залученням найкращих здобутків світової педагогіки, соціології та комунікації, ціннісного ставлення до змісту й процесу професійної комунікації.

Відтак формулюємо як організаційно-педагогічну умову підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності *інтеріоризацію ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на рефлексивній основі.*

Високорезультативна професійна підготовка майбутніх теологів передбачає ефективне стимулювання розвивального потенціалу, спрямованого на духовне становлення особистості та бажання реалізації її творчих здібностей, для чого потрібне уважне переосмислення різноманітних чинників, що впливають на освітній та виховний процеси, одним з яких, на нашу думку, виступає створення комунікативно орієнтованого середовища, важливість якого на сьогодні визнана педагогічною наукою.

Питання організаційно-практичних та наукових засад освітнього середовища, створення сприятливих умов для самореалізації особистості

розглянуті в працях І. Беха [17], І. Зязюна [103], М. Козяра та М. Коваля [102], Л. Сущенко [130], Т. Сущенко [132], М. Фіцули [148]; теорія комунікації висвітлена Г. Почепцовим [112]; вплив комунікативного середовища досліджено Н. Волковою [34], Е. Гофманом [40], Є. Коротаєвою [77]; психології комунікації присвятили свої праці К. Вердербер, Р. Вердербер [29], О. Гулевич [43], О. Леонтьєв [81], М. Харитонов [151].

Серед тлумачень сутності поняття «середовище» зустрічаються такі: речовини, тіла, що заповнюють який-небудь простір і мають певні властивості; сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; соціально-побутові умови життя людини; оточення [27, с. 1309]; сукупність людей, пов'язаних спільністю умов, обстановки [142, с. 649].

У педагогічній науці зазначений термін пояснюється як 1) складна й неоднозначна система умов розвитку особистості, яка, з одного боку, протистоїть їй, а з іншого боку, змінюється діями й вчинками самої людини; 2) соціальний простір, що оточує людину (в цілому – як макросередовище, у конкретному значенні – як безпосереднє соціальне оточення, як мікросередовище); зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку та діяльності [127, с. 80].

Отже, у термінологічному апараті сучасної науки термін «середовище» не має однозначного визначення.

Освітнє середовище, на думку сучасних науковців, має забезпечувати гармонійний розвиток особистості під час навчання та виховання.

Це дає підстави вважати, що процес формування готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності стає більш перспективним у відповідному комунікативно орієнтованому середовищі, де створена сприятлива атмосфера для розвитку комунікативних умінь і навичок, академічної мобільності й творчої активності студентів.

Комунікативний простір, спільний для суб'єктів комунікації, українська вчена Н. Волкова розглядає як соціально-психологічне середовище, яке впливає на суб'єктів комунікації інформацією (її змістом, цінністю, новизною),

засобами комунікації (вербальними, невербальними, інформаційно-комунікаційними), прийнятними в конкретному освітньому середовищі (навчальному закладі, студентській групі, класі) правилами спілкування, моральними нормами, звичаями, мовленнєвими ритуалами тощо [35, с. 21].

Ґрунтовний аналіз педагогічної, психологічної та спеціальної літератури надав можливість виявити, що комунікативна взаємодія в професійній діяльності бакалаврів з теології реалізується як система різноманітних безпосередніх та опосередкованих зв'язків, взаємодій, що здійснюються за допомогою вербальних і невербальних, а також комп'ютерних засобів комунікації.

Вагомий інтерес для нашого дослідження становлять праці у вигляді комплексу науково-дослідних робіт, які спрямовані на вивчення ґенези, структури й механізмів функціонування колективно-розподілених освітніх середовищ під керівництвом видатного вченого-психолога сучасності з ближнього зарубіжжя В. Рубцова, яким була розроблена комунікативно орієнтована модель освітнього середовища. Основними компонентами колективно-розподіленого освітнього середовища виступають: спільна діяльність того, хто повчає, і того, хто навчається; спільна діяльність тих, хто навчаються, та засоби організації спільної діяльності [73].

Виходячи з цих позицій, вважаємо, що ефективність впливу освітнього середовища на формування готовності бакалаврів-теологів до комунікативної взаємодії в професійній діяльності залежить від освітнього та виховного потенціалів середовища та характеру взаємодій, які відбуваються під час освітнього процесу.

Спеціальність «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», як засвідчує практика, обирають люди православного віросповідання, які мають спільні Євангельські цінності й життєво-смислові орієнтири та кінцевою метою свого земного існування вважають набуття вічних благ, впевнені в незаперечності цінностей, що задають ідейний вектор життя. Враховуючи вищесказане, процес ефективного педагогічного управління й самоуправління

під час організації освітньо-виховного процесу підготовки майбутніх богословів доцільно здійснювати в групах.

На думку авторитетного українського педагога І. Беха, «саме колективні проблемні ситуації передбачають максимальне розумово-емоційне напруження, яке втілюється в пошуковому діалозі, зіткненні думок, розгортанні процесу розуміння «позиції іншого» чи обстоюванні власного погляду» [18, с. 23].

Для створення продуктивного комунікативно орієнтованого освітнього середовища під час формування готовності майбутніх теологів до комунікативної взаємодії вважаємо за необхідне:

– будувати відносини між усіма суб’єктами освітнього процесу на Євангельських цінностях;

– організовувати спільну діяльність викладачів і студентів на рівні співпраці та співтворчості, під час якої педагоги надають вихованцям постійний приклад ефективної комунікативної взаємодії;

– вибудовувати спільну різнопланову взаємодію між студентами під час раціональної організації освітнього процесу;

– посилювати спрямованість професійної підготовки засобами, що підвищують можливості продуктивного формування комунікативної взаємодії майбутніх бакалаврів з теології шляхом упровадження спеціальних змістових модулів;

– створювати максимально реальні умови майбутньої професійної діяльності, у яких можливе формування кожного з компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії.

Отже, наступною організаційно-педагогічною умовою підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності вважаємо *створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів*.

У межах дослідження цієї умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності нами розглядалися такі актуальні аспекти, як: розробка засад культури професійного спілкування (С. Амеліна [4], Н. Волкова [36], І. Зайченко [56], І. Зязюн [103], О. Леонтьєв [81], А. Рєзаєв [115], М. Фіцула [148]); проблеми педагогіки взаємодії (О. Вознюк [31], Е. Гофман [40], Є. Коротаєва [77], Г. Моніна та Є. Лютова-Робертс [87]); особистісна орієнтація форм та засобів навчання й виховання (І. Бех [18], І. Зязюн [103], Д. Чернілевський [156] та ін.); формування професіоналізму, професійної культури, професійної майстерності, професійної компетентності (С. Амеліна [3], І. Зязюн [103], О. Отич [98]).

Згідно з нашою гіпотезою, для ефективної підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності доцільно приділяти значну увагу створенню можливостей для отримання студентами навичок встановлювання суб’єкт-суб’єктної взаємодії засобами вербальної та невербальної комунікації, моделюванню фахових комунікативних ситуацій під час аудиторних, позааудиторних занять, виробничих практик, самостійної роботи що, у свою чергу, надасть можливості майбутнім теологам самореалізуватися в різноманітних видах професійно спрямованої взаємодії, отримати власний досвід організації результативного фахового спілкування.

Суб’єкт-суб’єктна взаємодія розглядається нами у двох площинах: як система професійного навчання в умовах освітнього процесу під час навчання у ЗВО та як очікувана система відносин у майбутній професійній діяльності, що дає змогу досліджувану взаємодію учасників освітнього процесу віднести до професійно орієнтованої, яка характеризується спільною метою, системою цінностей, відкритістю, наявністю змістових особливостей майбутньої професійної діяльності.

Корисною для нашого дослідження вважаємо думку Б. Ананьєва щодо сприйняття людини як суб’єкта основних соціальних діяльностей (праці, спілкування, знання), за допомогою яких здійснюється як інтеріоризація зовнішніх дій, так і екстеріоризація внутрішнього життя особистості. Саме

баланс інтеріоризації – екстеріоризації визначає структуру людини як суб’єкта певної діяльності [6].

Детальний аналіз сутності понять «комунікація», «взаємодія», «комунікативна взаємодія» наведено в підрозділі 1.2 дисертації.

Отже, розуміння комунікативної взаємодії як процесу обміну інформацією між суб’єктами в умовах міжособистісного або масового спілкування, що спричинює певні зміни в моральному або фізичному стані суб’єктів спілкування, відповідає ситуації професійної діяльності майбутніх бакалаврів з теології, оскільки містить вказівку на необхідність реалізації суб’єкт-суб’єктних відносин.

Численні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців доводять ефективність використання діалогічних методів навчання під час професійної підготовки фахівців.

Дефініція «діалогізація навчання» зустрічається в працях відомого українського педагога І. Зязюна, який характерихує її як «композиційно-стилістичний прийом, що полягає у введенні елементів діалогу у виступ» [103, с. 313].

Як упевнено свідчать наукові дослідження й педагогічний досвід, діалогізація навчання сприяє не тільки ефективнішому засвоєнню знань, але й підвищенню професійної та комунікативної мотивації, активному розкриттю особистісного комунікативного потенціалу та професійному розвитку суб’єктів навчання.

Головними тезами гуманістичної педагогіки, орієнтованої на діалогізацію освітнього процесу, виступають такі:

1. Сприймання процесу навчання як спільної життєдіяльносі викладача і студентів, які не тільки виконують певні соціальні ролі, а насамперед сприймаються одне одним як особистості, що дає змогу їх діяльніть будувати на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, організовувати відносини на підставі взаєморозуміння та взаємоповаги, що виступають запорукою конструктивного розв’язання дидактичних завдань.

2. Викладач та студенти виступають як рівноправні суб’єкти освітнього процесу. Визнання студента як рівноправного суб’єкта діяльності надає йому права активної участі в освітньому процессі. Завдання викладача полягає в створенні певних умов для вмотивованного навчання та розвитку творчого потенціалу студентів, надання можливостей для самореалізаці та організації власного освітнього процесу.

3. Орієнтація студентів на довірливі стосунки з викладачем, розвиток власних здібностей, спроможності результативного навчання, подолання пізнавальних бар’єрів та труднощів власного розвитку.

4. Освітній процес реалізується не як однобічний вплив учителя на учнів, а як обмін викладача зі студентами особистісним сенсом (за О. Леонтьєвим). Освітній процес організовується як спільна діяльність викладача та студентів, при якому пошук відповідей на поставленні запитання здійснюється разом студентами з викладачем.

За визначенням славетного педагога сучасності І. Зязюна, діалог – це специфічна форма спілкування, коли людина сприймається як партнер із правом на власну позицію, на свій індивідуальний спосіб сприйняття світу. Діалог дає змогу самовираження кожному з партнерів спілкування [103, с. 167].

Отже, впровадження діалогічних методів навчання в процес фахової підготовки бакалаврів з теології стимулюватиме викладачів, а через них – і майбутніх богословів до самовдосконалення, саморозвитку й самореалізації під час комунікативної взаємодії в професійній діяльності, сприятиме формуванню активної позиції майбутніх фахівців при вирішенні ними проблем у професійній сфері шляхом професійного спілкування.

На думку вітчизняного педагога-науковця Л. Хоружої, невід’ємним компонентом психічного життя особистості, її професійного самовдосконалення є самопізнання. У контексті педагогічного спілкування самопізнання дає змогу вибудувати діяльність на суб’єкт-суб’єктній основі та зрозуміти себе та учнів. Суттєвими ознаками цього процесу виступають: інтерес педагога до учнів, бажання розуміння дитини, відсутність роздратованості, емоційна терпимість,

налаштованість на позитивну взаємодію, тощо [152, с. 150–151].

Формування професійно-особистісних властивостей майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності можливе за умови здійснення професійного самопізнання власних комунікативних якостей, усвідомлення сильних і слабких сторін особистісного й фахового спілкування, наявності певної кількості теоретичних знань і практичних навичок та вмінь з подальшою розробкою на підставі здійсненного самоаналізу програми комунікативного самовиховання, спрямованої на подолання наявних перешкод для встановлення ефективної фахової комунікативної взаємодії.

Апостол Павло в пастирському посланні до свого учня Тимофія наголошував: «Уважай на самого себе та на науку, тримайся цього. Бо чинячи так, ти спасеш і самого себе, і тих, хто тебе слухає!» (1Тим.4:16). Слова апостола «вникай в себе і у вчення» вказують на постійну необхідність бути уважним до свого духовно-морального стану, наполегливо поглиблювати та вдосконалювати знання.

Важливо підкреслити, що орієнтири самовиховання та самоосвіти, чітко визначені ще апостолом Павлом, залишилися незмінними й у сучасній вітчизняній педагогіці, про що впевнено свідчить наукова позиція відомого українського педагога М. Фіцули, який вважає, що професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов’язаних формах – самоосвіті, основним змістом якої є вдосконалення наявних у студента знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності та самовиховання, яке полягає в активній цілеспрямованій діяльності студента із систематичного формування і розвитку в собі позитивних якостей та усунення негативних [149, с. 51].

Спираючись на вищесказане, вважаємо вагомою умовою підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності *забезпечення оптимальної суб’єкт-суб’єктної взаємодії учасників освітнього процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.*

Отже, вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив наявність різних підходів щодо тлумачення категорії «організаційно-педагогічні умови», тому, згідно з авторською концепцією, у межах підрозділу сформульовано й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, дотримання яких є необхідним складником позитивного результату нашого дослідження.

2.2. Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Результати теоретичного аналізу, викладені в попередніх розділах роботи, та узагальнення досвіду православних духовних семінарій дали можливість припустити, що процес формування готовності майбутніх бакалаврів з богослов'я до комунікативної взаємодії в професійній діяльності відбуватиметься ефективніше, якщо розробити й поетапно впровадити під час навчання майбутніх фахівців структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Тому далі, у межах підрозділу, охарактеризуємо мету, принципи, підходи, блоки та форми реалізації дослідної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Моделювання як однин із методів наукового дослідження здавна широко застосовувалось у багатьох галузях науки. Узагальненням багатовікового наукового досвіду стала заява британського вченого, відомого своїми працями у сфері термодинаміки й механіки, В. Томсона (Кельвіна) про те, що зрозуміти явище – означає побудувати його механічну модель [163, с. 3].

Поняття «модель» активно використовується в сучасній науці для позначення багатьох явищ, тому спочатку розглянемо саме її.

У «Словнику іншомовних слів» серед пояснень досліджуваного терміна наведено й такі: зразок якого-небудь виробу для серійного виробництва; тип, марка, зразок конструкції чого-небудь; відтворення предмета в зменшеному або збільшеному вигляді; схема, зображення або опис якого-небудь явища, процесу в природі та суспільстві [126, с. 318].

Згідно з трактуванням, поданим в «Енциклопедії професійної освіти» під ред. С. Батишева, «модель» (франц. modele – зразок) – це система, що може бути уявлена або матеріально реалізована та відображає або відтворює об’єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об’єкт. За властивостями моделі ми можемо робити висновки не про всі властивості об’єкта, а лише про ті, що є аналогічними і в моделі, і в об’єкті (такі властивості називаються суттєвими) [164].

Відомими зарубіжними вченими, професорами О. Новіковим і Д. Новіковим, під час викладу основ методології наукового дослідження як вчення про організацію наукової діяльності модель розглядається як допоміжний об’єкт, обраний або перетворений в пізнавальних цілях, такий, що дає нову інформацію про основний об’єкт [92, с. 84].

Педагогічну модель О. Антонова інтерпретує як зображення або опис певного педагогічного явища чи процесу, що досліджуються як їхній аналог [127, с. 52].

Як випливає з вищесказаного, трактування терміна «модель» не суперечать одне одному, тож, узагальнюючи їх, ми погоджуємося з думкою, що модель можна розглядати як образ певної системи.

Виходячи з того, що, залежно від моделей і сфери їх використання, визначається форма модулювання, розглянемо далі трактування поняття «моделювання» в сучасній педагогічній літературі.

У «Словнику базових понять із курсу «Педагогіка» поняття «моделювання» визначено як: 1) процес творчого відтворення тільки суттєвих властивостей моделі як оригіналу, яким виступає педагогічний досвід і науково

обґрунтовані змістовні орієнтири; 2) творення ситуацій, максимально наближених до реальної школи, де від учителя вимагається знаходження оптимальних способів співробітництва з дітьми, манери поведінки [127, с. 52].

«Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти» поняття «моделювання» розкриває як вивчення об’єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), що замінює оригінал з певних аспектів, які цікавлять пізнання і підлягають вивченню; непрямий, опосередкований метод наукового дослідження» [135, с. 95].

На думку О. Шиханової, О. Кленкиної, М. Рєзніченко, сутність моделювання полягає у спрощенні дійсності з метою перевірки функціонування конкретних елементів [161, с. 90].

Українська дослідниця Л. Сущенко розглядає моделювання як науковий метод дослідження будь-яких об’єктів, явищ, процесів, яке здійснюється за умови побудови образів або явищ, що зберігають основні особливості об’єкта дослідження. Моделювання постає як метод опосередкованого пізнання за допомогою природних або штучних систем, які можуть за певних обставин замінювати об’єкт, що досліджується, надати про нього нову або додаткову інформацію [131, с. 153].

Зручність та універсальність методу моделювання, на відміну від інших методів наукового пізнання, полягає в тому, що цей метод надає можливість опосередкованого вивчення процесу (об’єкта) за допомогою дослідження моделі, тобто об’єкта, аналогічного досліджуваному. Принципово важливою вимогою, що висувається до моделі з метою отримання найбільш достовірного результату дослідження, є вимога її максимальної відповідності (адекватності) за суттєвими характеристиками реальній дійсності.

Напотужнішим перетворювальним засобом педагогічних досліджень, як вважає професор І. Підласий, стає саме моделювання, головна перевага якого полягає в цілісності подання інформації. Сотні років педагогіка розвивалася переважно за рахунок аналізу – розчленовування цілого на частини, а

моделювання ґрунтується на синтетичному підході: виокремлює цілісні системи та досліджує їхнє функціонування. На думку вченого, моделювання служить трьом корисним цілям: евристичній – для класифікації, позначення, знаходження нових законів, побудови нових теорій та інтерпретації отриманих даних; обчислювальній – для вирішення обчислювальних проблем за допомогою моделей; експериментальній – для вирішення проблеми емпіричної перевірки (верифікації) гіпотези за допомогою оперування з тими чи іншими моделями [106, с. 43].

Отже, використання методу моделювання в педагогіці дає змогу поєднати теоретичні й експериментальні методи дослідження та отримати прогнозований результат.

Для того, щоб модель відповідала своєму призначенню необхідно, щоб вона відповідала низці вимог: 1) інгерентність, тобто достатня міра узгодженості створюваної моделі із середовищем таким чином, щоб не лише модель була пристосована до середовища, але й середовище було пристосоване до моделі майбутньої системи; 2) простота моделі, що є її неминучою властивістю, оскільки, по-перше, у моделі неможливо зафіксувати все різноманіття реальної ситуації; по-друге, вона має бути простою через необхідність використання її як робочого інструменту, який має бути доступним і зрозумілим; по-третє, чим простіша модель, тим вона є ближчою до модельованої реальності та зручнішою у використанні; 3) адекватність, що означає її достатню повноту, точність та істинність [92, с. 199–200].

Об’єктом нашого дослідження виступає професійна підготовка майбутніх теологів під час навчання у вищій школі, а предметом – структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Розроблення структурно-функціональної моделі здійснюється з метою забезпечення високого рівня сформованості готовності до комунікативної взаємодії в майбутніх богословів у професійній діяльності під час навчання в ЗВО.

Сприйняття студента як цілісної особистості об’єктивно вимагає й організації цілісності процесів, що впливають на її навчання, виховання та розвиток у процесі професійної підготовки.

Ще в середині XIX ст. один із засновників наукової педагогіки І. Гербарт вважав, що специфічні за своїми функціями виховання й навчання взаємопов’язані та діалектично взаємодіють між собою [64, с. 165].

У подальшому ідея цілісності педагогічного процесу знайшла своє відображення у працях М. Рубінштейна [118], В. Сластьоніна [123], Л. Сущенко [131], К. Ушинського [143] та ін.

При дотриманні вищезазначених наукових пріоритетів вважаємо важливим розробку педагогічної моделі здійснювати на основі цілісності, яка виступає головною характеристикою педагогічного процесу та підкреслює підпорядкування всіх його складових єдиній меті. Саме тому модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ґрунтується на єдності мети, принципів, підходів, умов, форм та методів її реалізації.

Процес формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності виступає одним із важливих аспектів цілісного процесу фахової підготовки майбутніх богословів та органічно поєднаний із процесами здобуття теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, необхідних для ефективного виконання професійних обов’язків, комплексним процесом виховання, що ґрунтується на Євангельському вченні та Святому Переданні Православної Церкви, процесом особистісно-професійного саморозвитку та самостійної пізнавальної діяльності студентів. Таким чином, виходячи з принципів необхідності цілісного підходу до процесу формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, було розроблено концептуальну моделі цього феномену.

В основу структурно-функціональної моделі покладено також сучасні наукові уявлення про сутність, зміст, структуру професійної комунікативної взаємодії, про що свідчать її складові (рис. 2.1).

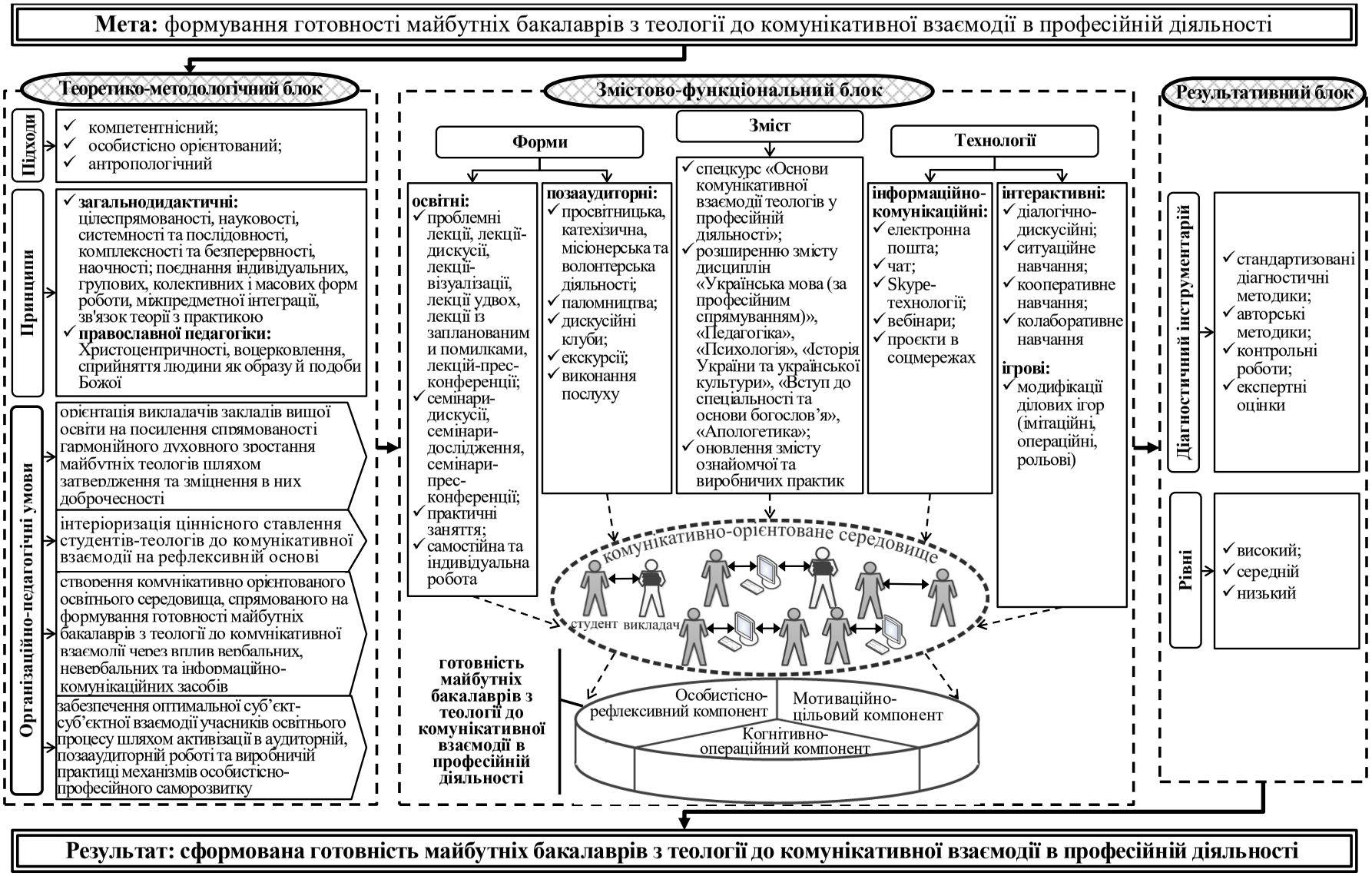

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Дослідна модель виконана у вигляді схематичного зображення розгорнутого в часі педагогічного процесу, що складається із взаємопов'язаних між собою теоретико-методологічного, змістово-функціонального й результативного блоків і відтворює загальну авторську стратегію, яка ґрунтується на можливості внесення певних змін в існуючий процес підготовки майбутніх богословів з метою формування високого рівня готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Загальна мета запропонованої нами структурно-функціональної моделі полягає в цілеспрямованому розвитку мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного й особистісно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, детальний опис яких наведено в підрозділі 1.3.

Сукупність вищезазначених взаємопов'язаних складників поставленої мети відображає цілісність процесу професійної підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та, відповідно, визначає логіку побудови моделі.

У нашому дослідженні *теоретико-методологічний блок* структурно-функціональної моделі охоплює методологічні підходи, принципи та організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Як методологічну основу організації процесу формування готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності пропонуємо використати компетентнісний, особистісно орієнтований та антропологічний підходи.

Під *компетентнісним підходом* ми розуміємо орієнтацію освітнього процесу на формування необхідних ключових, професійних і загальнокультурних компетенцій, розвиток індивідуальності та самоактуалізацію особистості. Такий підхід, орієнтований на забезпечення якісної підготовки фахівців із урахуванням особливостей сучасного суспільства, надає можливість молодому фахівцеві максимально швидко

інтегруватися в професійну діяльність, ефективно використовуючи власний потенціал.

Виходячи з того, що метою компетентнісного підходу є подолання дистанції між вимогами суспільства до кваліфікації молодого фахівця та його реальним рівнем підготовки, вважаємо що такий підхід є актуальним для формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Крізь призму цього походу формування мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного й особистісно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності розглядається не як набір певних компетенцій, а як здатність самостійно вирішувати конкретні професійні завдання на основі наявних знань, навичок і вмінь.

В основу *особистісно орієнтованого підходу* покладено послідовне ставлення педагога до студента як до цілісної особистості – суб'єкта власного розвитку та виховної взаємодії. При такому підході завдання педагога полягає в сприянні духовному й інтелектуальному становленню особистості, розвитку її творчого потенціалу, позитивної мотивації, дає змогу враховувати особливості, потреби та здібності кожного студента, організувати освітній процес у співпраці, виявити та розвинути приховані позитивні можливості здобувачів вищої освіти.

У запропонованому підході в центрі освітнього процесу має перебувати особистість студента-теолога. Обрання змісту освіти має бути спрямовано не лише на оволодіння всіма теоретичними знаннями та практичними навичками обраної професії, хоча вони й залишаються найважливішим елементом, а ще й на формування стійкої мотивації майбутнього богослова до саморозвитку та самовдосконалення, зі збереженням при цьому високої міри самостійності особистості як необхідного чинника її самореалізації.

Антропологічний підхід орієнтований на людину як предмет пізнання в усіх її духовно-душевно-тілесних вимірах. «З якого б боку не бралися ми за

вивчення душі людської, – писав славетний педагог К. Ушинський, – ми наперед маємо бути впевнені, що скрізь нападемо на той незбагненний для людини зв'язок духу й тіла, фактичну розгадку якого творець вклав у кожного з нас, яка виявляється перед нами в незліченній безлічі явищ людської природи, але в істоті свій залишається і, можливо, назавжди залишилась для нас незбагненною» [143, с. 370].

Сучасний відомий учений В. Слободчиков, під керівництвом якого розробляється новий науковий напрям – основи психологічної антропології, вважає, що сутність гуманітарно-антропологічного підходу полягає в тому, що своїми цільовими орієнтирами й ціннісними основами він культивує, вирощує «власне людське в людині» [124].

У нашому науковому пошуку антропологічний підхід – це, насамперед, визнання цінності й значущості людини як образу й подоби Божої.

Ми повністю поділяємо наукову позицію В. Слободчикова щодо реалізації антропологічного підходу в професійній освіті за умови наявності провідної цільової установки про якість праці, виходячи з того, що праця – одна з найважливіших здібностей людини, удосконалюючи яку, людина самореалізується.

Розуміння праці як обов'язкової умови для вдосконалення людської особистості та досягнення вічних благ ми знаходимо в Біблії (однією з перших заповідей, даних Богом Адаму в Раю, була заповідь про працю). Саме тому застосування антропологічного підходу ми вважаємо доцільним при формуванні готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Аналіз теоретичних досліджень, традицій вітчизняної та закордонної освіти, багатовікового досвіду православних духовних семінарій, а також православне розуміння духовного влаштування людини дали змогу окреслити принципи, що визначають організацію системи підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

З філософського погляду, поняття «принцип» (від лат. principium – начало, основа) трактується як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [147, с. 519].

У педагогіці цим терміном позначають досить широке коло явищ, серед яких: основні вихідні положення будь-якої теорії, вчення, науки в цілому; переконання, погляди на речі, стосунки, явища, факти; вихідні керівні ідеї, основні правила поведінки; логічний початок якої-небудь системи діяльності; основні вимоги, що висуваються до чого-небудь; педагогічні закономірності, реалізація яких відбувається природним чином, а порушення призводить до розпаду діяльності, педагогічного процесу [12].

Принципи педагогічного процесу представник класичної педагогіки М. Фіцула характеризує як систему основних вимог до навчання й виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості [150].

З розвитком суспільства змінювалися й педагогічні принципи. В Україні впродовж багатьох сторіч навчання та виховання ґрунтувалися на основі вивчення Святого Письма та Передання православної Церкви, приділяючи велику увагу розвитку духовно-моральної сфери особистості, орієнтації на високі духовні ідеали, формуючи висококваліфікованих фахівців з відповідними навичками та вміннями.

З упевненістю можна стверджувати, що принципи відображаоють рівень розвитку суспільства, його духовно-моральний стан, орієнтири формування особистості в певний історичний період часу.

Для побудови структурно-функціональної моделі підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності спочатку окреслимо загальнодидактичні принципи, до яких належать:

– *цілеспрямованість* (цільова спрямованість змісту, організації навчання й виховання);

– *науковість* (відповідність змісту освіти сучасним досягненням науки у відповідній галузі знань);

– *системність і послідовність* (логічно-послідовне розгортання змісту освіти й виховання таким чином, щоб попередній рівень виступав надійним підґрунтям для засвоєння подальших знань, навичок, умінь та духовного вдосконалення особистості студента);

– *комплексність та безперервність* (всебічне охоплення життя студента з метою гармонійного навчання та духовного зростання під час освтнього процесу підготовки бакалаврів з теології);

– *наочність* (як «золоте правило дидактики» було визначено Я. Коменським ще в XVII ст.; згідно з ним, до освітнього процесу потрібне залучення всіх органів чуття учня. Так, певна структура пізнавальної активності студентів вибудовується залежно від типу наочності, застосованої викладачем під час навчання);

– *поєднання індивідуальних, групових, колективних та масових форм роботи* (доцільне поєднання вищезазначених форм роботи сприяє ефективному формуванню готовності до комунікативної взаємодії у професійній діяльності кожного студента особисто й студентського колективу загалом);

– *міжпредметна інтеграція* (використання інтегрованих тем, модулів, спецкурсів з урахуванням особливостей фахової комунікативної взаємодії);

– *зв'язок теорії з практикою* (дотримання спрямованості на постійне практичне застосування теоретично засвоєних знань у теологічній діяльності).

Усвідомлюючи професійну специфіку формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, під час проведення теоретичного аналізу, крім загальнодидактичних принципів, були визначені принципи православної педагогіки, які охарактеризуємо детальніше:

– *принцип Христоцентричності* виступає основоположним принципом православної педагогіки й полягає в уподібненні Ісусові Христу як найвищому моральному ідеалу для духовного наслідування. Після гріхопадіння прародителів людська природа була пошкоджена гріхом, і це псування людського єства, його схильність до зла передавалися від покоління до

покоління. Господь Ісус Христос сприйняв в усій повноті людське єство й зцілив його від гріха. Під час Свого земного життя Він не лише виклав досконале вчення про віру та благочестя, але й виконав його, давши нам у Самому Собі зразок святості й моральної досконалості. Прикладом Свого Особистого Життя Господь довів усім людям можливість виконання наданого Ним закону. Основоположник наукової педагогіки К. Ушинський підкреслював: «Сучасна педагогіка виключно виросла на християнському ґрунті, і для нас нехристиянська педагогіка є річ немислима – безголовий виродок і діяльність без мети, підприємство без спонукання позаду й без результатів попереду» [143, с. 452].

Принцип Христоцентричності висвітлено у працях сучасних педагогів С. Борхович [23], С. Дивногорцевої [52], прот. О. Зелененко [58], Г. Кислинської [67], А. Кудряшової [80], Є. Шестуна [158].

Прот. О. Зелененко у праці «Про концепцію православної педагогіки й її засадничі принципи» відзначає: «Саме при христоцентричному підході, коли за основу береться Боговтілення й Євангельське благовіщення про Христа в дусі віровчення Православної Церкви, перебуває істинне розуміння богослов'я, історії, філософії, аскетики та педагогіки» [58];

– *принцип воцерковлення* як ще один із важливих принципів православної педагогіки відображено у працях С. Борхович [23], С. Дивногорцевої [52], прот. О. Зелененко [58], Г. Кислинської [67], В. Пашкова [101], Є. Шестуна [158].

Згідно з православним віровченням, спасіння неможливе без участі в житті Церкви, без участі в церковних таїнствах, передусім в таїнстві Євхаристії: «І сказав їм Ісус: Поправді, поправді кажу вам: Якщо ви споживати не будете тіла Сина Людського й пити не будете крови Його, то в собі ви не будете мати життя. Хто тіло Моє споживає та кров Мою п'є, той має вічне життя, і того воскрешу Я останнього дня» (Ів.6:53–54).

«Без воцерковлення, – пише відомий православний педагог С. Дивногорцева, – без глибокого входження в літургійне життя не може бути

справжнього православного виховання. Поза Церквою, поза Євхаристією незбагненна повнота Божественної благодаті. З педагогічного погляду найбільш важливим є не лише індивідуальне залучення до благодатних сил Церкви, але й створення церковного середовища, церковного побуту, благодатне перетворення соціального життя» [52];

– *принцип сприйняття людини як образу й подоби Божої*. Духовний розвиток особистості як уподібнення Богові в педагогічній науці розглядали С. Борхович [23], С. Буфєєв [26], С. Дивногорцева [52], прот. О. Зелененко [58], Є. Шестун [158].

Рисами образу Божого в душі людини є: духовність як образ досконалої простоти Божої; розум як образ нескінченного розуму Божого; вільна воля, здатна любити добро й бути святою, як образ нескінченно вільної волі Божої, яка є найвища любов і святість; безсмертя як образ вічності Божої, дар слова, як образ Слова Іпостасного [85].

У Святому Письмі сказано, що людина створена не лише за образом, але й подобою Божою. Згідно з православним віровченням, поняття «образ» і «подоба» не лише пов’язані між собою, але й передбачають один одного. Поняття «образ Божий», згідно зі святоотцівською традицією, трактується як дар Божий кожній людині, завдяки якому людина здатна досягати Божественної досконалості, а подібність – це міра уподібнення людини Богові, у якій реалізується подарована Богом здатність.

Отже, з вищевикладеного випливає, що в процесі підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності загальнодидактичні принципи нерозривно пов’язані з принципами православної педагогіки й утворюють цілісну систему, органічно взаємодіючи один з одним на підставі обов’язковості та комплексності.

Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності вже розглянуто в підрозділі 2.1.

Як відомо, педагогічна система може продуктивно функціонувати лише за наявності чітких шляхів її реалізації. Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури, традицій організації освітнього та виховного процесів православних семінарій та практичний досвід педагогічної діяльності автора дають змогу припустити, що формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності можна здійснити, дотримуючись певних умов розроблення та впровадження шляхів науково-методичного забезпечення поетапного неперервного процесу формування теоретичних знань і практичних навичок здійснення результативної комунікативної взаємодії під час навчання в ЗВО.

Змістово-функціональний блок запропонованої нами структурно-функціональної моделі реалізує зміст освіти, спрямованої на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, враховуючи вимоги до першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, подані у Національній рамці кваліфікацій [111]; аналіз діяльності теолога, на основі якого виділяють особистісно-професійні якості, необхідні для організації освітнього процесу студентів; аналіз освітньо-професійної програми напряму підготовки «Богослов'я» (теологія із зазначенням конфесії) здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [96].

Аналіз теоретичної та практичної педагогічної спадщини дає змогу стверджувати, що формування змісту професійної освіти та добір відповідних методів і засобів виховання й навчання прямо залежать від поставлених педагогічних цілей.

Під час визначення освітніх цілей фактично відбувається з'ясування того, чому саме хочуть навчити майбутнього фахівця у вищій школі; які моральні якості, знання, переконання, навички та вміння він має отримати для кваліфікованого виконання своїх професійних обов'язків; до вирішення яких саме фахових завдань він має бути підготовленим.

Характерними ознаками педагогічного процесу є двобічність та двоспрямованість, тому аналіз педагогічних цілей освіти відбувається з двох

позицій: з позиції професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти та з позиції студента, у якого під впливом освітніх цілей та мотивів відбувається формування внутрішніх мотивів пізнавальної, виховної та фахової діяльності, серед яких найвпливовішими є самостійно поставлені цілі духовного вдосконалення й професійної освіти.

Варто підкреслити, що для конкретизації цілей навчання необхідний ретельний аналіз професійних обов'язків, завдань, ситуацій, умов, з якими зіткнеться молодий фахівець у своїй професійній діяльності після закінчення навчання. На сьогодні визначення змісту освіти становить одне з найважливіших завдань сучасної вищої школи.

Зміст освіти – це система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їхнього світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці [56, с. 217].

Основними джерелами змісту професійної освіти майбутніх теологів виступають освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ), освітньо-професійна програма (ОПП), програми фахової та гуманітарної підготовки, робочі навчальні програми та інші нормативно-правові акти державних органів управління освітою та закладу вищої освіти, дотримуючись яких здійснюється підготовка спеціалістів, що володіють певною сукупністю фахових знань, навичок і вмінь. Отже, зміст освіти має відповідати певним вимогам для забезпечення високого рівня оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками з обраної професії.

Видатний педагог і психолог М. Рубінштейн щодо визначення освітніх цілей писав: «Постійні роздуми над цілями педагогіки та її системою, над її філософією неминуче вели мене до переконання, що струнку, цілком завершену систему педагогіки можна побудувати тільки тоді, коли вдасться більш менш вдало вирішити питання про сенс світу і життя, а це питання прямо залежить від відповіді на запитання про суть світу й життя» [118].

У нашому науковому пошуку ми виходимо з того, що підготовка

висококваліфікованих теологів, здатних до встановлення результативної фахової комунікативної взаємодії, ґрунтується на Євангельському вченні та Святому Переданні Православної Церкви з урахуванням новітніх теоретичних і практичних здобутків вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі теорій взаємодії, психологічних, педагогічних і соціальних засад професійної взаємодії та професійно-педагогічної комунікації.

Під час моделювання змістово-функціонального блоку системи підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності маємо на меті створення у студентів цілісного, максимально наближеного до реальних професійних умов уявлення про майбутню фахову комунікативну взаємодію, тому змістова частина підготовки містить спеціально підібрані теоретичні матеріали та практичні завдання, що відтворюють основні типи професійних ситуацій, з якими має результативно впоратися молодий фахівець у галузі релігії після закінчення терміну навчання у вищій школі.

Виходячи з того, що знання виступають однією з найважливіших цілей навчання, вважаємо, що готовність до здійснення комунікативної взаємодії у фаховій діяльності суттєвим чином залежить від наявності в майбутніх бакалаврів теоретичних знань про сутність, зміст, структуру й функції комунікативної взаємодії, засоби і можливості особистісної, масової комунікації та комунікації за допомогою технічних засобів у професійній діяльності.

З педагогічного та філософського поглядів, знання – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їхньої істинності [39, с. 137, 147, с. 228], перевірений практикою результат пізнання дійсності, правдиве її відображення в мисленні людини, що виступає у вигляді понять, законів, принципів, суджень [71, с. 44].

Феномен знання потребує логічної системи зв’язку між адекватністю певного пізнавального результату з минулим досвідом та можливими перспективами подальшого пізнання, у протилежному випадку, коли має місце сумнів в істинності пізнавального результату, йдеться не про знання, а лише

про здогадку. Саме знання, як форма засвоєння результатів пізнання, виступає виразом співвідношення абсолютної та відносної істини. У процесі практичного використання знання здатне перетворюватися в переконання.

Існує багато різних видів класифікацій знань. Звернемо увагу на класифікацію знань за локалізацією: індивідуальні знання (свідомість) – сукупність зафіксованих пам'яттю чуттєвих (образних) і розумових (знакових) образів та їхніх зв'язків, що виникали при взаємодії індивіда з дійсністю, його особистий досвід пізнання, спілкування, способів діяльності; громадські знання – продукт узагальнення, усуспільнення результатів індивідуальних пізнавальних процесів, виражений в мові, науці, техніці, матеріальних і духовних цінностях, створених поколіннями людей, цивілізацією [120, с. 20-21].

Отже, процес навчання в контексті нашого дослідження формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності розглядається нами як процес трансформації громадських знань про професійну комунікативну взаємодію в індивідуальні знання здобувачів вищої освіти.

Запропоновані нами позиції щодо формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності спонукають до пошуку шляхів оптимізації науково-методичних прийомів з метою полегшення та прискорення процесу формування комунікативних навичок і вмінь під час вивчення дисциплін відповідно до освітньо-професійної програми підготовки спеціалістів.

У центрі педагогічної уваги завжди перебувала проблема обрання способу ефективного подання навчального матеріалу. Проведений теоретичний аналіз педагогічної та психологічної літератури дав змогу надати перевагу модульному й міжпредметному способам введення інформації, які, на нашу думку, дадуть змогу не тільки сформувати у студентів цілісне знання про роль, сутність та види фахової комунікативної взаємодії, але й практично застосовувати теоретичні знання.

Варто наголосити на тому, що авторські концептуальні положення мають бути реалізовані тільки за умови заздалегідь чітко спланованого поєднання інформації з питань професійної комунікативної взаємодії зі змістом дисциплін основного та варіативного циклів, доповнюючи та збагачуючи їх, але при цьому не перевантажуючи студентів зайвою інформацією.

З цією метою доцільним є перегляд навчального матеріалу, видалення з нього неактуальної інформації, аналіз його структури та способів подачі. Коригування змісту освіти майбутніх теологів має бути здійснено з позиції значущості, необхідності та актуальності навчальної інформації.

Важлива роль у нашому дослідженні приділяється оновленню змісту наявних дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Вступ до спеціальності та основи богослов’я», «Апологетика».

Окреслений вибір навчальних дисциплін зумовлений їх потенційно широкими змістовими можливостями, що дають змогу визначити та розкрити окремі аспекти фахової комунікативної взаємодії майбутніх теологів, активізувати механізми особистісного зростання студентів.

Отже, оновлення змістового компонента здійснюється завдяки збагаченню змісту навчальних дисциплін за рахунок розширення кола теоретичних питань та практичних занять з метою формування теоретичних знань і навичок здійснення результативної фахової комунікативної взаємодії.

Нововведення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців із теології до комунікативної взаємодії наведено в табл. 2.1.

З метою інтенсивного формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності передбачено впровадження авторського навчального спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності», який органічно поєднується з викладанням циклів обов’язкових та вибіркових дисциплін професійної підготовки майбутніх богословів (Додаток И).

Таблиця 2.1

Нововведення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців із теології до комунікативної взаємодії

Навчальна дисципліна	Питання, якими збагачено зміст навчальної дисципліни
1	2
Українська мова (за професійним спрямуванням)	– Мовний етикет як наука. Функції та властивості мовного етикету. – Мовний етикет у міжрелігійній та міжкультурній комунікації. – Розмежування понять «мова» й «мовлення». – Комунікативні ознаки мовлення. – Культура мовлення. – Мова як цілісна функціональна структура. – Основні текстові категорії. – Композиційні елементи тексту. – Структурна зв’язність і цілісність тексту. – Функціонально-смислові типи мовлення: розповідь, опис, міркування. – Образотворчо-виразні засоби мовлення. – Мовний етикет інтернет-спілкування. – Мовний етикет телефонної розмови. – Ділове листування
Педагогіка	– Феномен професійно-педагогічної комунікації. – Педагогічне спілкування – складова професійно-педагогічної комунікації. – Засоби професійно-педагогічної комунікації. – Культура мови й культура мовлення педагога. – Мовленнєвий етикет викладача. – Педагогічні конфлікти: причини, сутність, методи розв’язання та запобігання. – Комп’ютерні засоби професійно-педагогічної комунікації.
Психологія	– Атитюди: сутність, структура та функції. – Взаємозв’язок атитюдів, намірів і поведінки. – Комунікація міжособистісна й масова. – Масова комунікація й сучасне суспільство. – Психологічні основи впливу засобів масової комунікації. – Використання маніпуляцій у масових комунікаціях. – Вплив агресивної інформації ЗМІ на людину. – Психологічні особливості комунікативної взаємодії в електронних мережах
Історія України та української культури	– Мова як скарбниця культури. – Мова як носій культури. – Мова як компонент культури. – Культурна антропологія. – Діалог культур.

Продовження табл. 2.1

	– Богословське осмислення культури. – Історичні й культурні традиції православного християнства. – Значення впливу православного християнства на формування культурних традицій українців
Вступ до спеціальності та основи богослов'я	– Розуміння поняття «спілкування» в Старому й Новому Заповітах. – Живе Богоспілкування як мета богослов'я. – Дар слова як образ Слова Іпостасного
Апологетика	– Апологія як жанр релігійної комунікації

Згідно з авторським задумом, для досягнення поставленої мети нашого наукового пошуку значну увагу приділено оновленню програм ознайомчої та виробничих практик, які мають суттєве значення в інтерполяції вдосконалених теоретичних знань і навичок здійснення фахової комунікації в практичну площину, активно сприяючи формуванню комунікативних навичок і вмінь у реальних професійних умовах.

Слід зазначити, що успішна реалізація запропонованої концепції потребує ретельного перегляду та відбору освітніх методів, технологій і дидактичних форм, використання сучасних передових видів та прийомів активізації процесу навчання у вищій школі таким чином, щоб вони були інтегровані в одну взаємопов'язану результативну систему.

Останнім часом у сучасній психолого-педагогічній літературі широко використовуються дефініції «технологія навчання», «технології в навчанні», «технології в освіті», корті по-різному трактуються науковцями, тому звернемось до витоків зазначеного феномену.

Слово «технологія» грецького походження й складається з двох понять: techne – «мистецтво», «майстерність» та logos – «слово», «наука»; одним із його трактувань є «наука про засоби впливу» [126, с. 495].

За визначенням ЮНЕСКО, технологія навчання – це в загальному розумінні системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання й засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [39, с. 331].

Дещо інше пояснення наводить відомий педагог І. Підласий, характеризуючи технологію навчання як пов’язані в одне ціле методи, форми, засоби, способи, матеріальні ресурси тощо, цілі, що забезпечують досягнення цілі [105].

Цікавою в цьому аспекті є наукова позиція В. Слободчикова, який технологію в освіті трактує як рефлексію й усвідомлення загальних принципів і способів роботи педагога в усіх процесах освіти [125, с. 34–35].

На думку відомого українського педагога М. Фіцули, поняття «технологія навчання» є дещо вужчим, ніж «навчальна технологія», та означає шлях до освоєння конкретного матеріалу в межах певного предмета, теми, питання, тоді як «навчальна технологія» передбачає розгляд різних технологій навчання [149, с. 230].

Таким чином, технологічний процес завжди являє собою чітку послідовність певних операцій з ретельним описом необхідних матеріалів, засобів та умов.

Останніми десятиліттями зберігається тенденція до використання окремих, більш спеціалізованих технологій навчання, що відрізняються від традиційних конкретизацією певних шляхів і способів досягнення очікуваних результатів при дотриманні певних педагогічних умов.

Поділяємо погляди українських і зарубіжних педагогів щодо необхідності зростання мобільності професійної освіти в умовах розвитку системи освіти сучасного суспільства, що, у свою чергу, потребує внесення певних коректив у процес фахової підготовки майбутніх богословів.

Технологія професійної підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності належать до технологій конкретного навчання, суттєвою характеристикою якої є послідовне моделювання всієї системи форм, методів і засобів навчання, які, у своїй сукупності, мають забезпечити перехід від навчальної діяльності до професійної.

На думку відомого педагога-новатора Г. Селевка, у деяких педагогічних технологіях цілі та засоби активізації становлять головну ідею й виступають основою ефективності результатів. До таких технологій можна віднести ігрові технології; технології проблемного навчання, пошукові, дослідницькі, проєктні, творчі, продуктивні; інтерактивні технології, або технології міжособистісної комунікації (дебати, мозковий штурм, критичне мислення тощо); технології формування суб'єктної активності людини (лідерства, суб'єктної соціальної активності, самозахисних якостей особи) [120, с. 125].

Розробляючи технологію підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, дотримуємося таких обов'язкових правил:

– системності, що полягає в єдності та гармонійності цілей, змісту і методів навчання на підставі визначення механізмів пізнавальної діяльності та спілкування суб'єктів навчання;

– відтворюваності, що дає змогу отримати гарантований результат при використанні технології різними педагогами, для чого важливим є ретельний опис цільової спрямованості, чіткої послідовності етапів, умов, алгоритму контролю та зворотного зв'язку;

– конкретної моделі педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Отже, до технології навчання майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ми відносимо сукупність способів, прийомів та засобів комунікативної діяльності в системах «викладач – студент», «студент – студент», «викладач – комп'ютер – студент», «студент – комп'ютер», «студент – комп'ютер – студент», спрямованих на опанування майбутніми богословами знань про сутність, зміст, структуру, функції та види комунікативної взаємодії; усвідомлення й розвиток особистісних комунікативних якостей, необхідних для виконання професійних завдань; формування навичок і вмінь здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що цілком логічним у контексті нашого моделювання процесу фахової підготовки висококваліфікованих бакалаврів з теології, здатних до встановлення результативної комунікативної взаємодії в професійній діяльності, є використання сучасних інтерактивних, ігрових та інформаційно-комунікаційних освітніх технологій.

Поняття «інтерактивне навчання» (interactive learning (англ.) останніми роками впевнено увійшло в обіг з-поміж вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Суть процесу інтерактивного навчання, згідно з трактуванням, наведеним у Тезаурусі методичного працівника (укладач В. Демченко), полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активованої взаємодії всіх учнів: учитель і учень є рівноправними суб’єктами навчання [134, с. 30].

Ученими М. Кох та Т. Пєшковою інтерактивне навчання характеризується як тип навчання, що ґрунтується на психології людських відносин і взаємодій. Суть інтерактивного навчання – у діалоговій взаємодії викладачів та учнів. Діалог утворює й підтримує спільну навчальну діяльність, у якій і відбувається розвиток усіх суб’єктів, що беруть участь у цій діяльності [78, с. 27–28].

На відміну від традиційних технологій навчання, інтерактивні технології орієнтовані на набагато вищий ступінь взаємодії студентів з викладачем та студентів між собою, надаючи можливість прояву домінуючої активності самих студентів у процесі навчання.

Інтерактивне навчання належить до спеціальних форм організації пізнавальної діяльності, при якій функція викладача полягає у спрямуванні діяльності студентів на досягнення мети навчання та виховання. Під час застосування означеної технології можливе створення комфортних умов навчання, у яких студент відчуває свою інтелектуальну значущість.

Отже, інтерактивні технології ґрунтуються на прямій взаємодії студентів з освітнім середовищем, завдяки якому суб’єкт навчання отримує власний досвід, що в подальшому мотивує його до активного пізнання.

Далі розглянемо теоретичні здобутки вчених щодо технології ігрового навчання.

На думку академіка О. Новікова, гра – вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі [91, с. 61].

Згідно з визначенням, поданим ученими О. Коняєвою, Л. Павловою, гра – це: 1) форма навчально-виховної діяльності, що імітує ті чи інші практичні ситуації; 2) один із засобів активізації освітнього процесу; 3) форма освітньо-виховної діяльності в умовних ситуаціях, що спрямована на відтворення й умови громадського досвіду, фіксованого в соціально закріплених способах здійснення предметних дій [76, с. 52].

Згідно з гіпотезою нашого дослідження, використання ігрових технологій у процесі фахової підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії буде сприяти розвитку вмінь поєднувати теоретичні знання про професійну комунікативну взаємодію з практичною діяльністю.

Технології ігрового навчання – це така організація освітнього процесу, під час якої навчання здійснюється в процесі включення учня в навчальну гру (ігрове моделювання явищ, «проживання» ситуації) [134, с. 28].

Таким чином, використання технології ігрового навчання в процесі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії стимулюватиме пізнавальний інтерес, розвиватиме культуру спілкування; сприятиме самореалізації та розвитку особистості студента; діагностуванню власних комунікативних навичок з метою їхнього подальшого вдосконалення.

Також стимулюватиме процес формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, на нашу думку, використання в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних технологій.

В «Енциклопедії освітніх технологій» щодо педагогічних технологій на основі сучасних інформаційно-телекомунікаційних засобів зазначено: ця нова група технологій виділена внаслідок того, що застосування цих засобів не лише

значною мірою перетворює структуру навчального процесу, але створює небувалі умови для його інтенсифікації [120, с. 58].

Поняття «комп'ютерна комунікація» відома українська педагог Н. Волкова трактує як процес взаємообміну інформацією між суб'єктами за допомогою вербальних, невербальних комунікативних систем, опосередкований комп'ютерними засобами комунікації [34, с. 175].

Комп'ютерна комунікація має потужні ресурси, що дають змогу здійснювати комунікацію суб'єктів незалежно від відстані, на який вони перебувають, використовуючи всі форми мовлення, тому під час професійної підготовки майбутніх богословів доцільним є активне використання електронної пошти, чатів для проведення дискусій та обговорень, вебінарів, ініціювання різноманітних проєктів у соцмережах.

Значну дидактичну й комунікативну можливість інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема веб-орієнтованих, підкреслюють вчені Н. Волкова та Л. Верченко [37].

Згідно з позицією учених О. Беспарточної, А. Анісімова, сучасний навчально-виховний процес визначається наявністю трисуб'єктних відносин, що встановлюються між студентом, викладачем та інформаційно-комунікаційним навчальним середовищем ВНЗ, яке сьогодні є активним та рівноправним суб'єктом процесу навчання [14].

Ефективне використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі фахової підготовки не тільки інтенсифікує процес формування готовності майбутніх богословів до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, а й розкриває перед ними широкі можливості для здійснення фахової комунікативної взаємодії після закінчення терміну навчання у виші.

Аналізуючи теоретичні здобутки та практичні результати психолого-педагогічних досліджень, а також власний досвід викладання богословських дисциплін, вважаємо, що використання інтерактивних, ігрових та інформаційно-комунікаційних освітніх технологій дає змогу раціоналізувати пізнавальні дії здобувачів вищої богословської освіти, спрямувати їх на

забезпечення майбутніх фахівців професійно значущими знаннями й навичками здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Отже, підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ми розглядаємо як безперервний процес, що здійснюється паралельно до викладання дисциплін основного та варіативного циклів впродовж усього періоду навчання майбутніх бакалаврів з теології у вищій школі.

До *результативного блоку* нашої дослідної структурно-функціональної моделі відносимо критерії оцінювання сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, а саме: мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний, детальний опис яких буде наведено в підрозділі 3.1.

Насамкінець зазначимо, що ефективність запропонованої структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності залежить від впровадження її на умовах логічної поетапності, планомірної та цілеспрямованої взаємодії всіх учасників освітнього процесу впродовж усього періоду навчання майбутніх теологів у вищій школі.

Висновки до другого розділу

1. У розділі проаналізовано основні концептуальні позиції, спираючись на які в Україні організовано процес здобуття вищої теологічної освіти в закладах вищої духовної освіти та в закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців за бакалаврськими програмами, зміст освіти яких є богословським.

Аналіз законодавчої, богословської, педагогічної та спеціальної літератури дав змогу визначити особливості організації освітньо-виховного процесу професійної підготовки майбутніх богословів: освітня діяльність у закладах вищої духовної освіти передбачає засвоєння освітніх стандартів вищої духовної освіти, затверджених Священним Синодом УПЦ за поданням

Учбового комітету; виховний процес ґрунтується на Євангельському вченні та Святому Переданні Православної Церкви й унормовуються внутрішнім Уставом. Освітній та виховний процеси на богословських кафедрах та факультетах світських закладів вищої освіти організовано дещо в інший спосіб (з урахуванням організації освітнього процесу світських ЗВО), але базуються на тих самих принципах.

2. Визначено й науково обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом утвердження та зміцнення в них доброчесності; інтеріоризація ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії на рефлексивній основі; створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів; забезпечення оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.

3. Виходячи з концептуальних позицій, запропоновано структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, яку виконано у вигляді схематичного зображення розгорнутого в часі педагогічного процесу, що складається зі взаємопов'язаних між собою теоретико-методологічного, змістово-функціонального та результативного блоків і відтворює загальну авторську стратегію про можливість внесення певних змін у сучасний процес підготовки майбутніх богословів з метою формування високого рівня їхньої готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Основні положення другого розділу викладено у публікаціях автора [45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 165].

Список використаних джерел до другого розділу

1. Аверкий (Таушев), архиепископ. Руководство по гомилетике. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Averkij_Taushev/rukovodstvo-po-gomiletike/ (дата звернення: 12.02.2019).

2. Амвросий Медиоланский, святитель. Об обязанностях священнослужителей. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Amvrosij_Mediolanskij/ob-objazannostjah-svjashennosluzhitelej/ (дата звернення: 12.02.2019).

3. Амеліна С. М. Аналіз утруднень викладачів і студентів у навчальному спілкуванні. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Київ ; Запоріжжя, 2006. Вип. 37. С. 194–198.

4. Амеліна С. М. Системний підхід до формування культури професійного спілкування у студентів аграрних ВНЗ. *Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики*: междунар. межвуз. сб. науч. работ. Киев ; Москва ; Одеса ; Запорожье, 2007. Вип. 36. С. 19–24.

5. Амеліна С. М. Тренінги з розвитку умінь та навичок діалогічного спілкування. Дніпропетровськ : Пороги, 2005. 74 с.

6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания психологии. URL: http://dou4sun.ru/files/File/biblioteka_ananiev-man-reflection.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

7. Андрущенко В. П. Особистість учителя як предмет філософсько-педагогічної рефлексії. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис* / Ін-т вищої освіти АПН України. Київ, 2007. № 2. С. 5–12.

8. Афанасий Великий, святитель. URL: https://azbyka.ru/-otechnik/Afanasij_Velikij/ (дата звернення: 12.02.2019).

9. Бабунова Е. С. Педагогическая стратегия этнокультурного воспитания детей 5–7 лет в условиях полилогического пространства дошкольного образовательного учреждения : монография. URL: https://monographies.ru/ru/book/section?id=4771 (дата звернення: 12.02.2019).

10. Балан Е. Л. Дидактическое взаимодействие преподавателей и студентов как фактор оптимизации процесса обучения : дис. … канд. пед. наук., Одесса, 1994. 173 с.

11. Барсукова С. А. Формирование опыта коммуникативного взаимодействия старших подроствок средствами специального ученого предмета : дис. … канд. пед. наук., Пенза, 2002. 178 с.

12. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика : учебник для индустриально-педагог. техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0249/5_0249-1.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

13. Беспарточна О. І. Формування професійної компетентності майбутніх теологів з використанням інноваційних технологій навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2019. Вип. 63. Т. 2. С. 33–37.

14. Беспарточна О. І., Анісімов А. О. Педагогічні умови забезпечення ефективності педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в умовах функціонування інформаційно-комунікаційного навчального середовища ВНЗ. *Інженерні та освітні технології*. 2016. № 4 (16). С. 33–43.

15. Беспарточна О. І., Зюман Г. Ю. Соціалізація студентів засобами діалогічна спілкування. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю*. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2017. С. 24–27.

16. Беспарточна О. І., Шиманська Я. В. Особливості комунікативної компетентності філологів-перекладачів. *Інженерні та освітні технології*. Кременчук, 2017. Вип. 4 (19). С. 125–130.

17. Бех І. Д. Духовність особистості у парадигмальному представленні. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ. 2016. Вип. 20. Кн. 1. С. 12–23.

18. Бех. І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.

19. Бобко Т. Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст. : дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2005. 232 с.

20. Большакова А. С. Формирование профессионального интереса у студентов-филологов к мультикультурному взаимодействию : автореф. дис. … канд. пед. наук., Саратов, 2012. 22 с.

21. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. Кузнецов С. А. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 1536 с.

22. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 304 с.

23. Борхович С. М. Підготовка бакалаврів з теології до формування духовно-моральних цінностей в учнівської молоді : дис. … канд. пед. наук., Запоріжжя, 2017. 336 с.

24. Бугерко Я. Рефлексивна сутність лонгітюдного інноваційно-психологічного експерименту з модульно–розвивального навчання. *Психологія і суспільство*. 2011. № 3. С. 137–153.

25. Бурега В. В. Как начать проповедь? URL: https://azbyka.ru/propovedi/kak-nachat-propoved-burega-v-v.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

26. Буфеев С. В. О православном понимании личности URL: http://hpsy.ru/authors/x2018.htm (дата звернення: 12.02.2019).

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

28. Вениамин (Милов), епископ. Пастырское богословие с аскетикой. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Veniamin_Milov/pastyrskoe-bogoslovie-s-asketikoj/ (дата звернення: 12.02.2019).

29. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. 320 с.

30. Вишньовський В. В. Особистісна готовність студентів-психологів до професійної діяльності. *Альянс наук: ученый – ученому* : конференция (27–28 марта 2014 года). URL: http://www.confcontact.com/2014-alyans-nauk/pe1_vishnevsky.htm (дата звернення: 12.02.2019).

31. Вознюк А. В. Главные аспекты общей теории влияния: монография. Житомир : LAP, 2017. 116 с.

32. Волков А. А. Курс русской риторики. URL: https://azbyka.ru/propovedi/kurs-russkoj-ritoriki-volkov.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

33. Волкова Н. П. Компетентність викладача вишу у здійсненні професійної комунікації. *Інженерні та освітні технології* : щоквартальний наук.-практ. журнал. Кременчук : Кременчуцький нац. ун-т імені Михайла Остроградського. Тематичний випуск: Сучасна вища освіта: реалії, проблеми, перспективи, 2015. № 3(11). С. 106–110.

34. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.

35. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2005. 304 с.

36. Волкова Н. П. Формування комунікативної компетентності магістрів педагогіки вищої школи у процесі професійної підготовки. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : Гельветика, 2016. Вип. LXX. Т. 2. С. 28–32.

37. Волкова Н. П., Верченко Л. С. Розвиток соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вишу засобами веб-орієнтованих технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 70. № 2. С. 194–204.

38. Гладких Л. П. Педагогические условия подготовки педагогов к духовно-нравственному воспитанию детей дошкольного возраста : автореф. дис. … канд. пед. наук. Курск, 2005. 29 с.

39. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

40. Гофман Э. Ритуал взаимодействия : Очерки поведения лицом к лицу / пер.с англ. ; под ред. Н. Н. Богомоловой, Д. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2009. 319 с.

41. Григорий Богослов, святитель. Слова. URL: https:// azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Bogoslov/slovo/ (дата звернення: 12.02.2019).

42. Григорий Великий (Двоеслов), святитель. Правило пастырское или о пастырском служении. URL: https://azbyka.ru/otechnik/ Grigorij_Dvoeslov/ pravilo-pastyrskoe-ili-o-pastyrskom-sluzhenii/ (дата звернення: 12.02.2019).

43. Гулевич О. А. Психология коммуникации. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2007. 384 с.

44. Гуманитарная энциклопедия. URL: https://gtmarket.ru/concepts/6895 (дата звернення: 12.02.2019).

45. Дерстуганова Н. В. Актуальні аспекти формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. *Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки»*. 2018. № 1 (15). С. 96–101.

46. Дерстуганова Н. В. Деякі аспекти реалізації особистісно-рефлексивного компонента у структурі готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії. *Основні напрями розвитку педагогічної науки:* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 105–107.

47. Дерстуганова Н. В. Когнітивно-операційний компонент як складник готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Освіта та наука без кордонів – 2018* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (7–15 грудня 2018 р.). Пшемишль, Польща, 2018. Секція: Педагогічні науки. Психологія й соціологія. С. 26–28.

48. Дерстуганова Н. В. Моделювання як метод наукового пізнання. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3–4 травня 2019 р.) : у 2 ч. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. С. 20–21.

49. Дерстуганова Н. В. Мотиваційно-цільовий компонент – системоутворювальний складник у структурі готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Conduct of modern science – 2018 :* materials of the XIV International scientific and practical Conference (November 30 – Decemder 7, 2018). Sheffield: Science and education LTD, 2018. Pedagogical sciences. С. 44–46.

50. Дерстуганова Н. В. Освітнє середовище духовних закладів освіти: зміст і пріоритети. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 квітня 2019 р.) / ГО «Іститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Іститут інноваційної освіти», 2019. С. 21–23.

51. Дерстуганова Н. В. Характеристика і функціональна сутність організаційно-педагогічних умов як фактору ефективності освітнього процесу. *Актуальні питання сучасної науки* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20–21 квітня 2019 р.). Київ : МЦНД, 2019. С. 44–45.

52. Дивногорцева С. Ю. Теоретическая педагогика : учеб. пособ. для студентов педагогических учеб. завед. : в 2 ч. Ч. 1. URL: https://lib.pravmir.ru/library/book/2258 (дата звернення: 12.02.2019).

53. Димитрий Ростовский, святитель. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/ (дата звернення: 12.02.2019).

54. Духаніна Н.М. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у підготовці магістрів комп’ютерних наук : автореф. дис. … канд. пед. наук. Київ, 2011. 22 с.

55. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

56. Зайченко І. В. Теорія і методика професійного навчання : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. й переробл. Київ : Ліра-К, 2017. 580 с.

57. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n822 (дата звернення: 12.02.2019).

58. Зелененко Александр, протоиерей. О концепции православной педагогики и ее основополагающих принципах. URL: https://azbyka.ru/deti/o-kontseptsii-pravoslavnoj-pedagogiki-i-ee-osnovopolagayushhih-printsipah-prot-aleksandr-zelenenko (дата звернення: 12.02.2019).

59. Игнатий Антиохийский, священномученик. Послания. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ignatij_Antiohijskij/ (дата звернення: 12.02.2019).

60. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2002. 512 с.

61. Иоанн Златоуст, святитель. О священстве. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Zlatoust/o_svyashenstve/ (дата звернення: 12.02.2019).

62. Иоанн Кронштадтский, праведный. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Kronshtadtskij/ (дата звернення: 12.02.2019).

63. Иоанн Лествичник, преподобный. Слово особенное к пастырю, научающее, каков должен быть наставник словесных овец. URL: https://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=429 (дата звернення: 12.02.2019).

64. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. : учеб. пособ. для пед. учеб. завед. / под ред. академика РАО А. И. Пискунова. 2-е изд., испр. и дополн. Москва : Сфера, 2001. 512 с.

65. Киприан Карфагенский, священномученик. Письма. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Kiprian_Karfagenskij/pysma/ (дата звернення: 12.02.2019).

66. Киприан (Керн), архимандрит. Православное пастырское служение. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Kiprian_Kern/pravoslavnoe-pastyrskoe-sluzhenie/ (дата звернення: 12.02.2019).

67. Кислинская Г. Е. Формирование готовности будущих бакалавров-теологов к иноязычной коммуникации в профессиональной деятельности : дис. … канд. пед. наук. Воронеж, 2017. 230 с.

68. Климент Римский, священномученик. Послания к коринфянам. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Kliment_Rimskij/poslanija-k-korinfjanam/ (дата звернення: 12.02.2019).

69. Климов В. В. Православне чернецтво в Україні: релігієзнавчий аналіз суспільно значущої діяльності в проблемному дискурсі національної історії : дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 2008. 421 с.

70. Когут І. В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя : дис. … канд. пед. наук. Полтава, 2015. 250 с.

71. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2000. 176 с.

72. Коменский Я. А. Великая дидактика. URL: http://pedagogic.ru/books/item/f00/s00/z0000049/st019.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

73. Коммуникативно-ориентированные образовательные среды. Психология проектирования. Сборник статей под редакцией В. В. Рубцова. URL: http://psychlib.ru/mgppu/Rko-1996/RKo-0011.htm#$p1 (дата звернення: 12.02.2019).

74. Константин (Зайцев), архимандрит. Пастырское Богословие. URL: https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/pastyrskoe-bogoslovie-zajtsev/ (дата звернення: 12.02.2019).

75. Концепція вищої духовної освіти Української Православної Церкви. URL: http://orthodox.org.ua/article/концепція-вищої-духовної-освіти-української-православної-церкви (дата звернення: 12.02.2019).

76. Коняева Е. А., Павлова Л. Н. Краткий словарь педагогических понятий : учеб. изд. Челябинск : Изд-вол Челяб. гос. пед. ун-та, 2012. 131 с.

77. Коротаева Е. В. Основы педагогики взаимодействий: теория и практика : монография. Екатеринбург : Изд. УрГПУ, 2013. 203 с.

78. Кох М. Н., Пешкова Т. Н. Основы педагогики и андрагогики : учеб. пособ. Краснодар : КубГАУ, 2015. 90 с.

79. Кремінь В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2008. 424 с.

80. Кудряшова А. Н. Педагогический диалог православных воспитательных традиций и отечественной системы советского образования : автореф. дис. … канд. пед. наук. Ростов-на-Дону, 2006. 23 с.

81. Леонтьев А. А. Прикладная психолингвистика речевого общения и массовой коммуникации. URL: https://www.klex.ru/guk (дата звернення: 12.02.2019).

82. Литвинова О. В. Забезпечення підготовки викладачів до формування в студентів культури професійного спілкування. URL: https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/542 (дата звернення: 12.02.2019).

83. Ломоносов М. В. Краткое руководство к риторике на пользу любителей сладкоречия. URL: http://az.lib.ru/l/lomonosow_m_w/text_0260.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

84. Лымарев Алексий, священник. Священник должен любить тех, к кому он обращает свою проповедь. URL: https://azbyka.ru/propovedi/svyashhennik-dolzhen-lyubit-tex-k-komu-on-obrashhaet-svoyu-propoved-svyashhennik-aleksij-lymarev.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

85. Малиновский Николай, протоиерей. Очерк православного догматического богословия. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Malinovskij/ocherk-pravoslavnogo-dogmaticheskogo-bogoslovija/ (дата звернення: 12.02.2019).

86. Мартинець Л. А. Організаційно-педагогічні умови впровадження моделі управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів. *Педагогічні науки :* зб. наук. пр. 2017. Вип. LXXVI. Т. 2. С. 91–94.

87. Монина Г. Б., Лютова-Робертс Е. К. Коммуникативный тренинг (педагоги, психологи, родители). Санкт-Петербург : Речь, 2007. 224 с.

88. Москаленко О. І. Теоретичні і методичні засади підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах : дис …. канд. пед. наук. Хмельницький, 2017. 41 с.

89. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Академия, 2000. 200 с.

90. Нагорнюк Л. Є. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. …. канд. пед. наук. Тернопіль, 2009. 19 с.

91. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. Москва : Изд. центр ИЭТ, 2013. 268 с.

92. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. Москва : Либроком, 2007. 280 с.

93. Облєс І. І. Підвищення соціальної відповідальності світської вищої освіти щодо підготовки фахівців зі спеціальності «богослов'я». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2018. Вип. 58–59. С. 420–430.

94. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с.

95. Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) Галузь знань – 0203 Гуманітарні науки Напряму підготовки – 6.020304 Богослов’я (теологія із зазначенням конфесії). Конфесія – Православ’я. Освітній ступень – бакалавр. Кваліфікація – бакалавр з богослов’я (православна теологія), професіонал в галузі релігій. Запоріжжя, 2015. 11 с.

96. Освітньо-професійна програма (ОПП) Галузь знань – 0203 Гуманітарні науки Напряму підготовки – 6.020304 Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії). Конфесія – Православ'я. Освітній ступень – бакалавр. Кваліфікація – бакалавр з богослов'я (православна теологія), професіонал в галузі релігій. Запоріжжя, 2015. 31 с.

97. Остапов Алексий, Протоиерей. Пастырская эстетика. URL: https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/pastyrskaja-estetika/ (дата звернення: 12.02.2019).

98. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи : підручник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.

99. Панасенко О. В. Інстітуційні засади релігійної освіти в Україні (на прікладі православ'я) : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2011. 177 с.

100. Пантелеймон (Агриков), схиархимандрит. Пастырское богословие. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Pantelejmon_Agrikov/pastyrskoe-bogoslovie-agrikov/ (дата звернення: 12.02.2019).

101. Пашков В. И. Принцип воцерковления в системе принципов воспитательного процесса православной педагогики. *Вестник Московского университета МВД России*. 2010. № 7. С. 36–37.

102. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / Козяр М. М., Коваль М. С. Київ : Знання, 2013. 327 с.

103. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривоноста ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2004. 422 с.

104. Платон (Игумнов), архимандрит. Православное нравственное богословие. URL: https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/pravoslavnoe-nravstvennoe-bogoslovie-igumnov/ (дата звернення: 12.02.2019).

105. Подласый И. П. Педагогика начальной школы : учебник. URL:http://book-online.com.ua/read.php?book=1613 (дата звернення: 12.02.2019).

106. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов : учеб. пособие для вузов. Москва: ВЛАДОС-пресс, 2004. 365 с.

107. Поликарп Смирнский, священномученик. Послание к Филиппийцам. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Polikarp_Smirnskij/ poslanie_k_filipiicam/ (дата звернення: 12.02.2019).

108. Попович В. Сучасна православна богословська освіта в Україні: проблеми модернізації і реформування. *Релігія та соціум*, 2014. Вип. 3–4 С. 139–145.

109. Порядок розгляду та ствердження стандартів вищої освіти, схваленого сектором вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (протокол від 21 червня 2019 № 3). URL: https://mon.gov.ua › app › media › vishcha-osvita (дата звернення: 12.02.2019).

110. Постанова Кабінету Міністрів України № 267 від 7 березня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2011-п (дата звернення: 12.02.2019).

111. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23 листопада 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п/paran12#n37 (дата звернення: 12.02.2019).

112. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : «Рефл-бук» ; Киев : «Ваклер», 2001. 656 с.

113. Православная Энциклопедия URL: http://www.pravenc.ru (дата звернення: 12.02.2019).

114. Проект. Стандарт вищої освіти України. Ступінь вищої освіти бакалавр; галузь знань 04 «БОГОСЛОВ'Я» URL: https://mon.gov.ua › app › 035-filologiya-bakalavr (дата звернення: 12.02.2019).

115. Резаев А. В. Об Общении, его социально-философской рефлексии и возможностях социологии коммуникации. *Homo philosophans. Серия «Мыслители»*. СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Вып. 12.С. 375–395.

116. Ржевський Г. Психологічна готовність магістрів до педагогічної діяльності. *Вісник КНТЕУ*. 2012. №4. С. 73–89.

117. Рощина Л. О. Православна духовна освіта в Україні (1991–2001 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецький держ. ін-т штучного інтелекту. Донецьк, 2004. 203 с.

118. Рубинштейн М. М. О смысле жизни. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/ rubinshteyn_istoriko-kriticheskie-ocherki_1927/ (дата звернення: 12.02.2019).

119. Саган О. Н. Православ'я в контексті культурного розвитку українського народу : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1993. 186 с.

120. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. Москва : Народное образование, 2005. Т. 1. 816 с.

121. Семеног О. М., Насілєнко Л. А. Професійна комунікативна підготовка майбутніх юристів : теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 324 с.

122. Семиченко В. А. Психология общения. К. : Магістр-S, 1998 152 с.

123. Сластенин В. А. и др. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. URL: http://pedlib.ru/Books/1/0075/index.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

124. Слободчиков В. И. Психология образования человека: Становление субъектности в образовательных процессах. URL: https://libking.ru/books/sci-pedagogy/604550-7-viktor-slobodchikov-psihologiya-obrazovaniya-cheloveka-stanovlenie-subektnosti-v-obrazovatelnyh-protsessah.html#book (дата звернення: 12.02.2019).

125. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности : учеб. пособ. для вузов. Москва : Школа-Пресс,1995. 384 с.

126. Словарь иностранных слов. 13-е изд., стереотип. Москва : Рус.яз., 1986. 608 с.

127. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. вид. 2-ге, доп. і перероб. / укл. О. Є. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.

128. Смирнова І. Л. Педагогічні умови формування інтегративних теоретичних знань зі спецдисциплін майбутніх пілотів у вищому льотному навчальному закладі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 135. С. 195–199.

129. Сущенко Л. О. Навчальний діалог як чинник успішної гуманістично-зорієнтованої взаємодії викладача й студента. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2011. Вип. 18(71). С. 374–380.

130. Сущенко Л. О. Психолого-педагогічний супровід розвитку креативної особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2017. Вип. 53. С. 306–315.

131. Сущенко Л. О. Теоретичні і методичні засади організації науково-дослідної роботи майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах : дис. … д-ра пед. наук. Запоріжжя, 2014. 533 с.

132. Сущенко Т. І. Науково-практичні проблеми професійної підготовки викладачів вищої школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2015. Вип. 44. С. 458–466.

133. Тареев М. М. По вопросам гомилетики. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Tareev/po-voprosam-gomiletiki/ (дата звернення: 12.02.2019).

134. Тезаурус методичного працівника / укл. Демченко В. В. Рівне : РОІППО, 2012. 72 с.

135. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін.; за наук. ред. Є. Р. Чернишової. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

136. Тихон Задонский, святитель. URL: https://azbyka.ru/ otechnik/Dmitrij_Rostovskij/ (дата звернення: 12.02.2019).

137. Ткачев Андрей, протоиерей. О проповеди. URL: https://azbyka.ru/ propovedi/o-propovedi-prot-andrej-tkachev.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

138. Толкование священного Писания. URL: http://bible.optina.ru/ new:in:01:01 (дата звернення: 12.02.2019).

139. Толмачев Иоанн, протоиерей. Практическая Гомилетика. URL: https://azbyka.ru/propovedi/prakticheskaya-gomiletika-tom-1-nedeli-triodi-velikopostnoj.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

140. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. URL: http://westudents.com.ua/knigi/352-pedagogka-vischo-shkoli-turkot-tI.html (дата звернення: 12.02.2019).

141. Тхоржевська Т. Д. Розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України : дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2005. 493 с.

142. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка, Москва : Аделант, 2013. 800 с.

143. Ушинский К. Д. Собр. соч. в 11 т. Москва, 1948, Т. 2. 655 с.

144. Фаддей (Успенский), священномученик. Записки по дидактике. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Faddej_Uspenskij/zapiski-po-didaktike/1?=%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F+%D0%B6%D0%B5 (дата звернення: 12.02.2019).

145. Феодосий (Бильченко), епископ. Гомилетика. Теория церковной проповеди. URL: https://azbyka.ru/propovedi/gomiletika-teorija-cerkovnoj-propovedi-episkop-feodosij-bilchenko.shtml (дата звернення: 12.02.2019).

146. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. энцикл., 1983. 840 с.

147. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002.744 с.

148. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. для студентів вищих пед. закл. освіти. URL: https://pandia.ru/text/78/265/6819.php (дата звернення: 12.02.2019).

149. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 456 с.

150. Фіцула М. М. Педагогіка. URL: https://westudents.com.ua/ glavy/50004-printsipi-pedagogchnogo-protsesu-.html (дата звернення: 12.02.2019).

151. Харитонов М. В. Психология современных коммуникаций : монография. Санкт-Петербург : Изд-во СПбАУЭ, 2010. 352 с.

152. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Аквадемвидав, 2012. 208 с.

153. Хромець В. Л. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти в умовах нового освітнього законодавства України. *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*, 2018. Вип. 6. С104–116.

154. Хушбахтов А. Х. Терминология «педагогические условия». *Молодой учёный. Педагогика*. 2015. № 23 (103). С. 1020–1021.

155. Ценева И. В. Формирование культуры иноязычной коммуникации будущих офицеров (на примере преподавания немецкого языка) : автореф. дис. … канд. пед. наук. Екатеринбург, 2005. 21 с.

156. Чернілевський Д. В. Проблеми освіти та духовно-морального виховання майбутніх фахівців в умовах глобалізаційних викликів. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Рута, 2016. С. 181–191.

157. Чміль Н. С. Вербальна репрезентація концепту «професія богослова» у студентів духовних та світських ВНЗ. *Психолінгвістика*, 2015. Вип. 18(1). С.164–174.

158. Шестун Евгений, протоиерей. Православная педагогика. URL: https://azbyka.ru/deti/pravoslavnaya-pedagogika-prot-evgenij-shestun (дата звернення: 12.02.2019).

159. Шестун Е. В. Православные традиции духовно-нравственного становлення личности (историко-теоретический аспект) : автореф. дис. … д-ра пед. наук. Казань, 2006. 41 с.

160. Шибутани Т. Социальная коммуникация / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 544 с.

161. Шиханова Е. Г, Кленкина О. В., Резниченко М. Г. Закономерности формирования правовой культуры будущих специалистов в воспитательном пространстве вуза. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета.* 2018. Т. 6 № 8. С. 87–103.

162. Шмидт Н. М. Педагогические условия и средства профессионального обучения в вузе будущих менеджеров государственного и муниципального управления : автореф. дис. … канд. пед. наук, Омск, 2009. 22 с.

163. Штофф В. А. Моделирование и философия. Ленинград : Ленинградское отделение изд-ва «Наука», 1966. 303 с.

164. Энциклопедия профессионального образованияя : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. Москва : АПО, 1998. 568 с.

165. Derstuganova N. Structural-functional model of the readiness formation of future theology bachelors for communicative interaction in professional life. *European Journal of Education and Applied Psychology. Scientific journal*. Vienna, 2019. № 3. P. 7–10.

166. Jeniffer Pelupessy-Wowor (2016) The Role of Religious Education in Promoting Religious Freedom: A Mutual Enrichment Between “My Story,” “Your Story,” and “Our Stories”, The Review of Faith & International Affairs, 14:4, 98–106, DOI: 10.1080/15570274.2016.1248527. URL: https://doi.org/10.1080/15570274.2016.1248527

167. John D. Zizioulas. Being as Communion: Studies in Personhood and the Church (Contemporary Greek Theologians Series, No 4). – St Vladimirs Seminary Pr; unknown edition, 1997. – 269 p. ISBN–10: 0881410292. ISBN–13: 978–0881410297

168. John D. Zizioulas. The Eucharistic Communion and the World. – T & T Clark Internationa, – 2011. – 208 p. ISBN–10: 0567326608. ISBN-13: 978–0567326607

169. John C. Maxwell. Everyone Communicates, Few Connect: What the Most Effective People Do Differently Hardcover. – Thomas Nelson, 2010. – 272 p. ISBN–10: 0785214259. ISBN–13: 978–078521425

170. Deliberative Pedagogy: Teaching and Learning for Democratic Engagement (Transformations in Higher Education). Series: Transformations in Higher Education / Timothy J. Shaffer, Nicholas V. Longo, Idit Manosevitch, Maxine S. Thomas/ – Michigan State University Press, 2017. – 372 p. ISBN–10: 9781611862492. ISBN–13: 978–1611862492

171. An Evidence-based Guide to College and University Teaching: Developing the Model Teacher /Aaron S. Richmond, Guy A. Boysen, Regan A R Gurung, – Routledge, 2016. – 228 p. ISBN–10: 1138915254 ISBN–13: 978–1138915251

172. Dr. Stacie Molnar-Main. Deliberation in the Classroom: Fostering Critical Thinking, Community, and Citizenship in Schools, – Kettering Foundation, – 2017. – 137 p. ISBN–10: 1945577061. ISBN–13: 978–1945577062

173. Peter Lindsay. The Craft of University Teaching Hardcover, – University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2018. – 200 p. ISBN–10: 1487503237. ISBN–13: 978–1487503239

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ТЕОЛОГІЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Організація та зміст експерименту

Нова соціально-історична ситуація, яка склалася в нашому суспільстві на початку XXI ст., призвела до формування нових потреб і постановки відповідних завдань перед наукою та освітою. Сьогодні перед вищою школою стоїть непросте завдання оперативного пошуку шляхів методичного забезпечення наближення фахової підготовки студентів до реальних умов їх майбутньої професійної діяльності, що повною мірою стосується й підготовки майбутніх бакалаврів з теології.

Для вирішення поставленого завдання нами запропоновано дослідну структурно-функціональну модель, спрямовану на високоефективне формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, згідно з якою, науково-методичне забезпечення означеного процесу органічно пов’язане з цілеспрямованим духовним удосконаленням студентів-теологів, що виступає також і потужним стимулом їх професійної самореалізації.

Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань та перевірки гіпотези дослідження використано комплекс таких методів:

– *теоретичні:* аналіз і синтез (визначення проблеми дослідження та стану розробленості різних її аспектів; формулювання мети, завдань та етапів дослідження); науково-бібліографічний метод (вивчення богословської, філософської, соціологічної, психологічної, світської та православної педагогічної літератури, освітніх програм ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців за спеціальністю «Богослов’я (теологія із зазначенням конфесії)» та

православних духовних семінарій, методичної літератури, законодавчих актів і нормативно-правових документів); термінологічний аналіз (визначення та дослідження сутності базових понять дослідження); порівняння, зіставлення, систематизація й узагальнення (поглядів науковців щодо процесу фахової підготовки майбутніх спеціалістів); обґрунтування (підходів, принципів, організаційно-педагогічних умов формування готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності); моделювання (структурно-функціональної моделі формування готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності);

– *емпіричні:* методи збору матеріалу (спостереження, групові й індивідуальні бесіди зі студентами-теологами та їх викладачами, анкетування, тестування, опитування, інтерв'ювання); педагогічний експеримент для перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та організаційно-педагогічних умов її забезпечення;

– *статистичні:* (критерії t-критерій Стьюдента) для обробки експериментальних даних, аналізу отриманих результатів, уточнення висновків і перевірки їхньої достовірності.

Під час організації експериментального етапу дослідження виходили з того, що високий рівень сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності буде досягнуто в разі:

– розгляду фахової комунікативної взаємодії майбутніх богословів як важливого складника цілісного процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів;

– упровадження структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– реалізації комплексу організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Керуючись загальними принципами психодіагностики (Б. Ананьєва [1], І. Арендачук [2], Л. Бурлачука [4], Ю. Гільбуха [6], Ю. Забродіна [14], В. Пахальяна [20]), запропоновано методологічний апарат, за допомогою якого здійснено оцінювання ефективності сформованості готовності майбутніх фахівців з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Дослідження здійснювалося впродовж 2015–2019 років і складалося з пошуково-теоретичного, дослідно-експериментального та узагальнювально-підсумкового етапів.

Упродовж *пошукового-теоретичного етапу* нашого дослідження (2015–2016 рр.) було вивчено й проаналізовано сучасний стан підготовки бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; окреслено гіпотезу, мету й завдання наукового пошуку; теоретично обґрунтовано формулювання ключових понять дослідження; обрано програму експериментального дослідження та відповідні діагностичні методики; визначено склад учасників педагогічного експерименту.

Для викладацького складу Класичного приватного університету (м. Запоріжжя) та Полтавської місіонерської духовної семінарії УПЦ (м. Горішні Плавні), студенти яких входили до складу експериментальних груп, з метою збагачення теоретичними знаннями та практичним досвідом формування в майбутніх богословів готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності було проведено спеціальну підготовку у вигляді консультацій та науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» щодо участі в експерименті в цілому та особливостей формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності зокрема.

З педагогами – учасниками експериментальних груп Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, Недільної школи для дорослих при храмі на честь святого благовірного князя Олександра Невського Дніпропетровської єпархії УПЦ та Православних богословських курсів (для дорослих) при храмі на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» Дніпропетровської єпархії УПЦ також була проведена спеціальна підготовка у вигляді консультацій та впровадженні окремі модулі та теми науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» відповідно до специфіки підготовки фахівців у вищезазначених освітніх закладах.

Науково-методичний семінар «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» орієнтований на викладацькі склади ЗВО, семінарій, богословських курсів та недільних шкіл для дорослих з метою оволодіння педагогічними працівниками вищезазначених освітніх закладів теоретичними знаннями, уміннями й навичками формування готовності майбутніх бакалаврів з теології та інших фахівців у сфері релігії до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Програма науково-методичного семінару включала спектр таких питань: сутність та значення комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніх бакалаврів з теології; формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як важлива складова підготовки висококваліфікованого фахівця; компонентно-структурний аналіз готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; осучаснення педагогічних знань в професійній підготовці майбутніх богословів до комунікативної взаємодії в зв’язку з існуючими освітніми стандартами; реалізація шляхів активного використання діалогічних методів навчання з метою активізації «суб’єкт-суб’єктної»

взаємодії між учасниками освітнього процесу; досягнення інтегративності змістової частини освітніх дисциплін і професійно-особистісного становлення майбутніх богословів; включення до активної пізнавальної діяльності інноваційних форм та методів навчання; інноваційні шляхи орієнтації студентів на самостійну ефективну комунікативну фахову взаємодію, допомога в розширенні наукового та культурного кругозору за межами обов'язкових знань; діагностика рівня сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Зміст та форми проведеного семінару були спрямовані на переосмислення викладачами ставлення до формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, усвідомлення значущості комунікативної підготовки майбутніх богословів для подальшої ефективної їх реалізації в обраній професії.

Під час проведення семінару також обговорювалися питання щодо запровадження сучасних технологій навчання, методик викладання окремих курсів, модулів та тем спеціальних і вибіркових дисциплін.

У рамках семінару висвітлювалися питання щодо реалізації таких організаційно-педагогічних умов: орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом затвердження та зміцнення в них доброчесності; інтеріоризація ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії на рефлексивній основі; створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів; забезпечення оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.

У подальшому знання, які викладачі здобули на науково-практичному семінарі, було використано під час проведення експериментального етапу

дослідження.

Упродовж *дослідно-експериментального етапу* дослідження (2016–2019 рр.) здійснено експериментальну перевірку ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та аналіз проміжних результатів і контрольних зрізів.

Упродовж 2019 р. здійснено *узагальнювально-підсумковий етап* наукової розвідки, під час якого проведено аналіз, систематизацію, узагальнення й обробку отриманих експериментальних даних, порівняння прогнозованих результатів з фактично отриманими, формулювання висновків дослідження на підставі одержаних результатів, визначення перспектив подальших наукових досліджень.

Для перевірки гіпотези наукового пошуку було організовано експериментальну роботу, що передбачала проведення констатувального, формувального й контрольного експериментів.

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на з'ясування реально існуючого стану сформованості мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного та особистісно-рефлексивного показників готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

При організації констатувального етапу ми виходили з того, що учасниками нашого дослідження виступають реальні викладачі ЗВО, семінарій та спеціальних курсів, які готують майбутніх фахівців до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, а тому діагностичний інструментарій у цьому експерименті, сукупність діагностичних методик мають бути педагогічно орієнтовані й органічно включені до процесу професійної підготовки з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності.

Застосування педагогічної діагностики розцінюємо як один зі способів надання певної допомоги майбутньому теологові в більш глибокому розумінні свого ставлення до обраної професії, ролі комунікативної взаємодії в ній,

з’ясування й розвитку існуючих особистісних можливостей, поштовху до подолання виявлених проблем та негативного досвіду.

Для організації педагогічного дослідження існує два шляхи добору експериментальної та контрольної груп: 1) експериментальна й контрольна групи навчаються паралельно; 2) у процесі навчання експериментальна група навчається наступною за контрольною.

Спираючись на дослідження вчених Ю. Бабанського [3] та Р. Немова [18], нами було обрано другий варіант організації педагогічного дослідження, згідно з яким, контрольною групою вважається увесь курс, на якому студенти навчаються за традиційною методикою, а експериментальною групою – курс, що йшов наступним за роком навчання.

Варто зазначити, що важливим було здійснити добір методик, за допомогою яких можна як найточніше й інформативніше продіагностувати показники готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Для діагностування показників *мотиваційно-цільового компонента* готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності було відібрано три методики, за результатами середнього арифметичного яких вираховувалося значення компонента готовності: «Діагностика рівня професійної спрямованості студентів» Т. Дубовицької; методика виявлення «Комунікативних й організаторських здібностей» (КОС-1) та «Шкала оцінки потреби в досягненні».

За допомогою «Діагностики рівня професійної спрямованості студентів» Т. Дубовицької (Додаток А) визначалася особистісна цінність свідомого вибору професії, для чого студентам було запропоновано, прочитавши наведені судження, обрати один із варіантів відповідей (правильно; швидше правильно; швидше неправильно; неправильно). За кожен збіг із ключем нараховувався один бал. Отже, чим більший сумарний бал – тим вищий рівень професійної спрямованості. Отриманий у процесі обробки відповідей випробовуваного результат розшифровувався таким чином: 0–4 бали – низький рівень

професійної спрямованості особистості; 5–13 балів – середній рівень професійної спрямованості особистості; 14–18 балів – високий рівень професійної спрямованості особистості [12, с. 82–86].

Для з'ясування рівня потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії була обрана методика виявлення «Комунікативних й організаторських здібностей» КОС-1 (Додаток Б), що базується на принципі відображення й оцінювання опитуваним деяких особливостей своєї поведінки в різних ситуаціях, для чого авторами методики запропоновано ситуації, знайомі опитуваному з його особистого досвіду. Оцінювання ситуації та поведінки в її умовах ґрунтується на відтворенні опитуваним своєї реальної поведінки й реального, пережитого в його досвіді ставлення. Засадничим методом дослідження є тестування. Методика містить 40 запитань, на кожне з яких обстежуваний має дати відповідь «так» або «ні».

Опитувані, які отримали оцінку 1 (=1), характеризуються вкрай низьким рівнем прояву здібностей до комунікативно-організаційної діяльності. В опитуваних, які отримали оцінку 2 (=2), розвиток комунікативних й організаторських здібностей перебуває на рівні, нижчому за середній. Для опитуваних, які отримали оцінку 3 (=3), характерний середній рівень прояву комунікативних й організаторських здібностей. Опитувані, які отримали оцінку 4 (=4), віднесені до групи з високим рівнем прояву комунікативних й організаторських здібностей. Група опитуваних, яка отримала оцінку 5 (=5), має дуже високий рівень прояву комунікативних й організаторських здібностей [16, с. 228–232].

Виявлення рівня потреби в досягненні здійснювалося за допомогою «Шкали оцінки потреби в досягненні» (Додаток В). Численні дослідження показали тісний зв'язок між рівнем мотивації досягнення й успіхом у життєдіяльності. Люди, які мають високий рівень означеної мотивації, шукають ситуації досягнення, налаштовані на позитивний результат, готові перейняти на себе відповідальність, рішучі в невизначених ситуаціях, виявляють наполегливість у досягненні цілей, отримують задоволення від рішення цікавих

завдань. Вимірювання рівня мотивації досягнення здійснювалося за допомогою розробленої шкали, що складається з двадцяти двох суджень, з приводу яких можливі два варіанти відповідей: «так» або «ні». Отриманий результат інтерпретувався таким чином: 2–11 балів – низький рівень мотивації досягнення; 12–15 балів – середній рівень мотивації досягнення; 16–19 – високий рівень мотивації досягнення [16, с. 20–21].

Рівень сформованості *когнітивно-операційного компонента* готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності оцінювався за допомогою контрольних робіт, експертних оцінок та методики «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (за методикою Г. Розена).

Контрольні роботи були спрямовані на визначення рівня теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності майбутніх бакалаврів з теології. Як критерії визначено інформаційну обізнаність у вигляді системи теоретичних знань про сутність, функції, види комунікативної взаємодії; засоби переконувальної комунікації; сутність, причини виникнення конфліктів, засоби запобігання їм та їх вирішення; засоби масової комунікації та їхню співпрацю з церквою; особливості побудови комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж. За результатами виконаних контрольних робіт було виявлено рівні: низький (60–74 бали); середній (75–89 балів) та високий (90–100 балів).

Рівень сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії визначався на підставі аналізу експертних оцінок, здійснених групою експертів у складі п’яти викладачів кафедр богослов’я та педагогіки, які протягом двох навчальних років спостерігали за формуванням відповідних комунікативних навичок і вмінь у студентів, періодично здійснюючи опитування та заповнення «Картки розвитку комунікативних навичок та вмінь» (Додаток Ґ). Оцінювання рівня сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії здійснювалося шляхом заповнення експертами шкали оцінок, у якій оцінка «1–2» відповідала низькому

рівню сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії; «3» – середньому рівню; «4» – достатньому рівню; «5» – високому рівню. Далі визначалася сума оцінок п'ятьох експертів, яка характеризувала відповідний рівень сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії: 21–25 балів – високий рівень; 15–20 – середній; менше 5–14 – низький.

Уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії діагностували за допомогою методики «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» методика Г. Розена (Додаток Д). Студентові пропонували уважно прочитати кожне з 15 запитань та обрати один із запропонованих варіантів відповідей (а, б, в). За допомогою ключа до тесту підсумовували оцінки за пунктами опитувальника з подальшим перекладом «сирих» балів у стени за допомогою таблиці «Стенові норми». Залежно від набраних стенів досліджуваний належить до однієї з трьох груп: 1) з низьким рівнем невербальної компетентності (1–3 стен); 2) із середнім рівнем невербальної компетентності (4–7 стен); 3) з високим рівнем невербальної компетентності (8–10 стен) [5, с. 211–212].

Здійснюючи добір методик діагностування сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за показниками особистісно-рефлексивного компонента, ми виходили з того, що спеціальність «Богослов'я (теологія із зазначенням конфесії)», як засвідчує багаторічна практика, обирають люди віруючі, які мають чітко сформовану систему духовних цінностей та усвідомлюють призначення життя людини відносно Бога, самого себе й навколишнього світу. Про призначення людини відносно Бога говорить святий апостол Павло: «І ввесь людський рід Він з одного створив, щоб замешкати всю поверхню землі ... щоб Бога шукали вони, чи Його не відчують і не знайдуть, хоч Він недалеко від кожного з нас» (Дії 17:26–27). Як випливає зі слів святого апостола, призначення людини відносно Бога полягає в пізнанні Бога, з'єднанні з Ним і служінні Йому. Відносно самого себе призначення людини полягає в тому, щоб

через розкриття сил і здібностей досягти найвищого рівня богоподібності, можливої для людини, тобто найтіснішого єднання з Богом, стати причасником Його Божественного єства. У Святому Письмі вказано й призначення людини відносно тварного світу: людина, внаслідок займаного нею центрального становища у Всесвіті, виступає посередником, здатним привести весь створений Богом світ до здійснення його кінцевої мети. Отже, як випливає з вищесказаного, формування особистісно-рефлексивних якостей майбутніх богословів відбувається на Євангельському підґрунті й контролюється та направляється духовниками й вихователями. Очевидно, що класичними педагогічними методиками оцінити міру сформованості показників вказаного компонента готовності майбутніх богословів неможливо.

Спираючись на думку відомого психолога сучасності І. Юсупова, який вважає, що емпатія, як системоутворюючий чинник, лежить в основі педагогічної спрямованості особистості й несе провідну функцію в успіху міжособистісної взаємодії, а зміна її потенціалу залежить від просоціальної або егоцентричної орієнтації особистості [25], однією з характеристик готовності досліджуваного компонента обираємо здатність до емпатії згідно з методикою «Діагностики рівня полікомунікативної емпатії» І. Юсупова (Додаток Е), опитувальник якої містить шість діагностичних шкал емпатії, що виражають ставлення до батьків, тварин, літніх людей, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей. В опитувальнику – тридцять шість тверджень, за кожним з яких досліджувані мали оцінити, якою мірою вони з ним згодні або не згодні, використовуючи шість варіантів відповідей: «не знаю» (0); «ніколи або ні» (1); «іноді» (2); «часто» (3); «майже завжди» (4); «завжди або так» (5). Кожному варіанту відповіді відповідало числове значення (що зазначено в дужках): 0, 1, 2, 3, 4, 5. За допомогою таблиці на підставі отриманих бальних оцінок діагностувався рівень емпатії за кожною зі складових і в цілому: дуже високий 15 (82–90); високий 13–14 (63–81); середній 5–12 (37–62); низький 2–4 (12–36); дуже низький 0–1 (5–11) [24, с. 109–111].

Для оцінювання здатності керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування скористалися «Методикою діагностики оцінювання самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера (Додаток Ж). Під соціальним (комунікативним) самоконтролем автор методики розуміє здатність людини управляти своєю поведінкою й вираженням власних емоцій, вважаючи, що легкість й адекватність використання вербальних і невербальних засобів самовираження зумовлені рівнем соціального самоконтролю. Опитувальник складається з десяти тверджень, за кожним з яких респондент має висловити міру своєї згоди або незгоди. По одному балу нараховується за відповідь «Н» на 1, 5 та 7 запитання й за відповідь «В» на всі інші, після чого підраховується сума балів і визначається рівень комунікативного контролю: 0–3 – низький, 4–6 – середній, 7–10 – високий.

Люди з високим комунікативним контролем, за Снайдером, постійно стежать за собою, добре знають де і як поводитися, керують виявом своїх емоцій. Водночас у них ускладнена спонтанність самовираження, вони не люблять непрогнозованих ситуацій. Їхня позиція: «Я такий, яким я є в цей момент». Люди з низьким комунікативним контролем більш беспосередні й відкриті, у них – стійкіше «Я», мало схильне до змін у різних ситуаціях [22, с. 558–559].

Для діагностики здатності до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах скористалися «Тестом опису поведінки» К. Томаса, адаптованого Н. Гришиною (додаток З). Згідно з позицією К. Томаса, необхідно сконцентрувати увагу на вивченні таких аспектів конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей; які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку. К. Томас виділив п’ять способів регулювання конфліктів: 1. Змагання (конкуренція) – прагнення домогтися своїх інтересів на шкоду іншому. 2. Пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради іншого. 3. Компроміс – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанта, що усуває суперечність, яка виникла. 4. Уникнення – відсутність

прагнення до кооперації та відсутність тенденції до досягнення власних цілей. 5. Співпраця – учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки автор методики описує кожен з п'яти можливих варіантів дванадцяти суджень щодо поведінки індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в тридцять пар, у кожній з яких респонденту пропонують обрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вияв у нього тенденції до демонстрації відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях. На думку К. Томаса, тільки завдяки співпраці обидві сторони опиняться у виграшній ситуації. Однак деякі фахівці стверджують, що найбільш оптимально застосовувати всі п'ять стратегій, а кращими показниками вважаються такі, коли за кожним типом поведінки набрано від 5 до 7 балів. [16, с. 270–273].

Методи діагностики, показники та рівні сформованості компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Методи діагностики, показники та рівні сформованості компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Методика діагностики	Показники	Рівні сформованості		
		Високий (у балах)	Середній (у балах)	Низький (у балах)
1	2	3	4	5
Мотиваційно-цільовий компонент				
Діагностика рівня професійної спрямованості (Т. Дубовицька)	Особистісна цінність свідомого вибору професії	14–18	5–13	0–4
Комунікативні й організаторські здібності (КОС-1)	Потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії	4 (високий) 5 (дуже високий рівень)	3 (середній)	1 (вкрай низький рівень) 2 (нижчий за середній)
Шкала оцінки потреби в досягненні	Рівень потреби в досягненні	2–11	12–15	16–19

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5
Когнітивно-операційний компонент				
Контрольні роботи	Рівень теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності	90–100	75–89	74–60
Оцінка експертів	Рівень сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії	21–25	15–20	5–14
Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г. Розен)	Уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії	8–10	4–7	1–3
Особистісно-рефлексивний компонент				
Діагностика рівня полікомунікативної емпатії (І. Юсупов)	Здатність до емпатії	дуже високий 15 (82–90) високий 13–14 (63–81)	середній 5–12 (37–62)	низький 2–4 (12–36) дуже низький 0–1
Методика діагностики оцінювання самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер)	Здатність керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування	7–10	4–6	0–3
Тест опису поведінки (К. Томас, адаптований Н. Гришиною)	Здатність до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах	Більше ніж 7	5–7	Менше ніж 5

Загальний рівень сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за показниками кожного із компонентів визначався як середнє арифметичне кількісних значень кожного показника.

Залежно від ступеня прояву у здобувачів вищої освіти показників сформованості готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за кожним із компонентів нами було визначено рівні її сформованості: високий, середній і низький. Надамо характеристику кожному з них.

Високий рівень. Здобувачі вищої освіти цього рівня характеризуються наявністю яскраво вираженої особистісної цінності свідомого вибору професії; високого рівня освітніх, пізнавальних і професійних мотивів опанування теоретичними знаннями та практичними навичками здійснення результативної комунікативної взаємодії в професійній діяльності; твердого переконання в значущості комунікативної взаємодії в професійній діяльності; високого рівня потреби в досягненні; високого рівня потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії; високого рівня теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності; вільного володіння теоретичними знаннями про комунікативну взаємодію в професійній діяльності; яскраво вираженої здатності здійснювати комунікативну взаємодію з дотриманням норм і правила професійного спілкування; високого рівня сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії; впевненого вміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії; високого рівня здатності до емпатії; високого рівня здатності керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування; високого рівня здатності до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах; стійкої наполегливості в подоланні труднощів при розв’язанні професійних завдань; уміння актуалізувати теологічні знання в особистісному та професійному житті; параметрів стабільно-позитивного емоційного стану при здійсненні комунікативної взаємодії; стійкого спрямування на постійне самовдосконалення, особистісний та професійний розвиток; постійної рефлексії.

Середній рівень. Визначається наявністю в здобувачів вищої освіти середнього рівня особистісної ціннісного свідомого вибору професії; середнього рівня освітніх, пізнавальних і професійних мотивів опанування теоретичними знаннями та практичними навичками здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності; впевненості в значущості комунікативної

взаємодії в професійній діяльності; середнього рівня потреби в досягненні; середнього рівня потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії; середнього рівня теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності; навичок володіння засобами вербальної, невербальної та комп'ютерної комунікації; достатньо вираженої здатності здійснювати комунікативну взаємодію з дотриманням норм і правил професійного спілкування; середнього рівня сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії; середнього рівня уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії; середнього рівня здатності до емпатії; середнього рівня здатності керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування; середнього рівня здатності до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах; наполегливістю в подоланні труднощів при розв'язанні професійних завдань; у деяких випадках відчуттів труднощів в актуалізації теологічних знань в особистісному та професійному житті; наявністю параметрів позитивного емоційного стану при здійсненні комунікативної взаємодії; нестійкої потреби в самовдосконаленні, особистісному та професійному розвитку; нестійкої потреби в рефлексії.

Низький рівень. Окреслюється наявністю низького рівня особистісної цінності свідомого вибору професії; низького рівня освітніх, пізнавальних і професійних мотивів опанування теоретичними знаннями та практичними навичками здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності; низького рівня потреби в досягненні; низького рівня потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії; низького рівня теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності; низького рівня потреби в використанні засобів вербальної, невербальної та комп'ютерної комунікації в професійній діяльності; мало вираженої здатності здійснювати комунікативну взаємодію з дотриманням норм і правил професійного спілкування; низького рівня сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії; низького рівня вміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії; низького рівня здатності до емпатії; низького рівня

здатності керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування; низького рівня здатності до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах; параметрів нестабільного емоційного стану при здійсненні комунікативної взаємодії; слабко вираженою здатністю до рефлексії; відсутністю потреби в постійному самовдосконаленні, особистісному та професійному розвитку; відсутністю впевненості в значущості комунікативної взаємодії в професійній діяльності; відсутністю наполегливості в подоланні труднощів при розв'язанні професійних завдань; відсутністю потреби в актуалізації теологічних знань в особистісному та професійному житті.

На *формувальному етапі* педагогічного експерименту здійснено експериментальну перевірку гіпотези наукової розвідки, апробацію системи підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та аналіз проміжних результатів контрольних зрізів.

Упродовж усього періоду експериментальної роботи автор особисто брала участь у розробці, апробації та практичному впровадженні результатів наукового пошуку:

– викладанні навчальних дисциплін «Догматичне богослов'я», «Порівняльне богослов'я», «Моральне богослов'я», «Літургійне передання», «Канонічне право» з поєднанням традиційних та інтерактивних методів навчання та використовуючи авторський спецкурс «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності»;

– організації роботи постійно діючого дискусійного клубу «Актуальні питання сучасного богослов'я», у рамках роботи якого учасники організовували диспути на теми «Православна церква в сучасному світі», «Мета і призначення Церкви», «Необхідність належати до Церкви для спасіння», «Істотні властивості істинної Церкви Христової», «Богом заснована церковна ієрархія», «Церковне право», «Церква і територія», «Церковна діаспора», «Автокефальні та автономні церкви», «Помісні церкви та вище керівництво в них», а також переглядали й обговорювали документальні фільми тощо;

– проведенні практичних занять щодо здійснення результативної

комунікативної взаємодії за допомогою засобів комп'ютерної комунікації;

– проведенні круглого столу «Актуальні проблеми викладання курсів духовно-морального спрямування», під час якого розглядалися питання особливостей викладання богословських дисциплін; основні принципи побудови курсів духовно-морального спрямування, критерії відбору змісту, засобів і методів навчання відповідно до обраного курсу; інтерактивні технології викладання богословських дисциплін; адаптація курсів духовно-морального спрямування для різних верств населення; ефективні форми організації освітнього процесу дорослих;

– організації паломницьких поїздок, у межах яких було проведено семінари та дискусії, спрямовані на розвиток й закріплення навичок комунікативної взаємодії у формальній та неформальних умовах.

Контрольний етап дослідження полягав у статистичній обробці отриманих за результатами педагогічного дослідження даних, зіставленні та порівнянні первинних і кінцевих результатів дослідження; аналізі результатів експерименту; в описі логіки, ходу й результатів проведеного дослідження з подальшим експертним оцінюванням та оформленням результатів.

Отже, у межах підрозділу охарактеризовано комплекс методів, використаних для вирішення поставленого завдання дослідження – вивчення ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та розкрито організацію й сутність пошуково-теоретичного, дослідно-еспериментального та узагальнювально-підсумкового етапів педагогічного експерименту.

3.2. Реалізація організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Другий етап експериментального дослідження виступає логічним продовженням констатувального етапу нашого педагогічного експерименту й

присвячений аналізу ходу роботи із впровадження та перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності з опорою на основні теоретичні положення, що розкриті в попередніх розділах роботи.

Мета формувального етапу експерименту – перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Під час організації формувального етапу експерименту обов’язково враховувалася специфіка теологічної освіти та багатовікова спадкоємність традицій організації освітньої та виховної діяльності православних духовних шкіл, що зберігаються й до сьогодні.

Провідною ідеєю експериментального дослідження виступила організація освітнього процесу на засадах спільної продуктивної діяльності та активізації суб’єкт-суб’єктної взаємодії здобувачів вищої освіти з викладачами й одногупниками під час виконання різноманітних завдань у групах різного складу та численності, а також між студентами й громадянами різного віку під час практик та просвітницьких і катехізичних заходів за межами закладів вищої освіти.

Основними принципами, покладеними в основу дослідження, стали принципи системності, послідовності, комплексності та безперервності, спираючись на які, формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності відбувалося логічно послідовно, всебічно охоплюючи життя студента:

– у структурі освітньо-виховного процесу;

– у позааудиторній діяльності, яка здійснювалася студентами-теологами поза освітніми програмами на добровільних засадах у співпраці з викладачами кафедр та відділами єпархій УПЦ, що стали базою для проведення практик майбутніх теологів;

– під час самостійної роботи.

Далі детальніше розглянемо впровадження запропонованої авторської структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності відповідно до форм і методів навчання у вищій школі, змістовим ядром якої є організаційно-педагогічні умови.

В основу підготовки студентів-теологів експериментальної групи до формування готовності здійснення ефективної комунікативної взаємодії в професійній діяльності, зокрема *в структуру освітнього процесу,* було покладено оновлені елементи змісту існуючих дисциплін фахової підготовки «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я», «Апологетика» та авторський спецкурс «Основи комунікативної взаємодії теологів в професійній діяльності».

Удосконалення освітнього процесу організовувалося таким чином, щоб введення оновлених елементів змісту обраних предметів та авторського спецкурсу органічно поєднувалося з дисциплінами обов'язкового та вибіркового циклів професійної підготовки, не викликаючи перенавантажень у здобувачів вищої освіти, але при цьому досягаючи поставленої мети нашого дослідження.

Наприклад, збагачення змісту навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», яка належить до обов'язкових дисциплін циклу загальної підготовки майбутніх фахівців, відбулося за рахунок розширення кола теоретичних питань та практичних занять за темами «Мовний етикет як наука. Функції та властивості мовного етикету», «Мовний етикет у міжрелігійній та міжкультурній комунікації», «Розмежування понять «мова» й «мовлення», «Комунікативні ознаки мовлення», «Культура мовлення», «Мова як цілісна функціональна структура», «Основні текстові категорії», «Композиційні елементи тексту», «Структурна зв'язність і цілісність тексту», «Функціонально-смислові типи мовлення: розповідь, опис, міркування», «Образотворчо-виразні засоби мовлення», «Мовний етикет інтернет-

спілкування», «Мовний етикет телефонної розмови», «Ділове листування», завдяки чому у студентів формувалися теоретичні знання й практичні навички спілкування в усній та письмовій формах для вирішення завдань міжособистісної й професійної взаємодії; ціннісного ставлення до професійного спілкування; доречного використання професійної лексики; побудови різних видів діалогічної розмови; використання норм етикету особистісного, телефонного та інтернет-спілкування й фахового листування.

Поглиблення змісту курсу «Педагогіка», який також входить до складу обов'язкових дисциплін циклу загальної підготовки майбутніх теологів, здійснено за рахунок упровадження таких тем: «Феномен професійно-педагогічної комунікації», «Педагогічне спілкування – складова професійно-педагогічної комунікації», «Засоби професійно-педагогічної комунікації», «Культура мови й культура мовлення педагога», «Мовленнєвий етикет викладача», «Педагогічні конфлікти: причини, сутність, методи розв'язання та запобігання», «Комп'ютерні засоби професійно-педагогічної комунікації» з метою формування позитивного ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; розуміння спілкування як провідної складової професійної комунікативної взаємодії майбутнього фахівця; опанування сутності, змісту, структури та функцій професійно-педагогічної комунікації; причин, функцій педагогічних конфліктів та шляхів їх запобігання й розв'язання; створення власного стилю педагогічного спілкування; організації педагогічної діяльність на засадах «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії; уміння діагностувати індивідуальні комунікативні особливості учнів та вплати на їхній розвиток.

Вивчення здобувачами вищої освіти курсу «Психологія» передбачало засвоєння теоретичних знань з таких тем, як «Атитюди: сутність, структура та функції», «Взаємозв'язок атитюдів, намірів і поведінки», «Комунікація міжособистісна й масова», «Масова комунікація й сучасне суспільство», «Психологічні основи впливу засобів масової комунікації», «Використання маніпуляцій у масових комунікаціях», «Вплив агресивної інформації ЗМІ на

людину», «Психологічні особливості комунікативної взаємодії в електронних мережах», після опанування яких студенти мали знати сутність атитюдів, їх компонентну структуру, функції та властивості; чинники, що впливають на зв'язок між намірами й поведінкою; місце масової комунікації в суспільстві; психологічні механізми впливу засобів масової комунікації; можливості використання засобів масової комунікації в освітніх і просвітницьких цілях; психологічні особливості взаємодії в електронних мережах.

Оновлення обов'язкової дисципліни циклу загальної підготовки «Історія України та української культури» відбулося за рахунок додавання таких тем: «Мова як скарбниця культури», «Мова як носій культури», «Мова як компонент культури», «Культурна антропологія», «Діалог культур», «Богословське осмислення культури», «Історичні й культурні традиції православного християнства», «Значення впливу православного християнства на формування культурних традицій українців» завдяки яким у здобувачів вищої освіти формувалися знання про культурну антропологію; розвиток культури через спілкування та комунікацію; сутність діалогу (конфлікту) культур; взаємозв'язки між мовою, мисленням і культурою та між культурою й богослов'ям на різних історичних етапах; історичну зміну культурних концепцій; висвітлення теми культури в богословських працях; співвідношення основних тенденції розвитку релігійно-філософської думки з процесами, що відбувалися у світовій історії; розуміння глибинних основ сучасної культури; навички здійснення богословського аналізу сучасних культурних течій.

Розширення змісту обов'язкової дисципліни циклу професійної підготовки майбутніх теологів «Вступ до спеціальності та основи богослов'я» відбулося за рахунок введення тем «Розуміння поняття "спілкування" в Старому й Новому Заповітах», «Живе Богоспілкування як мета богослов'я», «Дар слова як образ Слова Іпостасного» з метою формування у здобувачів вищої освіти знань щодо трансформації в історичному контексті змісту понять «богослов'я» та «богослов»; православного розуміння термінів «богослов'я» та «богослов»; усвідомлення відповідальності теолога за чистоту викладу

православного віровчення; наслідків, які може спричинити непрофесійне використання дару слова теологами.

Коло теоретичних питань обов'язкової дисципліни «Апологетика» було розширене темою «Апологетика як жанр релігійної комунікації», що мало на меті підкреслити значущість проведення апологетичних дискусій для сучасного секуляризованого суспільства з метою спростування неправильних релігійних і світоглядних поглядів, що суперечать християнству, та розкриття й обґрунтування християнських істин, передусім Православної Церкви, яке здійснюється переважно з позицій інтелектуальних, моральних, культурних та інших загальновизнаних цінностей, що особливо актуально при встановленні комунікативної взаємодії з людьми невіруючими та маловоцерковленими.

Окреслені нами в цій роботі позиції щодо формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності спонукали до пошуку та впровадження науково-методичних прийомів полегшення та прискорення формування навичок результативної комунікативної взаємодії на організаційно-дослідному етапі, створення в процесі професійного навчання студентського комунікативного співтовариства, навіть у процесі лекційного викладання.

Сьогодні все частіше висловлюються думки про малу ефективність лекційного викладу навчального матеріалу, але досвід упевнено свідчить протилежне: відмова від лекцій знижує науковий рівень підготовки студентів, порушує логічність і системність освітнього процесу. Крім формування певної основи знань про предмет, лекція окреслює напрям і характер усієї освітньої діяльності з цієї дисципліни. Саме тому ми вважаємо за доцільне максимально використовувати методичний потенціал лекційних занять з метою розвитку комунікативних знань і навичок майбутніх богословів.

Враховуючи складність вивчення й стратегічну важливість правильного розуміння суті богословських дисциплін, лекція як форма навчання залишається невід'ємною й незамінною складовою процесу фахової підготовки майбутніх теологів. Під час лекційного заняття завдяки логічному, вмілому,

емоційному викладу глибокого наукового матеріалу в слухачів створюється гармонія думки, слова й сприйняття, формуються стійкі наукові погляди.

Для інтенсифікації розвитку комунікативних навичок та вмінь майбутніх теологів ми запропонували збільшення питомої ваги проблемних лекцій, лекцій-дискусій, лекцій-візуалізацій, лекцій удвох, лекцій із запланованими помилками, лекцій-прес-конференцій у загальному обсязі викладання лекційного матеріалу обов'язкових та вибіркових дисциплін циклу професійної підготовки майбутніх теологів, що надало можливість не тільки інтенсифікувати механізми розумової активності студентів під час засвоєння теоретичного матеріалу, а й значною мірою діалогізувати лекційний етап навчання, що, у свою чергу, позитивно вплинуло на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Наприклад, під час викладу достатньо важких для засвоєння студентами тем обов'язкової дисципліни циклу професійної підготовки «Догматичне богослов'я», знання якої мають принципову важливість при підготовці майбутнього богослова («Суперечки про характер і межі богопізнання», «Полеміка з аріанством у IV столітті», «Римо-католицьке вчення про «Філіокве» (Filioque)», «Основні заперечення проти вчення про творіння світу ні з чого», «Християнське вчення про походження світу й нехристиянські концепції походження світу», «Помилки відносно розуміння людської природи Ісуса Христа»), було проведено лекції вдвох, завдяки чому зміст навчального матеріалу було викладено в живому діалогічному спілкуванні двох викладачів, які доказову базу наукового феномену викладали від імені представників різних богословських шкіл, які мають протилежні точки зору, що дало можливість не тільки здійснити актуалізацію наявних фахових знань через необхідність зіставлення двох точок зору та вибору однієї з них, а й змоделювати реальні професійні комунікативні ситуації, опанувати культуру дискусії, способи ведення діалогу, отримати досвід залучення слухачів до процесу обговорення, отримати навички коректного висловлювання власного ставлення до проблеми

та його обґрунтовування, набути досвіду проведення подібних заходів у подальшій професійній діяльності богословів.

Викладання значної кількості тем дисциплін «Порівняльне богослов'я» та «Моральне богослов'я» відбувалося на проблемних та дискусійних лекціях у діалогічній формі, завдяки чому студенти одночасно з освоєнням навчального матеріалу за темою опановували ще й відповідні методологічні прийоми, які будуть необхідні їм під час професійної діяльності, зокрема такі як тактовна постановка проблемних запитань, висування власних гіпотез, навички аналізу, порівняння, підтвердження або, навпаки, спростовування висунутих гіпотез, уміння логічно викладати й доводити власну думку, виявляти дружнє ставлення до співрозмовників.

Для досягнення бажаного результату фахової комунікативної взаємодії майбутнім теологам прищеплювалися навички використання принципу наочності під час виконання їх професійних обов'язків (як засіб переконання співрозмовників у правоті своїх поглядів, а також для підвищення результативності здійснення просвітницької, катехізичної діяльності), тому на лекційних і практичних заняттях інтенсивно використувалися наочні засоби в процесі викладання богословських дисциплін, зокрема таких як «Догматичне богослов'я», «Порівняльне богослов'я», «Моральне богослов'я» та «Літургійне передання Православної церкви».

Завдяки проведенню лекцій-прес-конференцій під час викладання дисциплін «Новітні релігійні рухи» та «Новітня історія православної церкви» відбувалася не тільки систематизація знань студентів, а й отримання навичок постановки лаконічних запитань, активного слухання, тренування якостей полеміста, шанобливого ставлення до представників протилежних наукових поглядів, формулювання логічних і впевнених доказів власної точки зору. Професійні й обґрунтовані відповіді викладачів презентували моделі поведінки в подібних ситуаціях, досвід виходів з важких комунікативних ситуацій.

Отже, активне застосування нових форм лекцій при викладанні дисциплін основного та варіативного циклів не тільки активізувало засвоєння навчального

матеріалу, але й сприяло формуванню готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Здобувач вищої освіти Ігор Д. зауважував: «У мене вже був досвід вивчення богословських дисциплін в іншому освітньому закладі, але викладання, яке здійснювалася за експериментальною програмою, істотно відрізнялося від того, яке я до цього зустрічав. Завдяки новому підходу у викладанні богословських дисциплін вони стали більш зрозумілими, цікавішими. Часом неначе повертався на сторіччя назад і ставав співучасником гострих богословських суперечок».

Студент Олег П. відзначав: «Родичі й друзі, які навчаються в семінарії, готували до того, що мені доведеться вивчати ряд дуже складних дисциплін, розуміння яких дається складно, але милістю Божою вивчення цих дисциплін було не таким уже й складним, а більшість тем із цих дисциплін викладались «наживо». Цікаво, що навіть хотілося самому брати участь в їхньому обговоренні».

Виступаючи одним із основних видів практичних занять у сучасній вищій школі, семінар, як гнучка форма навчання, утворює велику кількість варіантів його організації, які дають змогу забезпечити особливі умови активності студентів, що й було використано в нашому дослідженні для інтенсифікації «суб’єкт-суб’єктної» взаємодії учасників освітнього процесу.

Організація семінарів для студентів-теологів здійснювалася таким чином, щоб надати здобувачам вищої освіти можливості практичного використання теоретичних знань в умовах, наближених до реальних комунікативних умов майбутньої професійної діяльності.

Для досягнення максимального особистісного, фахового та комунікативного розвитку студентів під час проведення семінарських занять усіляко намагалися досягти того, щоб мета всієї групи (учасників семінару) стала водночас і особистісною метою кожного учасника семінару.

Наприклад, *семінари-дискусії* використовувалися для розгляду таких актуальних тем, як «Що таке Божественні енергії й яким чином можна до них

долучитися?», «Богословські думки про походження людських душ», «Чим душі людські відрізняються від душ тварин?», під час яких студенти набували практичного досвіду пошуку відповідей на поставлені запитання на засадах рівноправної та активної участі, отримували навички лаконічного висловлювання своїх наукових поглядів, тактовного дискутування, коректного спростування помилкових точок зору.

На *семінарах-дослідженнях,* наприклад, за темами, до розгляду яких у своїй майбутній професійній діяльності часто будуть звертатися майбутні теологи, а саме «Аналогії троїчності з тваринного світу, які можна використовувати для полегшення пояснення людині догмату про Пресвяту Трійцю», «Що нового проявилося в дії Святого Духа з дня П’ятдесятниці?», здобувачі вищої освіти розвивали навички роботи в групах, публічного виступу, шанобливого ставлення до наукових поглядів представників інших груп, вироблення спільної наукової позиції всієї групи.

Під час проведення *семінарів-прес-конференцій* одні студенти виступали з доповідями, набуваючи досвіду публічного виступу, долаючи скутість і боязкість, активізуючи свої знання й розвиваючи навички швидких відповідей на поставлені запитання, відстоюючи власні переконання, а інші студенти набували досвіду постановки тактовних запитань. З метою більшої зацікавленості студентів для цього виду занять обиралися теми, які активно обговорюються в сучасному суспільстві, а саме: «Поняття про Церкву Христову на землі», «Мета й призначення Церкви», «Божественне право й церковне законодавство», «Істотні властивості Церкви» та ін.

Під час семінарських занять відбувалася не лише інтерполяція теоретичних знань у практичну площину професійної підготовки майбутніх фахівців, але й активно формувалися та розвивалися навички здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності через запровадження практико-орієнтованих, інноваційних технологій професійно-комунікативної взаємодії: «Займи позицію», PRES-формула, case-study, інтерв’ювання з метою розвитку ораторських здібностей, формування вмінь грамотно ставити

запитання, спрямовувати діалог, складати його алгоритм, передбачати можливі варіанти відповідей і заздалегідь готувати варіанти наступних ланцюжків запитань, вироблення вмінь психологічної стійкості, здатності точно й лаконічно висловлюватись; засоби Blended learning, E-learning (електронні підручники, електронна бібліотека, платформа Moodle, NetOpSchoole, NetSupportSchool).

Метою вивчення курсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» було формування в майбутніх бакалаврів з теології теоретичних знань і практичних навичок та вмінь здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності (Додаток И).

Програма курсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» була побудована таким чином, щоб вивчення кожного з восьми модулів курсу здійснювалася на принципах постійної активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу завдяки:

– активному використанню під час викладання теоретичного матеріалу проблемних лекцій, лекцій-дискусій, лекцій-візуалізацій, лекцій вдвох, лекцій-прес-конференцій;

– широкому застосуванню різноманітних семінарів контекстного типу, на яких відтворювалися майбутні реальні професійні комунікативні ситуації;

– самостійній роботі, організованій таким чином, щоб для виконання частини завдань кожного з модулів здобувачі вищої освіти повинні були не лише ретельно опрацювати теоретичний матеріал, а й самостійно об'єднатися в різноманітні групи та організувати спільну діяльність для вирішення поставлених завдань, у яких моделювалися фахові комунікативні умови. Отже, результативність самостійної роботи залежала не тільки від вміння самостійно вчитися, а й від перенесення усіх наявних теоретичних знань про професійну комунікативну взаємодію в практичну площину, активізуючи внутрішній особистісний потенціал.

Вивчення першого модуля авторського курсу було спрямовано на глибоке розуміння суті професії «теолог», усвідомлення необхідності невпинного

внутрішнього самовдосконалення, формування ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; відповідальності за кожне слово перед Богом і перед людьми. Під час самостійної роботи здобувачі вищої освіти складали есе на тему: «Чому я вирішив стати богословом?», робили презентацію «Пояснення суті й призначення богослов'я святими отцями Церкви та сучасними богословами»; з'ясовували умови, при яких людина не повинна виявляти свій духовний дар; за допомогою тестів оцінювали власні комунікативні навички. Самостійно виконували перше колективне завдання (без активної участі викладача), для виконання якого за власним бажанням розподілялися на мінігрупи по дві особи й за прочитаною працею «Про священство» святителя Івана Златоуста складали п'ять запитань про дар слова й обмінювалися ними зі своїм напарником за допомогою електронної пошти; відповідали на запитання напарника; оцінювали відповіді напарника на поставлені запитання; аналізували найскладніші етапи виконання цього завдання. За результатами першого модуля здобувачі вищої освіти не тільки здобули певну суму теоретичних знань і практичних навичок, а й адекватно оцінили власні комунікативні здібності, окреслили напрями індивідуальної роботи із вдосконалення комунікативних якостей та навичок.

За результатами вивчення другого модуля студенти мали знати сутність та функції комунікативної взаємодії; схожість і відмінність понять «взаємодія» й «спілкування»; модель процесу комунікації; стилі спілкування та види інформації; норми, стилі, цілі та комунікаційні позиції учасників комунікативної взаємодії; когнітивне навантаження, часові й просторові обмеження процесу комунікації; сутність і види комунікативних бар'єрів і засоби їх уникнення й подолання; значення зворотного зв'язку та слухання. Під час самостійної роботи студенти писали доповідь на тему «Роздуми про світську освіту й інтелектуальний розвиток християнина» з наступним зіставленням власної думки з думками відомих богословів; виконували самостійне завдання, що потребувало особистісної мобілізації наявних комунікативних знань і вмінь, подолання комунікативних бар'єрів, навичок

організації для створення мінігрупи та досягнення поставленої викладачем мети: на підставі вивченого матеріалу кожен студент складав кросворд за п’ятнадцятьма визначеннями, яким потім мав обмінятися з напарником, розгадував кросворд напарника, виділивши найцікавіше запитання. Також слід було підготуватися та взяти участь у семінарі-дискусії за темою, що на сьогодні має суперечливе (а часто й помилкове) тлумачення: «Думки святих отців Церкви про світську освіту та інтелектуальний розвиток християнина».

Третій модуль був присвячений знаковим системам, мовленню усному, письмовому та внутрішньому; значенню тексту в комунікативній взаємодії; мовленнєвій культурі та етикету теолога; мові благовіщення та необхідності адаптації знань у галузі богослов’я для різних аудиторій; актуальності проблем міжкультурної й міжрелігійної комунікації. Під час самостійної роботи студенти тренували навички адаптування відповідей на просте й водночас глибоко богословське запитання «Для чого Бог створив світ?» для різних вікових категорій, зокрема для дитини 10 років; людини дорослої, але не віруючої; для слухачів катехізичних курсів; для дорослої важкохворої маловоцерковленої людини. На семінарському занятті здобувачі вищої освіти обговорювали нагальне питання: «Пошуки оптимальних шляхів духовно-морального відродження сучасної молоді», до якого вони мали підготуватися таким чином: студенти мали самостійно розділитися на групи по 4 людини в кожній, обрати відповідального та розподілити роботу з підготовки доповіді між учасниками групи. Загальне оформлення та коректуру остаточного вигляду доповіді робив обраний мінігрупою відповідальний, попередньо погодивши її з членами групи. Далі за допомогою електронної пошти підгрупи між собою обмінювалися готовими доповідями, читали їх та складали рецензію (у підготовці рецензії також брала участь уся група). Таким чином, на момент обговорення доповідей кожна підгрупа мала базу підготовлених аргументів для доведення власної позиції та спростування точок зору, яких не поділяла.

Результатами вивчення четвертого модуля була сума теоретичних знань про сутність і засоби невербальної комунікативної взаємодії; основні системи

кодування й декодування повідомлень; системи невербальної комунікації та їх взаємозв'язок; цілі невербального спілкування та труднощі, що виникають під час кодування та декодування одиниць невербальної комунікації; системи кодування: рухів Р. Бердвистла, емоцій П. Екмана та К. Леонхарда; словники невербальної поведінки, а також знання про православний церковний етикет; зовнішній вигляд теолога й священнослужителя; правила звернення й листування. Студенти, спираючись на отримані знання паралінгвістики, навчилися читати один і той самий текст, змінюючи параметри голосу; проводити роботу з вилучення із власного словникового запасу «слів-паразитів»; готувати презентації за темами «Правила поведінки на фуршеті», «Правила поведінки в трапезній» та складали таблицю «Відмінність норм церковного етикету від сучасних світських правил поведінки» з подальшим обговоренням на семінарі-прес-конференції теми: «Діловий та церковний етикет» та «Ставлення православного богослова до моди». Також у цьому модулі було самостійне завдання, що вимагало мобілізації вже наявних і щойно набутих знань щодо комунікативної взаємодії, для виконання якого студенти за власним бажанням розподілялися на групи по 3 людини та обирали відповідального, який визначав послідовність, у якій учасники групи будуть працювати над створенням доповіді на тему «Скромність як доброчесність».

Впродовж вивчення п'ятого модуля здобувачі вищої освіти опановували основи переконувальної комунікації, для чого вивчали теорію міжособистісної взаємодії; комунікативну взаємодію з метою організації діяльності; механізми та види соціальної взаємодії; умови ефективності переконання; особливості комунікатора й аудиторії та їхнього співвідношення; особливості повідомлення; методику місіонерського переконувального спілкування з опонентом. Під час самостійної роботи студенти опрацьовували засоби переконувальної комунікації, наведені в Святому Письмі; розробляли практичні рекомендації для теологів щодо основних якостей теолога як переконливого комунікатора; складали таблицю особливостей аудиторії, від яких залежить ефективність переконання, та згідно зі складеною таблицею характеризували свою навчальну

групу; складали переконливе повідомлення на тему: «Євангельське розуміння свободи є істинним». Крім того, студенти виконували самостійно організоване колективне завдання, яке полягало в такому: навчальна група самостійно розподілялася на дві підгрупи, кожна з яких складала повідомлення на тему «Євангельське розуміння свободи є істинним», після чого групи обмінювалися повідомленнями й обирали найбільш переконливе. Круглий стіл проводився на тему: «Стратегії переконувальної комунікативної взаємодії в професійній діяльності теолога».

Увага шостого модуля була прикута до сутності та причин виникнення конфліктів; класифікації конфліктів; динаміки розвитку конфліктів; стратегії поведінки в конфліктній ситуації; до маніпулятивної й актуалізаторької моделей конфліктів; методів розв’язання та усунення конфліктів; запобігання конфліктам.

Не випадково тема розгляду конфліктного способу поведінки була розміщена в шостому модулі. На думку автора спецкурсу, до цього часу, виконуючи самостійні завдання в різних мінігрупах і набуваючи певного досвіду організації фахової «суб’єкт-суб’єктної» взаємодії, більшість студентів на особистому досвіді вже зіткнулася з конфліктним способом поведінки, тому були готові до уважного вивчення поданої теми, аналізу нещодавно допущених помилок, відкритого сприйняття правил мудрої побудови комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Під час самостійної роботи здобувачі вищої освіти готували повідомлення на тему «Навіщо теологові знання у сфері конфліктології?». За допомогою психологічних тестів оцінювали власний рівень тривожності й внутрішньої конфліктності; вивчали пояснення Святих отців щодо сутності конфліктів; розробляли рекомендації щодо запобігання конфліктам у сім’ях на міжрелігійному ґрунті; складали письмове повідомлення про особливості спілкування з конфліктними людьми, які прийшли в храм. Також виконували завдання, для якого самостійно розподілялися на мінігрупи по 4 людини, дві з яких готували повідомлення на тему: «Причини виникнення

конфліктів. Психологічний погляд», а інші дві – на тему «Причини виникнення конфліктів. Богословський погляд», після чого зіставляли обидва погляди на проблему конфліктів та разом складали загальний висновок. Семінарське заняття було присвячено відпрацюванню навичок конструктивного виходу з конфліктних ситуацій та запобіганню їм.

Упродовж сьомого модуля здобувачі вищої освіти вивчали сутність поняття «масова комунікація»; функції, цілі, швидкість та міру впливу засобів масових комунікацій; усвідомлення впливу засобів масової комунікації; ставлення церкви до праці журналістів та ЗМІ; церковні ЗМІ; умови співпраці церкви зі світськими засобами масової інформації. Під час самостійної роботи студенти розробляли 10 тестових завдань різних видів із обраної теми лекційного заняття та обмінювалися ними з одногрупником; відповідали на тестові запитання одногрупника; перевіряли правильність його відповідей; розробляли практичні рекомендації для священнослужителів і теологів щодо підготовки виступу на радіо та телебаченні; готувати виступ на радіо за темою: «Православне паломництво» тривалістю 10 хвилин; розподілившись самостійно на мінігрупи по 3 людини, виконували одне із завдань (виступити в ролі редактора та оператора або в ролі кореспондента чи теолога, у якого беруть інтерв'ю). Результат сумісної роботи у вигляді бесіди протяжністю 15 хвилин подавали у вигляді відеофайла. Семінар-дискусія був присвяченій обговоренню актуальної теми «Засоби масової інформації: користь або шкода? Участь священнослужителів і теологів у публічних заходах».

На останньому, восьмому модулі спецкурсу мова йшла про особливості комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж, після вивчення якого студенти знали загальні характеристики користувачів Інтернету, їх мотивацію, особливості спілкування в електронних мережах, позитивний і негативний впливи електронних мереж, сутність та ознаки інтернет-залежності, а також особливості організації дистанційного навчання. Під час самостійної роботи за допомогою інтернет-ресурсів студенти знаходили та опрацьовували інформацію щодо тактовного спілкування в електронних мережах; розробляли

практичні рекомендації для священнослужителів та теологів щодо спілкування в соцмережах; складали незалежну характеристику на свого одногрупника як на користувача соціальної мережі й традиційно самостійно організовували колективне виконання завдання; розподілившись на групи по 5–7 людей, проводили дискусію «Розвиток інтересу до духовного життя в молоді через комунікативну взаємодію в соціальних мережах» на зручній інтернеті-платформі з наступним наданням роздруківки дискусії.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що впродовж усього авторського спецкурсу, переходячи від модуля до модуля, студенти отримували не лише теоретичні знання у сфері комунікативної взаємодії в професійній діяльності, але й активно застосовували отримані знання, виконуючи завдання, що активізували їх особистісний, інтелектуальний та комунікативний потенціали.

У багатьох завданнях було введено певні обмеження, по-перше, за часом, а по-друге, не можна було виконати все завдання або більшу його частину замість напарника (напарників). Отже, студенти-теологи повинні були знаходити способи ефективної мотивації всередині своїх підгруп для своєчасного виконання кожним із членів підгрупи своєї частки завдання.

Ще однією обов’язковою умовою під час виконання колективних завдань впродовж проходження спецкурсу була постійна зміна складу учасників підгруп, що, з одного боку, сприяло розвитку навичок швидкого встановлення результативного комунікативної взаємодії, а з іншого боку, давало змогу уникнути помилок, допущених студентами під час організації професійної взаємодії з учасниками минулої групи.

Слід підкреслити, що від модуля до модуля самостійно організовані колективні завдання ставали все важчими, щоб здобувачі вищої освіти, спираючись на наявні теоретичні знання й отримані практичні навички встановлення та підтримки комунікативної взаємодії, щоразу (ніби сходинками підіймаючись нагору) активізували особистісний, інтелектуальний і

комунікативний потенціали та набиралися досвіду вирішення все складніших професійних завдань.

Після кожного з етапів самостійно організованих колективних занять відбувався самоаналіз допущених помилок, а в разі необхідності – консультація з викладачем щодо виходу з напруженої ситуації, пошуку оптимальних шляхів комунікативної взаємодії. Якщо все ж таки траплялися конфліктні відносини всередині підгрупи, то цей негативний досвід підлягав обов'язковому аналізу дій всіх причетних до цієї ситуації сторін з обов'язковим примиренням.

З упевненістю можна стверджувати, що введення вищеназваних обмежень під час виконання самостійних колективних завдань дало змогу до кінця спецкурсу у студентів значною мірою натренувати навички швидкого пошуку оптимальних шляхів комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Для семінарських занять та самостійних завдань свідомо обиралися актуальні й гаряче обговорювані в суспільстві теми, що часто не мають однозначної відповіді з метою відпрацювання навичок ведення коректних, тактовних дискусій, виховання вміння шанобливого ставлення до представників протилежної точки зору, аргументованого доказу правоти поглядів, тренування навичок роботи в команді та вироблення спільних рішень.

Таким чином, упродовж усього спецкурсу студенти постійно перебувати в стані активної «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії (при чому від модуля до модуля самостійно організовані колективні завдання ставали все важчими), що надавало можливості здобувачам вищої освіти усвідомити свої особистісні якості й оцінити власні комунікативні знання та навички, зробити самоаналіз помилок, яких припустилися, й окреслити шляхи їх подолання.

Здобувач вищої освіти Олександр Н. (священнослужитель) після закінчення вивчення спецкурсу поділився таким враженням: «З упевненістю можу сказати, що мені не вистачало цих знань. Я думаю, що зараз висловлюю не лише свою позицію з цього питання, а й більшості інших священиків. Такі знання просто необхідні, вони багато в чому полегшують налагодження

стосунків, особливо з тими, хто тільки переступає поріг храму, хто тільки починає робити перші кроки до Бога».

Студент Володимир Б. (священник) зауважив: «Увесь курс був украй корисним, особливо важливими, на мій погляд, були теми про переконувальну та масову комунікації. Отриманні знання вплинули на мій погляд щодо процесу переконання. Сподіваюся, що отриманні знання зі спецкурсу з часом принесуть свої корисні плоди на ниві Божій».

Як відомо, якість професійної підготовки молодих фахівців прямо залежить від рівня теоретичних знань, здобутих у ході навчання, та набутих професійних навичок і вмінь. Тому значна увага під час проведення ознайомчої та виробничих практик, які є невід'ємною складовою освітнього процесу з підготовки фахівців за напрямом «Богослов'я» (православна теологія), була приділена формуванню готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що саме практики мають суттєве значення не тільки в актуалізації й поглибленні удосконалених теоретичних знань й навичок, а й за певних умов у їх оптимізації, інтенсивно сприяють формуванню готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; здатні значною мірою зменшити дистанцію між здобутими знаннями й навичками в процесі навчання в ЗВО та дійсністю, що очікує молодого фахівця після закінчення терміну навчання у вищій школі на місці його майбутньої роботи, тобто гідним чином підготувати молодого фахівця до максимально швидкого й кваліфікованого включення у трудову діяльність. Також під час проходження практик студентам надавалася по суті унікальна можливість заповнити прогалини в теоретичних знаннях, які утворилися під час навчання, та поповнити недостатній досвід у сфері їхнього застосування.

Під час проходження студентами ознайомчої та виробничих практик у системі професійної підготовки майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ставили такі цілі:

– діагностичну, що полягала у визначенні рівня дійсної професійної спрямованості здобувачів вищої освіти, ступеня їх професійної придатності, ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, особистісної та фахової готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

– освітню, яку було спрямовано на активізацію наявних і здобуття нових теоретичних знань, отримання навичок і вмінь з пошуку та організації шляхів побудови оптимальної комунікативної взаємодії при вирішенні конкретних професійних завдань;

– розвивальну, що полягала в стимулюванні пізнавальної, комунікативної, творчої активності майбутніх фахівців у їхній професійній діяльності;

– виховну, спрямовану на гармонійне духове зростання майбутніх теологів через затвердження та зміцнення в них доброчесності й професійне вдосконалення у здійсненні комунікативної взаємодії в професійній діяльності, формування активної професійної позиції.

Детальний аналіз існуючих програм професійної практики майбутніх теологів свідчить, що підготовку до професійної діяльності розглядають переважно як засіб закріплення та поглиблення теоретичних знань студентами, а процесу оволодіння практичними навиками організації комунікативної взаємодії в професійній діяльності приділяють зовсім незначну увагу, що не відповідає рівню вимог сучасного суспільства до молодого теолога. Тому в програмах практики була передбачена спрямованість на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Слід особливо відзначити, що організація практики студентів, які навчаються за напрямом «Богослов’я» (православна теологія), істотно відрізняється від організації практик за іншими спеціальностями тим, що базами практик виступають відділи управлінь єпархій УПЦ та парафії (церкви). Студенти-теологи, як правило, люди віруючі, для яких церква – це від Бога

встановлене суспільство всіх розумно-вільних істот, які вірують у Христа Спасителя і з'єднані з Ним як з Єдиною Главою. Згідно з православним вченням, до церкви належать, по-перше, усі люди, що вірують у Христа й живуть на землі, по-друге, усі люди, що померли у вірі, та, по-третє, – янголи. Таким чином, церква – це не просто означене місце проходження практики, а Посередниця у справі освячення людини, що особливим чином визначає не лише благоговійне, тремтливе ставлення студента-теолога до неї, але й вкрай відповідальне, що, безумовно, враховувалося під час розробки програм ознайомчої та виробничих практик.

Усвідомлюючи стратегічну важливість підготовки висококваліфікованих бакалаврів з теології, здатних до результативної комунікативної взаємодії в професійній діяльності, багато священнослужителів і фахівці у галузі релігії продемонстрували свою готовність приймати майбутніх теологів як бази практики для навчання та обміну досвідом.

Виходячи з розуміння процесу формування готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як складової частини цілісної системи фахової підготовки, одним із найважливіших елементів якого виступають вищеназвані практики, було спеціально розроблено програми практик та організовано роботу науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» для священнослужителів – керівників практики та інших фахівців у галузі релігії від баз практики з метою збагачення теоретичними знаннями та практичним досвідом формування в майбутніх бакалаврів з теології готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

У процесі підготовки до проходження ознайомчої практики були підготовлені та проведені конференції: «У храмі Божому» та «Соціальне служіння й просвітницька діяльність церкви», а також бесіди, анкетування й консультації. Для виконання в повному обсязі поставлених завдань практики

обов’язковими умовами виступали послідовність та безперервність організації процесу практики.

Метою ознайомчої практики було ознайомлення здобувачів вищої освіти з різноманітністю суспільних викликів, у яких Церква здійснює своє служіння; формування розуміння важливості поєднання особистісного духовного досвіду з науковим знанням, уміння застосовувати наявні теоретичні знання на практиці; отримання практичних навичок комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Під час походження першої практики студенти ознайомилися з основними особливостями організації діяльності таких відділів єпархіального управління, а саме видавничого, православної освіти, катехізації та місіонерства, взаємодії з частинами й підрозділами Збройних сил України та Міністерства внутрішніх справ України у справах пастирської опіки пенітенціарної (тюремної) системи, благодійності й соціального служіння, у справах сім’ї, у справах православної молоді, а також паломницького, зв’язків із Православним козацтвом та інформаційного.

Для проходження практики студенти були закріплені за певними відділами єпархії, отримавши відповідні індивідуальні завдання, виходячи з особливостей діяльності єпархіального відділу та парафій, за яким були розподілені. Серед поставлених перед студентами завдань були такі: запропонувати й обґрунтувати проєкт заходу комунікативної спрямованості відповідно до специфіки роботи єпархіального відділу та приходу, на базі якого проходили практику. Для виконання поставленого завдання необхідно було більш детально вивчити специфіку роботи відділу та приходу; відповідну документацію; методи й форми, у яких здійснюється конкретний вид соціального служіння церкви; особливості побудови шляхів комунікативної взаємодії, способи адаптації богословських знань та переконувальної комунікації залежно від аудиторії й обставин, у яких здійснюється комунікативна взаємодія.

Також для виконання поставленого завдання студентам слід було на підставі наявних знань та вмінь щодо здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності особисто ознайомитися з парафіянами (зуміти позитивно себе само презентувати); з'ясувати інтереси й побажання прихожан щодо заходу, який планується; за допомогою проведення бесід, заповнення анкет і тестів визначити рівень їхніх знань, щоб інформація, яка буде запропонована на майбутньому заході, була для них цікавою, зрозумілою та корисною; проаналізувати отримані результати усних і письмових опитувань та на підставі отриманих даних обґрунтувати проведення запропонованого заходу.

У ході практики студентами було запропоновано й обґрунтовано такі проєкти: організація благодійного збору православної літератури для створення приходської бібліотеки; організація недільних шкіл для дітей і дорослих; створення богословських курсів; організація постійно діючих просвітницьких бесід при лікарнях і пенітенціарних закладах; молодіжних паломницьких велопробігів; просвітницьких молодіжних походів; православних груп різних інтересів у соціальних мережах; збір допомоги багатодітним і малозабезпеченим сім'ям тощо.

Після закінчення першої практики Тетяна Р. поділилася своїми враженнями: «Перед початком практики дуже хвилювалася, бо усвідомлювала відповідальність, адже мало відбутися спілкування з великою кількістю людей, у кожного з яких своє особисте ставлення до віри, до Бога, абсолютно різний рівень знань, соціальне становище та вік. Але з Божою допомогою все було благополучно: здобутих теоретичних знань і прищеплених навичок вистачило для виконання поставлених завдань, навіть отримала радість від комунікативної взаємодії у параіфії».

Здобувачі вищої освіти Сергій К. і Богдан О. після завершення ознайомчої практики виявили бажання і наділі добровільно брати участь у роботі відділу благодійності й соціального служіння церкви, усвідомлюючи важливість означеної місії для навколишніх та для набуття власного досвіду

побудови шляхів оптимальної комунікативної взаємодії під час здійснення соціального служіння церкви.

Під час першої виробничої практики (6-й семестр), метою якої було формування у студентів на базі здобутих теоретичних знань і первинних професійних навичок уміння організовувати катехізичну й просвітницьку діяльність шляхом здійснення результативної комунікативної взаємодії.

Зміст практики був орієнтований на набуття практичних навичок організації катехізичної й просвітницької діяльності церкви; отримання досвіду викладання предметів і дисциплін у галузі теології й духовно-моральної культури; вирішення питань виховання на засадах православної педагогіки; участь у роботі експертних і консультативних груп у всіх галузях професійної діяльності теолога.

Перед проходженням першої виробничої практики для здобувачів вищої освіти були організовані: конференція «Місіонерська й релігійно-просвітницька діяльність УПЦ на сучасному етапі», круглий стіл на тему: «Організація просвітницької діяльності на приході» та дискусії «Таємниче життя Церкви в сучасному світі» та «Що означає “віра розумна”?», а також бесіди й індивідуальні консультації.

Слід зазначити, що під час завдання виробничої практики були орієнтовані на активну індивідуальну форму навчання студентів; використання знань у галузі теології та комунікативної взаємодії під час вирішення професійних завдань; організацію власної діяльності на засадах соціальної значущості своєї майбутньої професії, що, безумовно позитивно вплинуло на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Серед завдань, що були поставлені перед здобувачами вищої освіти протягом означеної виробничої практики, були такі, як підготовка та проведення заняття катехізично-просвітницької спрямованості у парафії, за якою були закріплені студенти під час проходження практики, враховуючи вікові, інтелектуальні й інші особливості парафіян. Для виконання цього

завдання слід було провести ряд бесід із парафіянами, їх анкетування та тестування для визначення базового рівня знань, з'ясувати їх побажання й очікування щодо заняття, яке розроблялося, визначитися з актуальною та цікавою темою майбутнього заняття і надати свої обґрунтовані висновки керівнику практики – священнослужителю. Після затвердження теми та змісту заняття, дати та місця його проведення студентам слід було скласти оголошення відповідного змісту та розмістити їх на дошках інформації при храмі, у церковному інформаційному листку (за наявності) та в соціальних мережах. В означений час слід було провести заняття, відповісти на запитання слухачів та зробити самоаналіз проведених занять.

Аналіз звітів засвідчує, що частина студентів (47,3 %), чиї проєкти, які стосувалися питань православної освіти, було розроблено ще під час проведення ознайомчої практики, здійснили їх у процесі першої виробничої практики. Значна частина студентів не побоялася на своєму занятті розглянути досить складні для сприйняття, але актуальні теми, які сьогодні хвилюють вірян України, що, безумовно, свідчило про їх певну компетентність не лише з теологічних питань, але й з питань організації комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Після закінчення практики студент Володимир О. поділився таким спостереженням: «Звичайно, перед початком практики відчував певне занепокоєння з приводу проведення майбутнього заняття (адже більшість парафіян значно старші за мене), але заняття пройшло добре. Отримані знання в галузі богословських дисциплін і комунікативної взаємодії в професійній діяльності дали змогу не лише провести заняття, але й відповісти на запитання парафіян, отримати важливий для мене досвід викладацької діяльності».

«На виробничій практиці, готуючи й проводячи лекції для дорослих парафіян, – відзначав студент Валентин К. (священнослужитель), – відчув на власному досвіді істотну відмінність між побудовою проповіді й лекції (підготовкою матеріалу, способів та методів його викладу). Отримані в процесі навчання знання та вміння, безперечно, були корисними під час підготовки та

проведення просвітницьких занять, допомогли в адаптуванні матеріалу до особливостей аудиторії, проведенні занять у діалогічній формі».

Друга виробнича практика (8-й семестр) була логічним продовженням усіх видів практики й завершувала професійну підготовку бакалаврів з теології. Серед завдань, які слід було виконати здобувачам вищої освіти під час проходження цієї практики, були такі: детально ознайомитися з організацією катехізичної та просвітницької діяльності у парафії та на підставі існуючих сучасних досягнень вітчизняних і зарубіжних науковців у педагогічній та катехізичній сферах, запропонувати вдосконалення (оптимізацію) існуючої парафіяльної просвітницької системи, запропонувати та провести заходи відповідної спрямованості, а за відсутності системи освіти у парафії – обґрунтувати її організацію та надати календарно-тематичні плани занять.

Перед початком практики студенти взяли участь у конференції «Організація релігійно-освітнього й катехізичного служіння в Українській Православній Церкві з урахуванням передових досягнень педагогічної науки», дискусіях «Освіта на приході: нереалізовані можливості», «Організація просвітницької та катехізичної роботи у парафії з урахуванням вікових особливостей парафіян», бесідах та консультаціях з викладачами різних кафедр.

Отже, перед здобувачами вищої освіти було поставлено досить масштабне завдання: зіставити на проаналізувати наявні просвітницькі програми, рівень знань слухачів недільних шкіл (або курсів), з’ясувати їхні прагнення щодо якості й обсягу знать, які вони хотіли б здобути за період навчання, що вимагало від майбутніх теологів інтенсивного пошуку шляхів побудови комунікативної взаємодії зі значною кількістю людей різного віку, ставлення до віри, до необхідності здобувати освіту й так далі.

Аналіз звітів, які надали студенти після закінчення практики, засвідчив, що здобувачі вищої освіти відповідально, кваліфіковано й творчо підійшли до виконання поставлених завдань. Вони провели масштабні анкетування та опитування прихожан, надали виважені аналізи існуючого стану просвітницької

діяльності, а головне – запропонували цікаві й обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення (або організації) просвітницької діяльності у парафії.

Наприклад, Роман Н. дійшов такого висновку: «Сучасні засоби комунікативної взаємодії надають унікальні масштабні можливості для здійснення просвітницької місії через електронну мережу, що значно підвищує зацікавленість молоді в цьому проєкті, дає змогу залучити досить велику аудиторію, незважаючи на часові й просторові обмеження. Тому я пропонував приділити значну увагу просвітницькій діяльності за допомогою інтернету».

Студентка Ольга К. запропонувала постійне теологічне консультування парафіян за допомогою мобільних додатків (Viber та WhatsApp), створивши відповідні групи, а також залучення вірян до активної участі в обговоренні питань з просвітницької та катехізичної тематики.

Ряд студентів запропонували цікаві, грамотно складені календарно-тематичні плани викладання таких богословських дисциплін у парафіях, як «Катехізис», «Новий Заповіт», «Старий Заповіт», використовуючи досягнення сучасної педагогіки.

Студенти відзначали, що виконати поставлені завдання на високому рівні їм допомагали знання й навички побудови комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Так, Олександр Р. відзначив: «Можу з повною впевненістю сказати, що за період навчання в експериментальній групі зміг здолати цілий ряд труднощів, які раніше відчував за необхідності завести бесіду з незнайомою людиною».

Після завершення кожної з практик проводилися підсумкові конференції, що виступали етапом рефлексії, у ході якої здобувачі вищої освіти доповідали про свої результати, колективно їх обговорювали та аналізували труднощі, з якими стикалися (теологічні, психологічні, комунікативні), доходили певних висновків, обмінювалися отриманим досвідом, розглядали пропозиції щодо організації високоякісної сучасної просвітницької та катахізичної освіти, обговорювали плани на майбутнє.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що важливими результатами кожної з практик була самостійна оцінка студентами правильності обраної спеціальності та усвідомлення духовної, інтелектуальної й комунікативної відповідності їй.

Завдання кожної з практик, будучи логічним продовженням попередньої практики, надавали можливості здобувачам вищої освіти безпосередньо в професійному середовищі не тільки оволодіти індивідуальними практичними знаннями, навичками й вміннями, а й отримати досвід колективних способів дій у процесі виконання фахових завдань, що інтенсивно сприяло формуванню готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Як зазначалося нами раніше, формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності відбувалося послідовно й безперервно впродовж усього формувального етапу педагогічного експерименту, орієнтуючись на всебічне охоплення життя студента, у тому числі й в позааудиторній діяльності та під час самостійної роботи.

Розуміння богослов’я як частини цілковитого служіння людини Богові, як певного способу життя, сприяло тому, що переважажна більшість здобувачів вищої освіти у свій вільний час добровільно здійснювали послух при храмах та монастирях, будучи читцями, паламарями, співаками на кліросі, викладачами в дитячих школах, катехізаторами, консультантами з богословських питань та ін. Розуміючи важливість набуття певного духовного, фахового, інтелектуального й комунікативного досвіду здобувачами вищої освіти під час виконання їх послуху викладачі кафедр постійно надавали всебічну підтримку їх діяльності, стимулювали прояв різноманітних ініціатив, що також сприяло формуванню професійної готовності до комунікативної взаємодії.

Протягом експерименту студенти на добровільних засадах брали участь у підготовці й проведенні заходів просвітницької та місіонерської спрямованості у формі бесід і дискусій серед широкого кола громадян: тих хто тільки шукає

шлях до духовного становлення; тих, хто хоче більше знати про свою віру, а також тих, хто потребує спеціальної допомоги; брали активну участь в організації та проведенні православного паломництва, різноманітних масових заходах, хресних ходах, волонтерській діяльності та ін.

Результати перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності буде розкрито в наступному підрозділі.

Таким чином, провідною ідеєю формувального етапу експериментального дослідження була організація освітнього процесу на засадах спільної продуктивної діяльності та активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії здобувачів вищої освіти з викладачами й одногрупниками під час виконання різноманітних завдань, а також студентів з людьми різного віку під час практик та просвітницьких і катехізичних заходів за межами закладів вищої освіти.

3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Для визначення ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності в процесі фахової підготовки проводилася експериментальна робота на базі Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, Полтавської місіонерської духовної семінарії УПЦ (м. Горішні Плавні), Недільної школи для дорослих при храмі на честь святого благовірного князя Олександра Невського Дніпропетровської єпархії УПЦ та Православних богословських курсів (для дорослих) при храмі на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» Дніпропетровської єпархії УПЦ.

Враховуючи той факт, що після тривалого богоборчого періоду теологічна освіта у світських ЗВО України перебуває на етапі становлення, і

кафедр богослов'я, які здійснюють підготовку бакалаврів з теології, ще небагато, експериментальне дослідження, спираючись на праці Ю. Бабанського [3] та Р. Немова [18], було організовано таким чином, що контрольною групою вважався увесь курс, на якому студенти навчалися за традиційною методикою, а експериментальною групою – курс, що йшов наступним за роком такого навчання, тобто експериментальна група навчалася наступною за контрольною.

Таким чином, було виокремлено два однорідні об'єкти дослідження – контрольна й експериментальна групи (кількість студентів: 73 особи та 78 осіб відповідно). У контрольних групах освітній процес відбувався за традиційною схемою навчання, а в експериментальних до освітнього процесу були внесені описані вище вдосконалення.

Зіставлення обох об'єктів дослідження відбувалося до початку проведення експерименту та після нього, що дало можливість порівняти вихідні та кінцеві характеристики сформованості рівнів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності та на підставі отриманих результатів довести ефективність і дієвість визначених організаційно-педагогічних умов досліджуваної готовності.

Обчислення середнього арифметичного набраних балів у контрольній та експериментальній групах за кожним із компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності здійснювалося за формулою:

$$S_k = \frac{S_1 + S_2 + \ldots + S_N}{N}, \qquad (3.1)$$

де $S_к$ – загальне середнє арифметичне значення показника рівня сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

S_1 – сума набраних балів кожним здобувачем вищої освіти за к-крітерієм (показником);

k – критерії (показники) сформованості готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності;

N – кількість майбутніх бакалаврів з теології в групі.

Оцінювання ефективності сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за показниками мотиваційно-цільового компоненту відбувалося на підставі аналізу особистісної цінності свідомого вибору професії за допомогою «Діагностики рівня професійної спрямованості студентів» Т. Дубовицької (Додаток А), потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії згідно з методикою виявлення «Комунікативних й організаторських здібностей» КОС-1 (Додаток Б) та рівня потреби в досягненні відповідно до «Шкали оцінки потреби в досягненні» (Додаток В).

Результати рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента на початку й наприкінці експерименту відображено в табл. 3.1–3.2.

Таблиця 3.1

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку експерименту щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента, %

№ з/п	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Особистісна цінність свідомого вибору професії	32,01	31,16	44,27	43,24	23,72	25,60
2	Потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії	18,24	19,69	32,84	31,97	48,92	48,34
3	Рівень потреби в досягненні	14,51	14,69	45,48	46,99	40,01	38,32

Згідно з результатами досліджень, наведеними в табл. 3.1, за відповідними показниками оцінювання мотиваційно-цільового компонента сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку формувального етапу експерименту в контрольній та експериментальній групах середні показники суттєво не відрізнялися між собою.

Результати аналізу поданих у табл. 3.2 показників оцінювання мотиваційно-цільового компонента сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наприкінці формувального етапу експерименту свідчать, що в КГ означені показники на всіх рівнях залишилися відносно стабільними, тоді як в ЕГ за цими самими показниками спостерігалися суттєві зміни.

Таблиця 3.2

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наприкінці експерименту щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента, %

№ з/п	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Особистісна цінність свідомого вибору професії	33,16	40,94	44,87	50,87	21,97	8,19
2	Потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії	19,98	34,10	31,44	50,72	48,58	15,18
3	Рівень потреби в досягненні	14,87	26,91	48,79	58,82	36,34	14,27

Так, відсоткова кількість майбутніх теологів, для яких був характерний низький рівень особистісної цінності свідомого вибору професії (перший показник), знизилася на 17,41%, натомість результати, що відображають середній та високий рівні цього якісного показника, збільшилися на 7,63% та 9,78% відповідно.

Аналіз результатів сформованості в майбутніх богословів експериментальних груп потреби в організації та здійсненні комунікативної

взаємодії (другий показник) та рівня потреби в досягненні (третій показник) засвідчує, що істотних змін зазнали результати, які відображають усі рівні цих показників. Так, кількість майбутніх теологів з низьким рівнем потреби в організації та здійсненні комунікативної взаємодії зменшилась на 33,16%, водночас із середнім рівнем збільшилась на 18,75%, а з високим – на 14,41%. Аналогічно позитивно змінилися й показники рівня потреби в досягненні здобувачів вищої освіти експериментальної групи: кількість майбутніх богословів з низьким рівнем рівня потреби в досягненні зменшилась на 24,05%, а із середнім та високим рівнями – збільшилась на 11,83% та на 12,22% відповідно.

Позитивний вплив під час формувального етапу педагогічного експерименту на показники *мотиваційно-цільового компонента* готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності було здійснено завдяки більш глибокому осмисленню здобувачами вищої освіти суті професії теолога, ролі комунікативної взаємодії для кваліфікованого виконання фахових обов’язків, формуванню усвідомленню ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, всебічному розумінню відповідальності теолога за чистоту викладу православного віровчення та наслідків, які може спричинити непрофесійне використання дару слова, необхідності постійного підвищення теоретичних знань та практичних навичок фахової комунікативної взаємодії.

Динаміка рівнів сформованості готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента визначена шляхом підрахунку сумарного значення показників певного рівня на початку та наприкінці формувального експерименту з виведенням їхньої середньої арифметичної кількості відображена в табл. 3.3.

Наведені результати розрахунків наочно демонструє діаграма розподілу майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента (рис. 3.1).

Таблиця 3.3

Динаміка рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента, %

Рівні	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	73	78	73	78
Високий	21,59	21,85	22,67	33,98
Середній	40,86	40,73	41,70	53,47
Низький	37,55	37,42	35,63	12,55

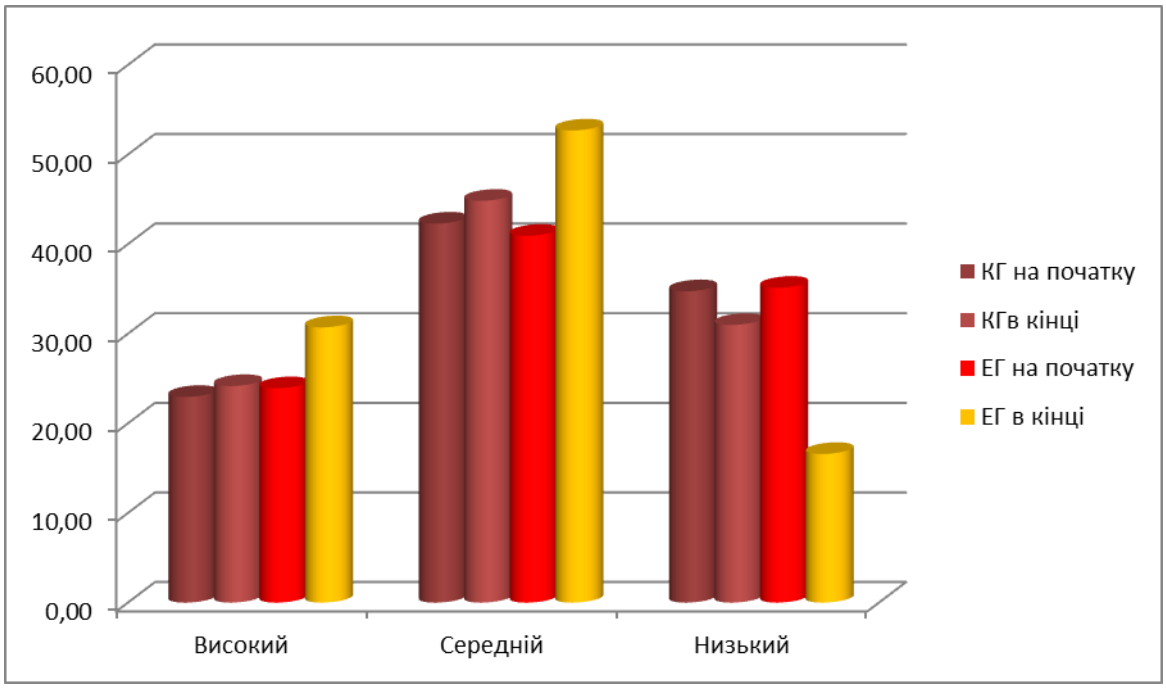

Рис. 3.1. Розподіл майбутніх бакалаврів з теології за сформованістю їхньої готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників мотиваційно-цільового компонента

Таким чином, вищенаведені дані підтверджують ефективність упровадження організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо мотиваційно-цільового компонента досліджуваної готовності.

Для з’ясування змін, що відбулися в показниках сформованості *когнітивно-операційного компонента* досліджуваної готовності майбутніх теологів, були використані контрольні роботи, експертні оцінки та встановлені

за допомогою методики Г. Розена «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (Додаток Д) вміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії.

Щодо оцінювання формування когнітивного-операційного компонента готовності майбутніх богословів до комунікативної взаємодії в професійній діяльності (наявність теоретичних знань про сутність, функції, види комунікативної взаємодії; засоби переконувальної комунікації; сутність, причини виникнення конфліктів і їх розв'язання, засоби запобігання їм; засоби масової комунікації та їх співпрацю з церквою; особливості побудови комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж, а також наявність практичних навичок здійснення результативної комунікативної взаємодії для вирішення фахових завдань), то на початку формувального етапу експерименту в контрольній та експериментальній групах виявлено приблизно однакову кількість студентів, що виявили високий, середній та низький рівні сформованості цього показника.

Узагальнені дані щодо рівнів сформованості показників когнітивно-операційного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку формувального етапу експерименту наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку експерименту щодо відповідних показників когнітивно-операційного компонента, %

№ з/п	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Рівень теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності	10,17	9,68	36,48	36,14	53,35	54,18
2	Рівень сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії	12,53	11,68	38,63	41,12	48,84	47,20
3	Уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії	20,68	19,91	39,12	42,65	40,20	37,44

Рівень сформованості теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності оцінювався за допомогою контрольних робіт, а рівень сформованості у студентів навичок і вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії – за допомогою експертних оцінок.

Аналізуючи отримані дані, зазначимо, що високий рівень теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності виявила лише незначна частка студентів: 10,17% – у КГ та 9,68% – в ЕГ. У своїх відповідях здобувачі вищої освіти відзначали важливість знань щодо особливостей професійної взаємодії, проте значна частка студентів продемонструвала низький рівень цих знань: 53,35% – у КГ та 54,18% – в ЕГ, що ще раз підтвердило необхідність цілеспрямованого формування в майбутніх бакалаврів з теології компетентності в здійсненні комунікативної взаємодії у фаховій діяльності.

Аналогічну тенденцію спостерігали й при дослідженні рівня сформованості в студентів навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії: високий рівень сформованості означеного показника виявлено в 12,53% студентів КГ та 11,68% – в ЕГ, середній рівень продемонстрували 38,63% у КГ та 41,12% в ЕГ, низький рівень зафіксовано в 48,82% студентів КГ та в 47,20% ЕГ.

Високий рівень уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії виявлено в 20,68% респондентів КГ та 19,91% ЕГ, середній рівень – у 39,12% КГ та 42,65% в ЕГ, низький рівень – в 40,20% КГ та 37,44% в ЕГ.

Отже, середні показники результатів досліджень за відповідними показниками оцінювання сформованості когнітивно-операційного компоненту готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку формувального етапу експерименту були подібними в контрольній та експериментальній групах.

Моніторинг результатів наприкінці формувального етапу експерименту дав змогу констатувати відмінності в показниках сформованості когнітивно-

операційного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності в контрольній та експериментальній групі, що відображено в табл. 3.5.

Порівняння у табл. 3.5 показників оцінювання сформованості когнітивно-операційного компонента готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наприкінці формувального етапу експерименту свідчать, що в ЕГ відбулися суттєві позитивні зміни за всіма показниками, тоді як у КГ вони залишилися майже незмінними.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наприкінці експерименту щодо відповідних показників когнітивно-операційного компонента, %

№ з/п	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Рівень теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності	11,21	29,73	37,01	58,93	51,78	11,34
2	Рівень сформованості навичок та вмінь здійснення фахової комунікативної взаємодії	12,97	29,19	39,87	53,68	47,16	17,13
3	Уміння налагоджувати стосунки й розуміти характер міжособистісної взаємодії	21,75	25,19	44,96	58,38	33,29	16,43

Якщо на початку формувального експерименту низький рівень теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності в ЕГ становив 54,18%; середній – 36,14%; високий – 9,68%, то наприкінці педагогічного експерименту кількість студентів з низьким рівнем теоретичних знань про комунікативну взаємодію в професійній діяльності зменшилася на 42,84%, а кількість майбутніх богословів із середнім та високим рівнем цього показника збільшилася на 22,79% та 20,05% відповідно.

Про ефективність організації експериментального дослідження свідчать і результати сформованості готовності в майбутніх теологів другого показника когнітивно-операційного компонента: на низькому рівні на початку

формувального експерименту перебувало 48,84% студентів КГ та 47,20% студентів ЕГ, а наприкінці їх було, відповідно, 47,16% та 17,13%; на середньому рівні на початку експерименту було 38,63% здобувачів вищої освіти в КГ та 41,12% – в ЕГ, а наприкінці – 39,87 в КГ та 53,68% в ЕГ; високий рівень на початку експерименту показали 12,53% майбутніх богословів у КГ та 11,68% в ЕГ, а наприкінці – 12,97% в КГ та 29,19% в ЕГ.

Подібну закономірність спостерігаємо й в зміні третього показника сформованості когнітивно-операційного компонента готовності майбутніх богословів: на початку формувального етапу експерименту низький рівень продемонструвало 40,20% студентів КГ та 37,44% студентів ЕГ, а наприкінці, відповідно, – 33,29% та 16,43%; середній рівень на початку експерименту виявили 39,12% здобувачів вищої освіти КГ та 42,65% ЕГ, а наприкінці – 44,96 у КГ та 58,38% в ЕГ; високий рівень на початку дослідження показали 20,68% майбутніх теологів КГ та 19,94% ЕГ, а на наприкінці експерименту – 21,75% (майже без змін) у КГ та 25,19% в ЕГ.

У табл. 3.6 відображено динаміку рівнів сформованості готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за відповідними показниками когнітивно-операційного компонента, здобутими шляхом підрахунку сумарного значення показників певного рівня на початку та наприкінці формувального експерименту з виведенням їхнього середнього арифметичного.

Таблиця 3.6

Динаміка рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників когнітивно-операційного компонента, %

Рівні	**Початок експерименту**		**Кінець експерименту**	
	КГ	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**
	73	78	73	78
Високий	14,46	13,76	15,31	28,04
Середній	38,08	39,97	40,61	57,00
Низький	47,46	46,27	44,08	14,97

Наочно це демонструє діаграма розподілу майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників когнітивно-операційного компонента (рис. 3.2).

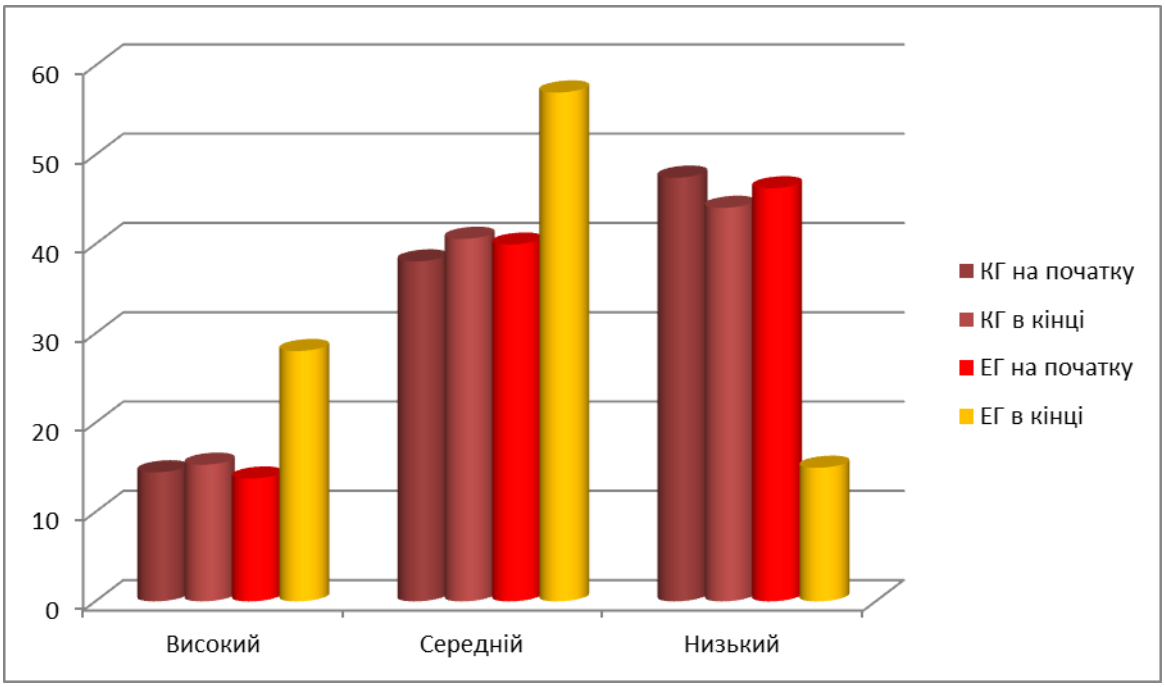

Рис. 3.2. Розподіл майбутніх бакалаврів з теології за сформованістю їхньої готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників когнітивно-операційного компонента

Отже, після проведення формувального етапу експерименту в експериментальній групі переважають майбутні теологи з високим та середнім рівнями сформованості когнітивно-операційного компонента досліджуваної готовності, що стало результатом удосконалення освітнього процесу професійної підготовки майбутніх богословів завдяки оновленню елементів змісту дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я», «Апологетика», введенню авторського навчального спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності», оновленню програм ознайомчої та виробничих практик, активному впровадженню науково-методичних прийомів полегшення та прискорення формування навичок здійснення комунікативної взаємодії у фаховій діяльності.

Для виявлення змін, що відбулися в сформованості показників особистісно-

рефлексивного компонента готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності було досліджено здатність до емпатії відповідно до «Діагностики рівня полікомунікативної емпатії» І. Юсупова (додаток Е), здатність керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування за «Методикою діагностики оцінювання самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера (Додаток Ж) і здатність до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах за допомогою «Тесту опису поведінки» К. Томаса, адаптованого Н Гришиною (Додаток З), результати яких подано в табл. 3.7 і 3.8.

Таблиця 3.7

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності на початку експерименту щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента, %

№ з/п	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Здатність до емпатії	30,45	32,04	36,52	38,47	33,03	29,49
2	Здатність керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування	22,15	21,63	43,18	42,22	34,67	36,15
3	Здатність до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах	16,27	18,11	47,19	42,12	36,54	39,77

Таблиця 3.8

Рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності наприкінці експерименту щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента, %

№	Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Здатність до емпатії	31,19	39,45	40,12	48,41	28,69	12,14
2	Здатність керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування	23,11	29,19	44,85	55,70	32,04	15,11
3	Здатність до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах	18,21	23,52	49,54	53,95	32,25	22,53

Результати аналізу рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента вказують на те, що в КГ та ЕГ на початку формувального етапу експерименту кількісні показники на всіх рівнях були стабільними та суттєво не відрізнялися між собою.

Наприкінці формувального етапу педагогічного експерименту на підставі отриманих даних можна стверджувати, що в експериментальних групах (на відміну від контрольних) відбулися позитивні зміни щодо сформованості зазначеної готовності відповідно до показників особистісно-рефлексивного компонента.

Низький рівень емпатії в ЕГ на початку формувального етапу становив 29,49%; середній – 38,47%; високий – 32,04%; наприкінці експериментального дослідження кількість студентів з низьким рівнем емпатії становила лише 12,14% (тобто зменшилася на 17,35%), натомість кількість майбутніх богословів із середнім та високим рівнями цього показника збільшилася на 9,94% та 7,41% і, відповідно, становила 48,41% та 39,45%.

На початку експерименту кількість здобувачів вищої освіти, здатних на високому рівні керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування в ЕГ становила 21,63%, на середньому – 42,22%, низькому – 36,15%. Наприкінці формувального етапу спостерігалася позитивна динаміка зміни означеного показника готовності, а саме кількість студентів з високим рівнем здатності керувати своїми емоціями та поведінкою під час спілкування становила 29,19%, із середнім – 55,70%, а з низьким – лише 15,11%.

Також спостерігалася стабільна динаміка покращення показника здатності до співпраці та продуктивної поведінки в конфліктах в ЕГ наприкінці формувального етапу: кількість майбутніх теологів із низьким рівнем означеного показника зменшилася на 17,24%, натомість з середнім та високим рівнем збільшилася на 11,83% та 5,41% відповідно.

Динаміка рівнів сформованості готовності бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента визначена шляхом

підрахунку сумарного значення показників певного рівня на початку та наприкінці формувального етапу педагогічного експерименту з виведенням їхнього середнього арифметичного та подана в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Динаміка рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента, %

Рівні	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	73	78	73	78
Високий	22,96	23,93	24,17	30,72
Середній	42,30	40,94	44,84	52,69
Низький	34,75	35,14	30,99	16,59

Наочно це презентує діаграма розподілу майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента (рис. 3.3).

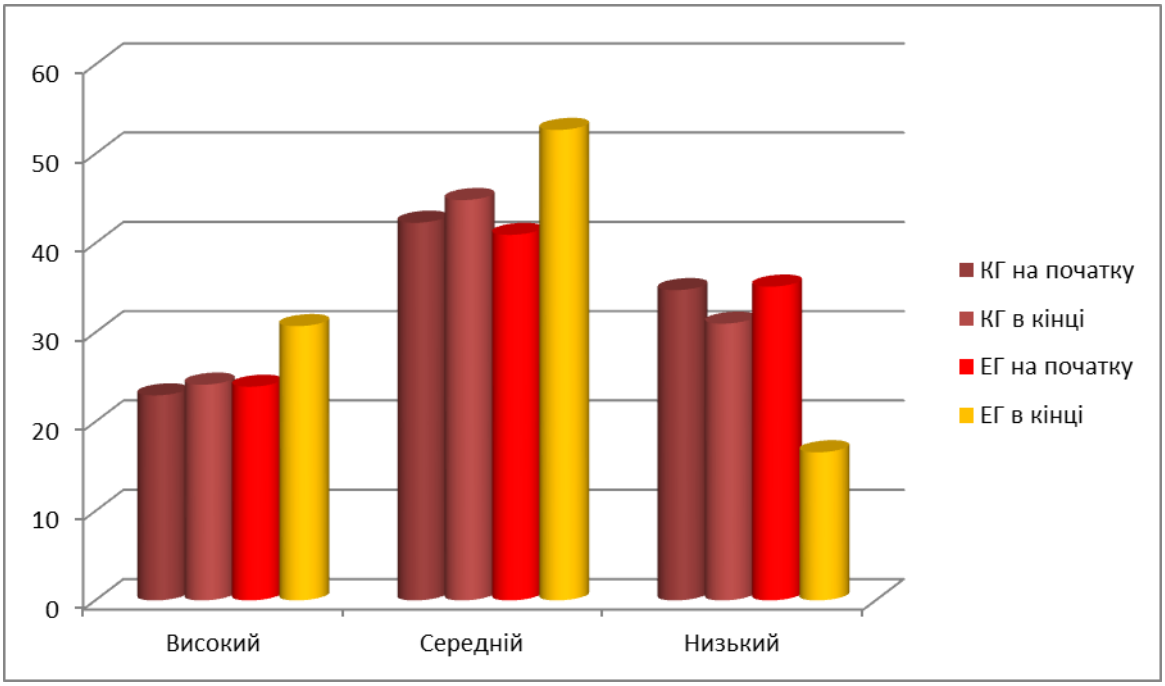

Рис. 3.3. Розподіл майбутніх бакалаврів з теології за сформованістю їхньої готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності щодо відповідних показників особистісно-рефлексивного компонента

Суттєва відмінність у результатах ЕГ наприкінці формувального етапу педагогічного експерименту пояснюється ефективністю здійсненної освітньо-

виховної роботи, у процесі якої майбутніх бакалаврів з теології орієнтували на активне використання теологічних знань у процесі постійного вдосконалення власного духовного стану; формування чуйного, уважного, дбайливого ставлення до людини як до образу та подоби Божої; втілення в життя двоєдиної заповіді Господа про любов, розвиток здатності до самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, самокоректування; вдосконалення навичок демонстрування переконань, зберігаючи повагу та любов до людини, яка має протилежні погляди; готовність до постійного «зворотного зв'язку». Результативними засобами розвитку означеного компонента готовності були: постійна участь викладачів та здобувачів вищої освіти в церковному житті, в таїнствах Православної Церкви, насамперед у таїнствах Сповіді та Євхаристії; постійне спілкування з духовниками; активна участь у різноманітних соціальних, просвітницьких, катехізичних та місіонерських заходах та проєктах, у волонтерській діяльності.

Отже, за результатами діагностичних зрізів визначено рівень сформованості бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності в контрольних та експериментальних групах до та після проведення формувального етапу експерименту. Узагальнені результати розвитку зазначених компонентів подано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Результати сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності за показниками мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного та особистісно-рефлексивного, %

Компоненти	Групи	Рівень					
		високий		середній		низький	
		на початку	наприкінці	на початку	наприкінці	на початку	наприкінці
Мотиваційно-цільовий	КГ	21,59	22,67	40,86	41,70	37,55	35,63
	ЕГ	21,85	33,98	40,73	53,47	37,42	12,55
Когнітивно-операційний	КГ	14,46	15,31	38,08	40,61	47,46	44,08
	ЕГ	13,76	28,04	39,97	57,00	46,27	14,97
Особистісно-рефлексивний	КГ	22,96	24,17	42,30	44,84	34,75	30,99
	ЕГ	23,93	30,72	40,94	52,69	35,14	16,59

На підставі поданих даних з упевністю можна стверджувати, що внаслідок впровадження експериментального формувального впливу в ЕГ відбулися позитивні зміни за всіма показниками компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, на відміну від студентів контрольної групи, у яких зміни за досліджуваними показниками за той самий період часу майже не відбулися.

Динаміку рівнів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності показано в табл. 3.11 та на рис. 3.4 (на констатувальному й контрольному етапах педагогічного експерименту).

Таблиця 3.11

Динаміка рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, %

Рівні	Констатувальний етап експерименту		Контрольний етап експерименту	
	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
	73	78	73	78
Високий	19,67	19,85	20,72	30,91
Середній	40,41	40,55	42,38	54,39
Низький	39,92	39,61	36,90	14,70

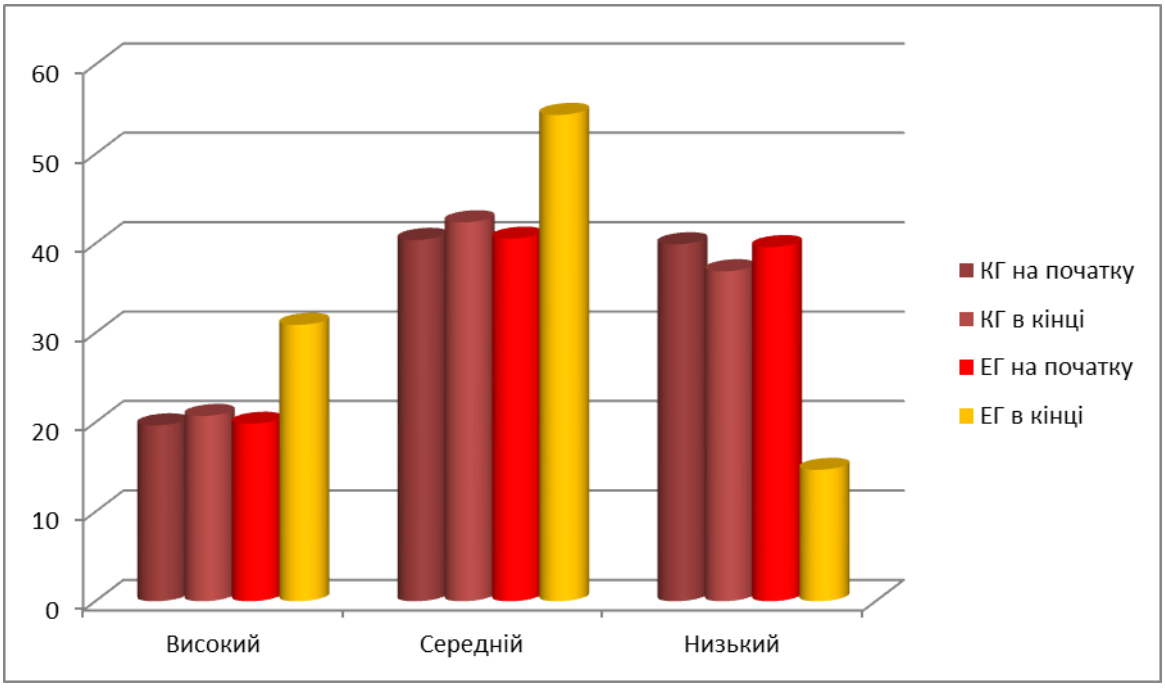

Рис. 3.4. Динаміка рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Наведені узагальнені результати діагностичних зрізів свідчать про невипадковість змін у розвитку готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, які виявились у підвищенні рівнів сформованості зазначеного феномену.

Наприкінці формувального етапу експерименту студент Олег К. поділився: «Раніше майже завжди відчував певний стрес, коли потрібно було спілкуватися, а тим більше вирішувати фахові питання з незнайомою людиною. Після навчання в експериментальній групі мені стало це даватися набагато легше. Тепер я зосереджений на вирішенні професійних завдань, а не на тому, як подолати власні комунікативні бар'єри».

Студент Василь М. зауважував: «Раніше ніколи не замислювався над тим, скількох комунікативних помилок я припускався під час організації спілкування з професійної тематики, наскільки це ускладнювало вирішення фахових питань».

Здобувач вищої освіти Андрій З. висловив таку позицію: «На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, коли представники різних деструктивних сект активно залучають до них нових адептів, такі знання нам, православним, вкрай потрібні. Необхідно використовувати всі сучасні досягнення науки щодо здійснення результативної комунікативної взаємодії в професійній діяльності, щоб допомогти постраждалим людям повернутися до нормального життя».

З метою перевірки достовірності результатів, одержаних у ході експерименту, нами проведено статистичний аналіз даних за допомогою одого з методів перевірки статистичних гіпотез, а саме *t*-критерію Стьюдента.

t-критерій Стьюдента визначали за формулою:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{S_{M_1 - M_2}}, \qquad (3.2)$$

де M_1 – середнє арифметичне результатів експериментальної групи;

M_2 – середнє арифметичне результатів контрольної групи;

$S_{M_1 - M_2}$ – стандартна помилка різниці середніх арифметичних.

Для подальшого розрахунку було застосовано метод експертних оцінок, сутність якого полягала в опитуванні спеціальної групи компетентних експертів із використанням певної оцінної шкали, що надало змогу застосувати апарат математико-статистичного опрацювання матеріалу. Було введено бальне оцінювання рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: високий рівень – 5 балів, середній – 4 бали, низький – 3 бали.

Статистичні показники за результатами контрольного етапу експерименту подано в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Експертні оцінки

Рівні	Експериментальна група *N*=73 студенти		Контрольна група *N*=78 студентів	
	кількість осіб	оцінка	кількість осіб	оцінка
Високий	22	5 б.×22=110	11	5 б.×11=55
Середній	42	4 б.×42=168	28	4 б.×28=112
Низький	9	3 б.×9=27	39	3 б.×39=117
Оцінка групи (Σ)	305 б.		284 б.	
Середній бал (*M*)	4,18		3,64	

Для розрахунку *t*-критерію Стьюдента вихідні дані узагальнюємо та вносимо до табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Вихідні дані для розрахунку критерію Стьюдента

Параметр	Експериментальна група	Контрольна група	Допоміжні розрахунки	
	X_1	X_2	X^2_1	X^2_2
Σ	305	284	93025	80656
M	4,18	3,64		
ΣX_i^2	1303	1074		

Розрахунок середніх арифметичних обчислюємо за формулою:

$$M = \frac{\sum X_i}{N}, \tag{3.3}$$

де X_i – сумарний результат групи;

N – кількість респондентів.

$\sum X_i^2$ розраховуємо так:

для експериментальної групи:

$$5^2\times22+4^2\times42+3^2\times9=1303;$$

для контрольної групи:

$$5^2\times11+4^2\times28+3^2\times39=1074.$$

Вихідними даними були показники наприкінці експерименту в експериментальній та контрольній групах.

Для визначення результатів дослідження розраховуємо показник варіації за формулою:

$$SS_X=\sum(X_i-M)^2=\sum X^2-\frac{(\sum X)^2}{N}, \qquad (3.4)$$

де X_i – результати респондентів;

N – кількість респондентів.

Спочатку розраховуємо суму квадратів відхилень від середньоарифметичного за такою формулою: $(X\text{-}M)^2$. Цей вираз можна викласти у вигляді символів SS_X. Суму квадратів відхилення знаходимо так:

$$SS_1=1303-\frac{(305)^2}{73}=28{,}68\ ;$$

$$SS_2=1074-\frac{(284)^2}{78}=39{,}95\ .$$

Потім знаходимо дисперсію (міру варіації оцінок) для кожної групи за формулою:

$$S^2=\frac{SS}{N-1}. \qquad (3.5)$$

Отримуємо:

$$S_1^2=\frac{28{,}68}{73-1}=0{,}40\ ;$$

$$S_2^2=\frac{39{,}95}{78-1}=0{,}52\ .$$

Далі знаходимо стандартне відхилення S в кожній групі за формулою:

$$S = \sqrt{\frac{SS}{N-1}}. \qquad (3.6)$$

Отримуємо:

$$S_1 = \sqrt{\frac{28,68}{73-1}} = 0,63;$$

$$S_2 = \sqrt{\frac{39,95}{78-1}} = 0,72.$$

Тепер підраховуємо статистичну похибку S_M для кожної групи за формулою:

$$S_M = \sqrt{\frac{SS}{N(N-1)}}. \qquad (3.7)$$

Отримуємо:

$$S_{M_1} = \sqrt{\frac{28,68}{73 \times (73-1)}} = 0,07;$$

$$S_{M_2} = \sqrt{\frac{39,95}{78 \times (78-1)}} = 0,08.$$

Знаходимо стандартні помилки різниці середніх арифметичних $S_{M_1\text{-}M_2}$ за формулою:

$$S_{M_i - M_X} = \sqrt{\frac{SS_1 + SS_2}{N_1 + N_2 - 2} \times \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2}\right)}. \qquad (3.8)$$

Отримуємо:

$$S_{M_1 - M_2} = \sqrt{\frac{28,68 + 39,95}{73 + 78 - 2} \times \left(\frac{1}{73} + \frac{1}{78}\right)} = 0,11.$$

Вираховуємо *t*-критерій Стьюдента за формулою (3.2):

$$t = \frac{4,18 - 3,64}{0,11} = 4,91.$$

Одержаний коефіцієнт *t*=4,91 порівнюємо з теоретичним (табличним) значенням *t*-розподілу Стьюдента.

З урахуванням ступеня вільності, який розраховується за формулою $df=N_1+N_2-2=149$ при $p=5\%$ (рівень значущості $\alpha=0,05$, що відповідає 95% достовірності), теоретичне значення t-розподілу Стьюдента становить $t=1,976$.

Одержаний коефіцієнт $t=4,91$ значно перевищує табличне значення, тобто запропоновані організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності є ефективними.

Наведена відмінність у рівнях сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності контрольної та експериментальної груп є статистично значущою, що свідчить про її позитивну динаміку в ході експериментальної роботи в контексті реалізації поставлених завдань дисертаційної роботи.

Таким чином, відповідно до наведених розрахунків, позитивна динаміка рівнів сформованості компонентів готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в експериментальній групі підтверджує ефективність упровадження організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Висновки до третього розділу

1. Розкрито сутність констатувального етапу експерименту, на якому розроблено діагностичний інструментарій та виявлено рівні сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Описано критеріальну базу виявлення рівнів сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, яка логічно співвідноситься з її компонентами (мотиваційно-цільовим, когнітивно-операційним та особистісно-рефлексивним).

2. Наведено й досліджено особливості формувального етапу експерименту, що полягав в удосконаленні освітнього процесу професійної підготовки майбутніх теологів завдяки розширенню змісту дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я», «Апологетика», введенні авторського навчального спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів в професійній діяльності», оновленні програм ознайомчої та виробничих практик, активному впровадженню науково-методичних прийомів полегшення та прискорення формування навичок здійснення комунікативної взаємодії у фаховій діяльності.

Розкрито стратегію побудови авторського спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності», що має чітку структуру та поєднує змістовий, технологічний і контрольно-діагностичний компоненти; визначено основні знання та практичні навички, якими мають оволодіти студенти за результатами вивчення кожного модуля.

Проведено спеціальну підготовку для педагогів закладів вищої освіти, семінарії, православних богословських курсів та недільних шкіл для дорослих, які брали участь у дослідженні.

3. Узагальнено результати контрольного етапу експерименту, що був логічним продовженням формувального, в основу якого було покладено експериментальну перевірку ефективності організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Якісний і кількісний аналіз одержаних результатів підтверджує їхню результативність та доцільність використання при підготовці майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Основні положення третього розділу викладено у таких публікаціях автора: [8; 9; 10; 11].

Список використаних джерел до третього розділу

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания психологии. URL: http://dou4sun.ru/files/File/biblioteka_ananiev-man-reflection.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

2. Арендачук И. В. Психодиагностика: теоретические основы науки. Часть 1. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/11/arendachuk_i.v._psihodiagnostika._chast_1.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

3. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/babanskiy_izbrannye-pedagogicheskie-trudy_1989/go,494;fs,1/ (дата звернення: 12.02.2019).

4. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика : учебник для вузов. СПб. : Питер, 2006. 351 с.

5. Гарькавец С. А. Психология невербального общения : учеб. пособ. Северодонецк : Петит, 2015. 214 с.

6. Гильбух Ю. З. Психодиагностическая функция учителя: пути реализации. URL: http://www.voppsy.ru/issues/1989/893/893080.htm (дата звернення: 12.02.2019).

7. Гончаренко С. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

8. Дерстуганова Н. В. Педагогічний супровід формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: особливості організації експериментального навчання. *Інноваційна педагогіка* / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Одеса, 2019. Вип. 15. Т 2. С. 59–62.

9. Дерстуганова Н. В. Педагогічні орієнтири наукового пошуку шляхів формування ключових компетентностей майбутніх теологів. *Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи* : тези доп. VI Всеукраїнської науково-

практичної конференції студентів, аспірантів і науковців (Дніпро, 22 березня 2018 р.). Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. С. 53–54.

10. Дерстуганова Н. В. Педагогічні основи впровадження інновацій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців-теологів. *Підвищення якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах за рахунок інтерактивних форм навчання* : матеріали Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції з проблем вищої освіти (9–10 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 32–33.

11. Дерстуганова Н. В. Результати експериментальної перевірки ефективності структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Молодий вчений.* 2019. № 8 (72) серпень. С. 58–62.

12. Дубовицкая Т. Д. Диагностика уровня профессиональной направленности студентов. *Психологическая наука и образование*. 2004. № 2. С. 82–86.

13. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

14. Забродин Ю. М., Лебедев А. Н. Психофизиология и психофизика. Москва : Наука, 1977. 288 с.

15. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений М. : Издательский центр «Академия», 2010. 208 с.

16. Карелин А. А. Большая энциклопедия психологических тестов. Москва : Эксмо, 2009. 416 с.

17. Лаппо В. В. Основи педагогічних досліджень: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2016. 284 с.

18. Немов Р. Психология. Психодиагностика. Кн. 3. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/nemov3/05.php (дата звернення: 12.02.2019).

19. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник / І. П. Аносов, М. В. Елькін, М.М. Головкова, А. А. Коробченко. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2015. 218 с.

20. Пахальян В. Э. Психолого-педагогическое прогнозирование в работе педагога-психолога в контексте требований ФГОС и стандартов профессиональной деятельности. *Вестник практической психологии образования*. 2017. № 1. С. 26–36.

21. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / Козяр М. М., Коваль М. С. Київ : Знання, 2013. 327 с.

22. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика Методики и тесты : учеб. пособ. Самара : БАХРАХ-М, 2001. 672 с.

23. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. С 40 Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник / С.О.Сисоєва, Т.Є.Кристопчук. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

24. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. 490 с.

25. Юсупов И. М. Психология эмпатии : теоретические и прикладные аспекты. URL: https://www.dissercat.com/content/psikhologiya-empatii (дата звернення: 12.02.2019).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено нове вирішення проблеми формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, що полягає у визначенні та науковому обґрунтуванні впровадження необхідних і достатніх організаційно-педагогічних умов у навчальний педагогічний процес закладів вищої освіти. Одержані в ході дослідження результати засвідчують вирішення завдань і досягнення мети, що дає можливість сформулювати загальні висновки.

1. На підставі аналізу наукової та науково-методичної літератури в галузі педагогіки, психології, філософії, богослов'я з теми дослідження, а також власних педагогічних спостережень і практичного досвіду викладання богословських дисциплін зроблено висновок про недостатню увагу науковців до формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності; відсутність у вищій школі комплексу науково обґрунтованої та експериментально перевіреної системи організаційно-педагогічних заходів щодо формування відповідної готовності, що значно знижує результативність їхньої фахової підготовки у ЗВО до професійної діяльності.

Проаналізовано теоретико-педагогічні засади формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії, основу яких становлять ідеї педагогів, психологів, богословів, філософів та соціологів, що визначили пріоритетні концепти успішної комунікативної активності: ціннісно-смислова орієнтація освітнього процесу на засадах духовності; створення емоційно комфортного, комунікативно орієнтованого середовища, спрямованого на утвердження чеснот кожного студента; стимулювання свідомого втілення євангельського світогляду у власному професійному житті, у міжособистісному спілкуванні, у комунікативній взаємодії з усіма її учасниками; активізація постійного збагачення комунікативного досвіду майбутніх бакалаврів з теології.

З'ясовано зміст і концепти таких основних визначень, що становлять понятійно-категоріальний апарат дослідження, як: «комунікація», «взаємодія», «комунікативна взаємодія», «спілкування», «формування готовності», «теолог», «богослов», «богослов'я», розкрито їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Визначено термінологічну основу дослідження за групами понять, у яких проаналізовано зміст головних конструктів, зокрема:

– комунікація – процес обміну інформацією між суб'єктами при особистому контакті або контакті, що здійснюється за допомогою спеціальних (технічних) засобів;

– комунікативна взаємодія – процес обміну інформацією між суб'єктами в умовах міжособистісного або масового спілкування, що зумовлює певні зміни в моральному або фізичному стані одного або всіх учасників спілкування;

– готовність майбутнього бакалавра з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності – інтегрована якість особистості, що включає в себе мотиваційно-цільовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексивний компоненти як сукупність цінностей, мотивів, чеснот, професійних компетентностей, сформованих мовленнєвих стратегій, здатної до розв'язання спеціалізованих комунікативних завдань та практичних проблем у галузі релігії.

2. Виявлено, схарактеризовано та теоретично обґрунтовано структуру готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, що містить такі компоненти: *мотиваційно-цільовий* (морально-ціннісне ставлення до обраної професії; усвідомлення значущості комунікативної взаємодії для кваліфікованого виконання професійних обов'язків; внутрішня духовна мотивація; необхідність проповідування для пробудження віри; стійка потреба в пошуку комунікативної стратегії вирішення професійних ситуацій та завдань; потреба в досягненнях); *когнітивно-операційний* (володіння основними методами науково-богословських досліджень; наявність знань щодо видів комунікативної позиції та засобів встановлення комунікативної рівноваги у професійній взаємодії,

комунікативних бар'єрів та видів конфліктних ситуацій у професійній діяльності теолога, методи й стратегії управління ними; уміння психологічно стимулювати комунікативну активність учасників взаємодії, «вирівнювати» емоційне напруження в бесіді, долаючи психологічні бар'єри в спілкуванні; готовність діяти в нестандартних ситуаціях, нести моральну та соціальну відповідальності за прийняті рішення) та *особистісно-рефлексивний* (здатність використовувати теологічні знання в процесі власного духовно-морального розвитку; чуйне, уважне, дбайливе ставлення до людини як до образу та подоби Божої; втілення в життя двоєдиної заповіді Господа про любов; уміння демонструвати переконання, зберігаючи повагу та любов до людини, яка має протилежні погляди; усвідомлення мотивів поведінки; самооцінка власних вчинків; стійкість поведінки). Критерії сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності відбивають кількісні та якісні характеристики, що являють собою ознаки, за якими здійснено оцінювання відповідних показників; рівні (високий, середній, низький) – ступінь прояву.

3. Визначено, науково аргументувано й експериментально перевірено комплекс організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, а саме: 1) орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів шляхом утвердження та зміцнення в них доброчесності; 2) інтеріоризація ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії на рефлексивній основі; 3) створення комунікативно орієнтованого освітнього середовища, спрямованого на формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії через вплив вербальних, невербальних та інформаційно-комунікаційних засобів; 4) забезпечення оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.

4. Результативність упровадження запропонованих організаційно-педагогічних умов забезпечено розробленням і теоретичним обґрунтуванням структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, що структурована за теоретико-методологічним, змістово-функціональним і результативним блоками.

Центральними векторами впровадження розробленої моделі є *мета* та *завдання*, необхідні для здійснення ціннісно-орієнтаційного, продуктивного спілкування в процесі комунікативної взаємодії з її учасниками, імітаційне моделювання в площині квазіпрофесійної підготовки, спрямування на виконання певних комунікативних дій, самореалізації через вербальні та невербальні засоби комунікації, цілеспрямовано досягаючи запланованих комунікативних цілей. Використані в процесі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії *методологічні підходи* (компетентнісний, особистісно орієнтований, антропологічний); *принципи* (цілеспрямованості; комплексності та послідовності; міжпредметної інтеграції; Христоцентричності; воцерковлення; сприйняття людини як образу й подоби Божої); *вимоги* стандартів вищої освіти зумовили впровадження й реалізацію *методів* (модифікації ділових ігор; навчальні дискусії; система тренінгових вправ; синквейни; метод проєктів; система навчально-творчих, проблемних завдань (завдання, що вимагають мнемічного відтворення даних, складних розумових операцій, завдання-проблеми, завдання-антиномії, завдання на розроблення алгоритмічних та евристичних розпоряджень, завдання на розвиток комунікативності)); *форм* (лекції-дискусії; лекції-удвох; семінар-дискусія, семінар-взаємонавчання, семінар-колоквіум, семінар-прес-конференція, семінар-дослідженя, підсумковий (синтетичний) семінар; практики; майстер-класи, контрольні заходи)) і *технологій навчання* (технології особистісно орієнтованого, колаборативного, контекстного, кооперативного й продуктивного навчання), що вимагали експериментальної перевірки.

5. Експериментально доведено, що реалізація визначених організаційно-педагогічних умов суттєво вплинула на рівень сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. За результатами контрольного етапу педагогічного експерименту отримано порівняльні кількісні дані щодо сформованості готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії, які засвідчили позитивну динаміку.

Аналіз результатів експериментальної перевірки досліджуваних організаційно-педагогічних умов, зокрема методами математичної статистики (критерій Стьюдента), підтвердив педагогічну доцільність розробленого науково-методичного забезпечення. Отже, є всі підстави вважати, що завдання дослідження виконано, а мету – досягнуто.

Водночас перспективними напрямами дослідження визначено організацію науково-дослідної роботи магістрів-теологів в процесі професійної підготовки; розроблення організаційно-педагогічних умов професійного становлення майбутніх теологів.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник
«Діагностика рівня професійної спрямованості студентів»
(автор Т. Дубовицька)

З метою пошуку шляхів удосконалення підготовки фахівців, зокрема для забезпечення кожній людині можливості оволодіти бажаною професією й працювати за нею, пропонуємо Вам взяти участь у нашому дослідженні.

Для цього, прочитавши нижченаведені судження, відмітьте в листі відповідей навпроти номера судження один з варіантів відповідей, що відповідає Вашій думці.

Правильно + +

Швидше правильно +

Швидше неправильно –

Неправильно – –

Просимо Вас щиро висловити свою думку, актуальну в цей момент.

1. Кожна людина повинна мати можливість здобути ту професію, яка їй подобається, відповідає її інтересам і схильностям.

2. Якби мені випала нагода розпочати вчитися заново, то я вибрав би ту саму професію, яку зараз опановую.

3. Вимушено вчуся на цьому факультеті через певні обставини, а не з бажання здобути цю професію.

4. Моє бажання – здобути цю професію й працювати за нею є досить стійким та обґрунтованим.

5. Вчуся, передусім, для того, щоб здобути вищу освіту, опановувана професія для мене мало цікава.

6. Бачу мало хорошого для себе в моїй майбутній професії.

7. Мої захоплення й заняття у вільний час пов’язані з майбутньою професією.

8. У світі існує багато інших професій, які подобаються мені значно більше, ніж моя майбутня.

9. За власною ініціативою читаю додаткову літературу, що стосується майбутньої професії.

10. Після закінчення навчання далі вдосконалюватимуся й підвищуватиму кваліфікацію за опановуваною зараз професією, щоб працювати за нею ефективніше.

11. Опановувана мною професія й робота за нею навряд чи принесуть мені в майбутньому моральне задоволення.

12. Намагатимусь вжити всіх необхідних заходів, щоб не працювати за опановуваною професією.

13. Навіть якщо це буде важко, після закінчення навчання прагнутиму знайти роботу (і працювати) за професією, яку зараз здобуваю.

14. На цей час працюю (чи хочу знайти роботу) за професією, яку зараз здобуваю.

15. У мене немає бажання працювати за професією, яку зараз здобуваю.

16. При нагоді прагну познайомитися з роботою фахівців у сфері моєї майбутньої професії.

17. Якщо я й працюватиму за професією, яку зараз здобуваю, то недовго.

18. Робота за професією, яку зараз здобуваю, надасть змогу мені в майбутньому повною мірою проявити себе, свої здібності.

19. Після закінчення навчання здобуду іншу професію й працюватиму за нею.

20. У житті людини не все залежить від неї самої, і їй доводиться іноді миритися з обставинами.

Обробка результатів.

Підрахунок показників тесту-опитувальника робиться відповідно до ключа, де «Так» означає позитивні відповіді (правильно; скоріше, правильно), а «Ні» – негативні (скоріше, неправильно; неправильно).

Ключ.

Так	2, 4, 7, 9, 10, 13, 14, 16, 18
Ні	3, 5, 6, 8, 12, 12, 15 17, 19

За кожен збіг із ключем нараховується один бал. Чим вищий сумарний бал, тим вищий рівень професійної спрямованості. Відповіді на питання 1 і 20 при обробці результатів не враховуються.

Аналіз результатів.

Результат, отриманий у процесі обробки відповідей випробовуваного, розшифровується таким чином:

0–4 бали – низький рівень професійної спрямованості;

5–13 балів – середній рівень професійної спрямованості;

14–18 балів – високий рівень професійної спрямованості.

Додаток Б

Методика виявлення «Комунікативних й організаторських здібностей» (КОС-1)

У процесі дослідження опитуваному пропонується лист запитань методики «КОС-1».

Інструкція. Вам потрібно дуже уважно простежити за тим, щоб номер запитання й номер клітини, до якої Ви записали свою відповідь, збігалися. Заповнюючи лист відповідей, майте на увазі, що запитання короткі й не можуть містити всіх необхідних подробиць. Уявіть собі типові ситуації й не замислюйтеся над деталями. Не варто багато часу витрачати на обдумування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі запитання Вам буде важко відповісти.

Подивімось на правила відповідей при такому запитанні: «Чи правда, що Вам не подобається займатися математикою?» Якщо Вам дійсно не подобається займатися математикою, то Ви спочатку для себе дайте відповідь на питання так: «Так, це правда». Отже, у «листі відповідей» Ви поставите «+». Але якщо Вам подобається займатися, то на питання «Чи правда, що Вам не подобається займатися математикою?» Ви дасте відповідь негативно: «Ні, неправда». У такому разі в листі відповідей поставте «–». Відповідаючи на запитання, не намагайтеся справити свідомо сприятливе враження своїми відповідями. Вільно висловлюйте свою думку. Поганих або хороших відповідей тут немає. Постарайтеся відповісти на всі запитання.

Лист запитань

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?

2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашого рішення?

3. Чи довго Вас турбує почуття образи, заподіяної Вам ким-небудь із Ваших товаришів?

4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що виникла?

5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?

6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?

7. Чи правильно, що Вам приємніше й простіше проводити час з книгою або за яким-небудь іншим зайняттям, ніж з людьми?

8. Якщо виникли деякі перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?

9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші, ніж Ви, за віком?

10. Чи любите організовувати й придумувати з товаришами різні ігри та розваги?

11. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії?

12. Чи часто Вам вдається встановити контакт з незнайомими людьми?

13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?

14. Чи прагнете Ви добитися, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?

15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?

16. Чи правильно, що у Вас не буває конфліктів із Вашими товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов’язань, обов’язків?

17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитися й поговорити з новою людиною?

18. Чи часто у вирішенні справ Ви переймаєте ініціативу на себе?

19. Чи дратують Вас навколишні люди й чи хочеться Вам побути одному?

20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомих для Вас обставинах?

21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?

22. Чи дратує Вас, якщо не вдається закінчити розпочату справу?

23. Чи маєте Ви почуття утруднення, незручності або ніяковості, якщо доводиться виявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?

24. Чи правда, що Ви стомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?

25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?

26. Чи часто Ви виявляєте ініціативу при розв’язанні питань, що зачіпають інтереси Ваших товаришів?

27. Чи правда, що Ви почуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?

28. Чи правильно, що Ви зрідка прагнете довести свою правоту?

29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення в малознайому для Вас компанію?

30. Чи брали Ви участь у громадській роботі в школі, класі, групі?

31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?

32. Чи правильно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?

33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому для Вас компанію?

34. Чи охоче Ви беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?

35. Чи правда, що Ви не почуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. Чи правильно, що у Вас багато друзів?

38. Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх друзів?

39. Чи часто Ви ніяковієте, відчуваєте незручність під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи людей?

Обробка даних

За допомогою дешифраторів, які накладаються по черзі на лист відповідей, підраховується кількість відповідей, що збігаються з дешифратором за кожним розділом методики.

Оцінний коефіцієнт (К) комунікативних й організаторських здібностей виражається відношенням кількості відповідей, що збігаються за кожним розділом, до максимально можливого числа збігів (20).

При цьому зручно використати просту формулу:

$$K = n / 20,$$

де K – величина оцінного коефіцієнта; n – кількість відповідей, що збігаються з дешифратором.

Показники, отримані за цією методикою, можуть варіювати від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень прояву комунікативних і організаторських здібностей, близькі ж до 0 – про низький рівень.

Оцінний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика матеріалів опитування. Для якісної стандартизації результатів опитування використовують шкали оцінювання, у яких тому або іншому діапазону кількісних показників «K» відповідає певна оцінка.

Шкала оцінювання комунікативних здібностей «К»

«*К*»	Оцінка	Рівень прояву комунікативних здібностей
0,10–0,45	1	Низький
0,46–0,55	2	Нижче від середнього
0,56–0,65	3	Середній
0,66–0,75	4	Високий
0,76–1,00	5	Дуже високий

Шкала оцінювання організаційних здібностей «О»

«*К*»	Оцінка	Рівень прояву організаційних здібностей
0,20–0,55	1	Низький
0,56–0,65	2	Нижче від середнього
0,66–0,70	3	Середній
0,71–0,80	4	Високий
0,81–1,00	5	Дуже високий

Ключі

«К»

1	+	11	–	21	+	31	–
2		12		22		32	
3	–	13	+	23	–	33	+
4		14		24		34	
5	+	15	–	25	+	35	–
6		16		26		36	
7	–	17	+	27	–	37	+
8		18		28		38	
9	+	19	–	29	+	39	–
10		20		30		40	

«О»

1	–	11	+	21	–	31	+
2		12		22		32	
3	+	13	–	23	+	33	–
4		14		24		34	
5	–	15	+	25	–	35	+
6		16		26		36	
7	+	17	–	27	+	37	–
8		18		28		38	
9	–	19	+	29	–	39	+
10		20		30		40	

Класифікатор тесту

Для опитуваних, які отримали оцінку 1 (=1), характерний украй низький рівень прояву здібностей до комунікативно-організаційної діяльності.

В опитуваних, які отримали оцінку 2 (=2), розвиток комунікативних та організаторських здібностей перебуває на рівні нижче від середнього. Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, колективі, вважають за краще проводити час на самоті, обмежують свої знайомства, зазнають труднощів під час встановлення контактів із людьми й виступу перед аудиторією, погано орієнтуються перед аудиторією, у незнайомій ситуації, не відстоюють своєї думки, важко переживають образи. Прояв ініціативи в громадській діяльності вкрай рідкісний, у багатьох справах вони вважають за краще уникати ухвалення самостійних рішень.

Для опитуваних, які отримали оцінку 3 (=3), характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей. Маючи в цілому середні

показники, вони прагнуть до контактів із людьми, не обмежують коло своїх знайомих, відстоюють свою думку, планують свою роботу. Проте потенціал цих здібностей не відрізняється високою стійкістю. Ця група випробовуваних потребує подальшої серйозної й планомірної виховної роботи з ними з формування та розвитку їх комунікативних та організаторських здібностей.

Опитувані, які отримали оцінку 4 (=4), зараховані до групи з високим рівнем прояву комунікативних та організаторських здібностей. Вони не розгублюються в нових обставинах, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Усе це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішніми спрямуваннями.

І, нарешті, група опитуваних, яка отримала оцінку 5 (=5), має дуже високий рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей. Вони відчувають потребу в комунікативній й організаторській діяльності та активно прагнуть до неї. Для них характерні швидка орієнтація у важких ситуаціях, невимушеність поведінки в новому колективі. Опитувані цієї групи ініціативні, вважають за краще у важливій справі або складній ситуації, що склалася, приймати самостійні рішення, відстоювати свою думку й домагаються, щоб вона була прийнята товаришами. Вони можуть внести пожвавлення в незнайому компанію, люблять організовувати різні ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює. Вони самі шукають такі справи, які б задовольняли їх потребу в комунікативній й організаторській діяльності.

Додаток В

Тест-опитувальник «Шкала оцінювання потреби в досягненні»

Шановний майбутній теологу, зараз Вам будуть запропоновані 22 судження. Якщо Ви згодні із запропонованим твердженням, то обираєте відповідь «Так», якщо ж не згодні, обираєте відповідь «Ні».

Судження

1. Думаю, що успіх у житті, залежить швидше від випадку, ніж від розрахунку.

2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене буде позбавлене сенсу.

3. Для мене в будь-якій справі важливіше не її виконання, а кінцевий результат.

4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємовідносин із близькими.

5. На мою думку, більшість людей живуть далекими цілями, а не близькими.

6. У житті в мене було більше успіхів, ніж невдач.

7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.

8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся вдосконалити деякі її елементи.

9. Поглинений думками про успіх, я можу забути про заходи безпеки.

10. Мої близькі вважають мене ледачим.

11. Думаю, що в моїх невдачах винні швидше за все обставини, ніж я сам.

12. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.

13. Мої батьки занадто суворо контролювали мене.

14. Лінощі, а не сумнів в успіху змушує мене часто відмовлятися від своїх намірів.

15. Думаю, що я впевнена в собі людина.

16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси невеликі.

17. Я – старанна людина.

18. Коли все йде гладко, моя енергія посилюється.

19. Якби я був журналістом, я писав би швидше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.

20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.

21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх товаришів.

22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.

Шкала потреби в досягненнях має децильні (стенові) норми, тому конкретний результат можна оцінити за допомогою такої таблиці:

	Рівень мотивації досягнення		
	Низький	Середній	Високий
	1 2 3	4 5 6 7	8 9 10
Сума балів	2–9 10 11	12 13 14 15	16 17 18–19

Код:

відповіді «Так» на питання 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22;

відповіді «Ні» на питання 1, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

Додаток Ґ

Карта рівня розвитку комунікативних навичок та вмінь

Ознака критерію	Експерти					Рівень розвитку вміння
	1	II	III	IV	V	
1	2	3	4	5	6	7
Мовленнєва культура: правильність, точність, чистота, виразність						
Уміння доречно вживати професійну термінологію						
Уміння логічно й послідовно формулювати власну думку						
Уміння слухати						
Шанобливе ставлення до людини, яка відстоює протилежну думку						
Уміння переконувати						
Навички публічних виступів, проведення масових заходів						
Тактовне доброзичливе ставлення до оточення						
Наполегливість у досягненні поставленої мети						
Уміння брати на себе відповідальність під час розв’язання професійних питань						
Креативність під час організації та здійснення комунікативної взаємодії						
Навички використання комп’ютерних засобів комунікації						
Навички запобігання конфліктам						
Навички розв’язання конфліктів						

Додаток Д

Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г. Розен)

Будь ласка, уважно прочитайте кожне запитання й виберіть один із запропонованих варіантів відповіді (а, б, в).

Запитання

1. Чи добре Ви розбираєтеся в мові жестів?

а) так; б) і так, і ні; в) ні.

2. Чи чутливі Ви до чужих потреб?

а) так; б) не знаю; в) ні.

3. Чи відразу Ви помічаєте, що комусь стало нудно під час розмови з Вами?

а) відразу; б) скоріш за все, щось середнє; в) не помічаю взагалі.

4. Ви вмієте слухати інших?

а) так; б) і так, і ні; в) ні.

5. Чи завжди Ви однаково ввічливі під час спілкування?

а) завжди; б) залежно від обставин; в) ніколи.

6. Чи можете Ви негайно визначити, що хтось із співрозмовників засуджує Вас?

а) так; б) не завжди; в) ні.

7. Чи завжди Ви правильно оцінюєте інших людей?

а) завжди; б) час від часу; в) ніколи.

8. Чи можете Ви відразу відчути, що викликаєте в співрозмовника симпатію, прихильність?

а) так; б) і так, і ні; в) ні.

9. Чи здатні Ви передбачити, між ким із Ваших знайомих може виникнути дружба?

а) так; б) не знаю; в) ні.

10. Чи завжди Ви відчуваєте, що співрозмовник приховує думку?

а) так; б) залежно від обставин; в) ні.

11. Чи вмієте Ви вчасно відчути, коли не варто бути занадто наполегливим?

а) так; б) коли як; в) ні.

12. Чи часто люди приходять до Вас зі своїми проблемами?

а) часто; б) час від часу; в) рідко.

13. Як Ви думаєте, чи завжди Вам вдається розпізнати брехню?

а) думаю, що завжди; б) не знаю; в) думаю, що ні.

14. Чи відразу Ви відчуваєте, що співрозмовник перебуває в поганому настрої?

а) так, відразу; б) і так, і ні; в) ні, не відразу.

15. Чи передчуваєте Ви, що співрозмовник може ось-ось несподівано розридатися (чи вибухнути)?

а) так, передчуваю; б) коли як; в) ні, не передчуваю.

Обробка й інтерпретація результатів

Ключ: відповіді а – 2 бали; б – 1 бал; в – 0 балів.

Підсумовуйте оцінки за пунктами опитувальника.

Переведіть «сирі» бали в стени за допомогою таблиці «Стенові норми».

Таблиця

Стенові норми

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бали	0	1-4	5-8	9-12	13	14–17	18–21	22–25	26–29	30

Кожен досліджуваний може бути зарахований до однієї з трьох груп:

1) із низьким рівнем невербальної компетентності (1–3 стени);

2) із помірним рівнем невербальної компетентності (4–7 стени);

3) із високим рівнем невербальної компетентності (8–10 стени).

Індивіди, зараховані до першої групи, поглинені своїми власними проблемами й недостатньо уважні до проблем інших. Вони виявляють нездатність до налагодження стосунків і розуміння характеру міжособистісної взаємодії, до якої залучені.

Індивіди, зараховані до третьої групи, навпаки, поглинені проблемами інших людей і не приділяють уваги своїм власним.

Індивіди, зараховані до другої групи, дотримуються певного балансу між зануреністю у власні проблеми й проблеми інших людей.

Додаток Е

Діагностика рівня полікомунікативної емпатії (І. Юсупов)

Пропонуємо оцінити декілька тверджень. Ваші відповіді не розцінюватимуться як хороші або погані, тому просимо бути відвертими. Над твердженнями не варто довго розмірковувати. Достовірні відповіді ті, які першими спали на думку. Прочитавши в опитувальнику твердження, відповідно до його номера відмітьте в листі відповідей Вашу думку під однією із шести градацій: «не знаю», «ніколи або ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди або так». Жодне з тверджень пропускати не можна.

Опитувальник

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя дивовижних людей».

2. Дорослих дітей дратує турбота старших.

3. Мені подобається розмірковувати над причинами успіхів і невдач інших людей.

4. Серед усіх музичних передач віддаю перевагу «Сучасним ритмам».

5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого потрібно терпіти, навіть якщо вони тривають роками.

6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.

7. Стороннім людям не варто втручатися в конфлікт між двома особами.

8. Старі люди, як правило, безпричинно образливі.

9. Коли я в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.

10. Роздратування моїх батьків впливає на мій настрій.

11. Я байдужий до критики на свою адресу.

12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.

13. Я завжди все батькам пробачав, якщо вони були не праві.

14. Якщо кінь погано тягне, його треба підганяти пліткою.

15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, немов це відбувається зі мною.

16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.

17. Якщо я бачу підлітків, що сваряться, або дорослих, я втручаюся.

18. Я не звертаю уваги на поганий настрій своїх батьків.

19. Я довго спостерігаю за поведінкою птахів і тварин, відкладаючи інші справи.

20. Фільми й книги можуть викликати сльози тільки в несерйозних людей.

21. Мені подобається спостерігати за виразом облич і поведінкою незнайомих людей.

22. У дитинстві я приводив додому бездомних собак і кішок.

23. Усі люди необґрунтовано озлоблені.

24. Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться її життя.

25. Побачивши покалічену тварину, я намагаюсь їй чим-небудь допомогти.

26. У дитинстві молодші за віком ходили за мною «по п’ятах».

27. Людині стане легший, якщо уважно вислухати її скарги.

28. Побачивши вуличну подію, я намагаюся не потрапляти в число свідків.

29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.

30. Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого хазяїна.

31. Зі скрутних конфліктних ситуацій людина повинна виходити самостійно.

32. Якщо дитина плаче, на те є причини.

33. Молодь повинна завжди задовольняти будь-які прохання й дивацтва людей похилого віку.

34. Мені хотілося розібратися, чому мої однокласники іноді задумливі.

35. Безпритульних домашніх тварин потрібно знищувати.

36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я змінюю розмову на іншу тему.

Обробку результатів потрібно розпочинати з визначення достовірності даних. Для цього необхідно підрахувати, скільки відповідей певного типу дано на вказані номери тверджень опитувальника: «не знаю»: 2, 4, 16, 18, 33; «завжди або так»: 2, 7, 11, 13, 16, 18, 23. Крім того, потрібно виявити, скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримано на обидва твердження в таких парах: 7 і 17, 10 і 18, 17 і 31, 22 і 35, 34 і 36; скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримана для одного з тверджень, а відповідь типу «ніколи» або «ні» для іншого в таких парах: 3 і 36, 1 і 3, 17 і 28.

Після цього підсумовуються результати окремих підрахунків. Якщо загальна сума 5 або більше, то результат дослідження недостовірний; при сумі, рівній 4, результат сумнівний; якщо ж сума не більше ніж 3, результат дослідження може бути визнаний достовірним.

При недостовірних і сумнівних результатах доцільно, якщо це можливо, з’ясувати причини ставлення випробовуваного до дослідження. Потрібно мати на увазі, що, крім небажання обстежуватися або прагнення навмисно давати суперечливі, нещирі відповіді, недостовірні результати можуть бути зумовлені, наприклад, порушенням деяких психічних функцій, їх розвитку, а також соціальним інфантилізмом.

При достовірних результатах дослідження подальша обробка даних спрямована на отримання кількісних показників емпатії та її рівня. Єдина метрична уніполярна шкала інтервалів надає змогу, користуючись ключем-дешифратором, отримати характеристику емпатії на підставі даних, які представляють усі діагностичні шкали й дають характеристику окремих складових емпатії. За допомогою таблиці на підставі отриманих бальних оцінок діагностується рівень емпатії за кожною зі складових і в цілому.

Ключ-дешифратор

Шкала		Номер ствердження
№	Найменування	
1	Емпатія з батьками	10, 13, 16
2	Емпатія з тваринами	19, 22, 25
3	Емпатія з людьми похилого віку	2, 5, 8
4	Емпатія з дітьми	26, 29, 35
5	Емпатія з героями художніх творів	9, 12, 15
6	Емпатія з незнайомими або малознайомими людьми	21, 24, 27

За допомогою таблиці на підставі отриманих бальних оцінок діагностується рівень емпатії за кожною зі складових і в цілому.

Рівень	Кількість балів	
	За шкалами	У цілому
Дуже високий	15	82–90
Високий	13–14	63–81
Середній	5–12	37–62
Низький	2–4	12–36
Дуже низький	0–1	5–11

Співвіднесіть результатів зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Рівневі характеристики емпатії

82–90 балів – це дуже високий рівень емпатійності. У вас хворобливо розвинене співпереживання. У спілкуванні Ви, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника, що ще не встиг сказати жодного слова. Вам важко від того, що оточення використовує Вас як громовідвід, скидаючи на Вас свій емоційний стан. Ви погано почуваєте себе в присутності «важких» людей. Дорослі й діти охоче довіряють Вам свої таємниці та йдуть по пораду. Нерідко відчуваєте комплекс провини, побоюючись заподіяти людям клопіт; не лише словом, але навіть поглядом боїтеся зачепити їх. Занепокоєння щодо рідних і близьких не залишає Вас. Водночас Ви самі дуже вразливі. Можете страждати, побачивши покалічену тварину або не знаходити собі місця від випадкового холодного вітання Вашого шефа. Ваша вразливість іноді довго не дає заснути.

Будучи засмученим, Ви потребуєте емоційної підтримки зі сторони. При такому ставленні до життя Ви близькі до невротичних зривів. Потурбуйтеся про своє психічне здоров'я.

63–81 бал – висока емпатійність. Ви чутливі до потреб і проблем оточення, великодушні, схильні багато що їм вибачати. З непідробним інтересом ставитеся до людей. Вам подобається «читати» їхні обличчя й «заглядати» в їх майбутнє. Ви емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюєте контакти й знаходите спільну мову. Мабуть, і діти тягнуться до вас. Оточення цінує Вас за душевність. Ви намагаєтеся не допускати конфліктів й знаходити компромісні рішення. Добре переносите критику на свою адресу. В оцінці подій більше довіряєте своїм почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Вважаєте за краще працювати з людьми, ніж самостійно. Постійно потребуєте соціального схвалення своїх дій. При всіх цих якостях Ви не завжди акуратні в точній та копіткій роботі. Вас легко вивести з рівноваги.

37–62 балів – нормальний рівень емпатійності, властивий більшості людей. Оточення не може назвати Вас «товстошкірим», але разом з тим Ви не належите до особливо чутливих осіб. У міжособистісних стосунках більш схильні судити про інших за їх вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Вам не чужі емоційні прояви, але частіше Ви тримаєте їх під контролем. У спілкуванні уважні, намагаєтеся зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому виявленні почуттів співрозмовника втрачаєте терпіння. Вважаєте за краще делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи упевненим, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Вам важко прогнозувати розвиток відносин між людьми, тому їх вчинки іноді виявляються для Вас несподіваними. Ви не відрізняєтеся розкутістю почуттів і це заважає Вашому повноцінному сприйняттю людей.

12–36 балів – низький рівень емпатійності. Ви маєте труднощі під час встановлення контактів із людьми, незатишно почуваєте себе в шумній компанії. Емоційні прояви у вчинках оточення часом здаються Вам

незрозумілими й позбавленими сенсу. Віддаєте перевагу відокремленому заняттю конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви прибічник точних формулювань і раціональних рішень. Імовірно, у Вас мало друзів, а тих, хто є, Ви цінуєте більше за ділові якості та ясний розум, ніж за чуйність. Люди платять Вам тим самим: трапляються моменти, коли Ви відчуваєте свою відчуженість; оточення не занадто багато уваги Вам приділяє. Але це поправно, якщо Ви розкриєте свій панцир і станете пильніше вдивлятися в поведінку своїх близьких і приймати їх потреби як свої.

11 балів і менше – дуже низький рівень емпатійності. Емпатійні тенденції особистості не розвинені. Вам важко першим почати розмову, Ви тримаєтеся осібно серед колег. Особливо важкі для Вас контакти з дітьми й особами, які набагато старші за вас. У міжособистісних стосунках нерідко опиняєтеся в незграбному становищі. Багато в чому не знаходите взаєморозуміння з оточенням. Полюбляєте гострі відчуття, спортивним змаганням віддаєте перевагу над мистецтвом. У діяльності занадто центровані на собі. Ви можете бути дуже продуктивні в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди виглядаєте в кращому світлі. З іронією ставитеся до сентиментальних проявів. Хворобливо переносите критику на свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Вам потрібна гімнастика почуттів.

Додаток Ж

Методика діагностики оцінювання самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер)

Будь ласка, уважно прочитайте десять речень, що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них Ви повинні оцінити як правильне або неправильне стосовно себе. Якщо речення здається Вам правильним або переважно правильним, поставте поряд із порядковим номером букву «П», якщо неправильним або переважно неправильним – букву «Н».

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звички інших людей.

2. Я б, мабуть, міг зваляти дурня, щоб привернути увагу або потішити оточення.

3. З мене міг би вийти непоганий актор.

4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоке, ніж це є насправді.

5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.

6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поводжуся абсолютно по-різному.

7. Я можу відстоювати тільки те, у чому я щиро переконаний.

8. Щоб досягти успіху в справах і в стосунках з людьми, я намагаюся бути таким, яким мене хочуть бачити.

9. Я можу бути доброзичливим з людьми, які мені не подобаються.

10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Підрахунок результатів

По одному балу нараховується за відповідь «Н» на 1, 5 і 7 запитання й за відповідь «П» на всі інші. Підрахуйте суму балів. Якщо Ви щиро відповідали на питання, то про Вас, мабуть, можна сказати таке:

0–3 бали – у Вас низький комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка і Ви не вважаєте потрібним змінюватися залежно від ситуацій. Ви здатні

до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають Вас «незручним» у спілкуванні через Вашу прямолінійність.

4–6 балів – у Вас середній комунікативний контроль. Ви щирі, але не стримані у своїх емоційних проявах, рахуєтеся у своїй поведінці з навколишніми людьми.

7–10 балів – у Вас високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре відчуваєте, навіть у змозі передбачати враження, яке Ви справляєте на оточення.

Додаток З

Тест опису поведінки (К. Томас, адаптований Н. Гришиною)

Будь ласка, оберіть із кожної пари запропонованих суджень те, яке є найбільш типовим для характеристики Вашої поведінки.

Опитувальник

1.

А. Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв’язння спірного питання.

Б. Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обоє не згодні.

2.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся залагодити справу з урахуванням інтересів іншого й своїх.

3.

А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

4.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5.

А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості.

6.

А. Я намагаюся уникнути виникнення неприємностей для себе.

Б. Я намагаюся добитися свого.

7.

А. Я намагаюся відкласти розв’язання спірного питання з тим, щоб із часом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого.

8.

А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Я, насамперед, намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі зачеплені інтереси та питання.

9.

А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

Б. Я роблю зусилля, щоб добитися свого.

10.

А. Я твердо прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11.

А. Насамперед, я намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі зачеплені інтереси й питання.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

12.

А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14.

А. Я повідомляю іншому свою точку зору й запитую про його погляди.

Б. Я намагаюся показати іншому логіку та переваги моїх поглядів.

15.

А. Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

Б. Я намагаюся зробити усе необхідне, щоб уникнути напруженості.

16.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17.

А. Зазвичай я наполегливо намагаюся добитися свого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.

18.

А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

19.

А. Насамперед, я намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі зачеплені інтереси й спірні питання.

Б. Я намагаюся відкласти розв’язання спірного питання, щоб із часом вирішити його остаточно.

20.

А. Я намагаюся негайно здолати наші розбіжності.

Б. Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод і втрат для всіх.

21.

А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

Б. Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.

22.

А. Я намагаюся знайти позицію, яка посередині між моєю позицією й точкою зору іншої людини.

Б. Я відстоюю свої бажання.

23.

А. Я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного.

Б. Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв’язання спірного питання.

24.

А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

Б. Я намагаюся переконати іншого дійти компромісу.

25.

А. Я намагаюся довести іншому логіку й переваги моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27.

А. Я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28.

А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Залагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.

29.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху.

Ключ

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11	А				Б
12				Б	А
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30			А	Б	

У ключі кожна відповідь «А» або «Б» дає уявлення про кількісне вираження: суперництва, співпраці, компромісу, уникнення й пристосування. Якщо відповідь збігається з вказаною в ключі, їй привласнюється значення 1, якщо ні – значення 0. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Додаток И

СПЕЦКУРС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТЕОЛОГІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»

Програма вивчення навчальної дисципліни «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 041 Богослов'я.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки: для засвоєння програми дисципліни необхідні знання, уміння та компетенції з таких дисциплін: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Вступ до спеціальності та основи богослов'я», «Педагогіка», «Психологія», «Історія України та української культури», «Догматичне богослов'я», «Порівняльне богослов'я», «Апологетика», «Історія та теорія світової культури», «Державне законодавство про релігію», «Історія древньої християнської церкви», «Загальна історія православної церкви», «Історія православної церкви на території України», «Новітня історія православної церкви», «Святе Письмо Старого Заповіту», «Святе Письмо Нового Заповіту».

1. Опис навчальної дисципліни

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td><td>заочна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Кількість кредитів – 3</td><td>Галузь знань
041 Богослов'я
(шифр і назва)</td><td colspan="2" rowspan="2">Нормативна</td></tr>
<tr><td>Напрям підготовки
041 Богослов'я
(шифр і назва)</td></tr>
<tr><td>Модулів – 1</td><td rowspan="5">Спеціальність:
041 Богослов'я</td><td colspan="2">Рік підготовки</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 8</td><td>3</td><td></td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання_____ (назва)</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальна кількість годин – 90</td><td>1</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="12">Тижневих годин для денної форми навчання:
аудиторних – 2
самостійної роботи студента – 3</td><td rowspan="12">Освітньо-кваліфікаційний рівень:
бакалавр богослов'я</td><td>16 год.</td><td>6 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td>18 год.</td><td>6 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лабораторні</td></tr>
<tr><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td>56 год.</td><td>72 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Індивідуальні завдання:</td></tr>
<tr><td colspan="2">.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид контролю:</td></tr>
<tr><td>Екзамен</td><td>Екзамен</td></tr>
</table>

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. ***Метою*** викладання навчальної дисципліни «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» є формування в майбутніх бакалаврів з теології знань, навичок і вмінь здійснення комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

1.2. Основними ***завданнями*** вивчення дисципліни «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» є:

- формування ціннісного ставлення до комунікативної взаємодії теологів у майбутній професійній діяльності;
- надання студентам теоретичних знань щодо сутності, змісту, структури та функцій комунікативної взаємодії майбутніх бакалаврів з теології в професійній діяльності;
- активізація особистісного комунікативного потенціалу здобувачів вищої освіти;
- формування здатності актуалізувати знання у сфері богослов'я для різних аудиторій;
- формування в майбутніх бакалаврів з теології практичних комунікативних навичок та вмінь використання отриманих знань в освітньо-виховній, катехізичній та просвітницькій фаховій діяльності;
- здатність до комунікативної взаємодії в письмовій, усній формах та з використанням засобів електронного зв'язку для вирішення професійних завдань;
- формування освіченої, творчої особистості майбутнього теолога, яка має високий рівень комунікативної культури та активну життєвою позицією.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- богословське обґрунтування ролі комунікативної взаємодії в професійній діяльності теолога;
- сутність, функції, норми та стилі комунікативної взаємодії;
- сутність і види комунікативних бар'єрів та засоби їх уникнення й подолання;
- сутність, значення зворотного зв'язку та слухання;
- сутність і засоби та вербальної та невербальної комунікації, можливості їх використання для вирішення професійних завдань;
- основи переконувальної комунікації;
- методика місіонерського переконувального спілкування;
- причини та функції конфліктів, їх структуру та динаміку розвитку;
- шляхи запобігання та розв'язання професійних конфліктів;
- місце масової комунікації в сучасному суспільстві та міру її впливу;
- ставлення церкви до праці журналістів;
- особливості спілкування в електронних мережах;
- позитивний та негативний впливи інтернет-комунікації;

вміти:

– визначати комунікаційні позиції та цілі учасників комунікативного процесу;
– визначати когнітивне навантаження та часові й просторові обмеження в процесі комунікативної взаємодії;
– володіти грамотним виразним мовленням – усним та письмовим, доречно використовувати професійну термінологію;
– адаптувати знання у сфері богослов'я для різних аудиторій;
– володіти навичками кодування та декодування невербальних повідомлень;
– поводитися згідно з нормами світського та церковного етикетів;
– володіти методами переконувальної комунікації;
– запобігати та розв'язувати конфлікти;
– приймати рішення та передбачати результат комунікативної взаємодії в професійній діяльності;
– вміти співпрацювати зі ЗМІ;
– організовувати результативну фахову комунікативну взаємодію за допомогою електронних мереж.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТЕОЛОГІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 1. Дар слова як одна з рис образу Божого в людини. Християнин – свідок і посланець Нового Заповіту.

Тема 2. Теологія як частина цілковитого служіння людини Богові. Богослов'я як шлях людини до живого спілкування з Богом. Образ і моральні якості сучасного теолога. Необхідність постійного вдосконалення навичок фахової комунікативної взаємодії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФЕНОМЕН ТЕОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 1. Сутність та функції комунікативної взаємодії. Взаємодія й спілкування: схожість і відмінності. Модель процесу комунікації. Спілкування як необхідність. Стилі спілкування. Види інформації.

Тема 2. Норми та стилі комунікаційної взаємодії. Цілі та комунікаційні позиції учасників комунікативної взаємодії. Когнітивне навантаження комунікаційного процесу. Часові й просторові обмеження процесу комунікації. Сутність і види комунікативних бар'єрів. Засоби уникання й подолання комунікативних бар'єрів. Сутність та значення зворотного зв'язку. Слухання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Тема 1. Знакові системи. Мовлення усне, письмове, внутрішнє. Значення тексту в комунікативній взаємодії.

Тема 2. Культура мовлення теолога. Мовленнєвий етикет. Мова благовіствування. Адаптація знань у сфері богослов'я для різних аудиторій. Актуальність проблем міжкультурної й міжрелігійної комунікації.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ. ЦЕРКОВНИЙ ЕТИКЕТ

Тема 1. Сутність і засоби невербальної комунікативної взаємодії. Основні системи кодування й декодування повідомлень. Системи невербальної комунікації та їх взаємозв'язок. Цілі невербального спілкування та труднощі, які виникають під час кодування й декодування одиниць невербальної комунікації. Система кодування рухів Р. Бердвистла. Системи кодування емоцій П. Екмана та К. Леонхарда. Словники невербальної поведінки.

Тема 2. Поняття православного церковного етикету. Зовнішній вигляд теолога й священнослужителя. Правила звернення й листування.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. ОСНОВИ ПЕРЕКОНУВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.

Тема 1. Теорія міжособистісної взаємодії. Комунікативна взаємодія з метою організації діяльності. Механізм та види соціальної взаємодії.

Тема 2. Умови ефективності переконання. Особливості комунікатора. Особливості аудиторії. Співвідношення особливостей комунікатора й аудиторії. Особливості повідомлення. Методика місіонерського переконувального спілкування з опонентом.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6. КОНФЛІКТИ.

Тема 1. Сутність та причини виникнення конфліктів. Класифікація конфліктів. Динаміка розвитку конфліктів. Стратегії поведінки в конфліктній ситуації.

Тема 2. Маніпулятивні й актуалізаторькі моделі конфліктів. Методи розв'язання та усунення конфліктів. Запобігання конфліктам.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7. МІСЦЕ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. ЦЕРКВА ТА ЗМІ

Тема 1. Сутність поняття «масова комунікація». Функції засобів масових комунікацій. Цілі масової комунікації. Швидкість впливу засобів масової комунікації. Міра впливу засобів масової комунікації. Усвідомлення впливу засобів масової комунікації.

Тема 2. Церква та засоби масової комунікації. Ставлення церкви до праці журналістів. Церковні ЗМІ. Співпраця церкви зі світськими засобами масової інформації.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 8. ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕЛЕКТРОННИХ МЕРЕЖ

Тема 1. Загальні характеристики користувачів мереж Інтернет. Мотивація користувачів Інтернету. Особливості спілкування в електронних мережах.

Тема 2. Позитивний вплив інтернет-комунікації. Дистанційне навчання. Негативний вплив електронних мереж. Інтернет-залежність.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви тематичних розділів і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л.	сем./пр./лаб.	сам.роб.			л.	сем./пр./лаб.	сам. роб.	
					І.З.					І.З.
1	2	3	4	5		6	7	8	9	
Тема 1. Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності	10	2	2	6						
Тема 2. Комунікативна взаємодія як феномен теологічної діяльності	12	2	2	8						
Тема 3. Вербальні засоби комунікативної взаємодії	10	2	2	6						
Тема 4. Невербальні засоби комунікативної взаємодії. Церковний етикет	10	2	2	6						
Тема 5. Основи переконувальної комунікації	12	2	2	8						
Тема 6. Конфлікти	12	2	2	8						
Тема 7. Місце масової комунікації в сучасному суспільстві. Церква та ЗМІ	12	2	4	8						
Тема 8. Особливості комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж	12	2	2	6						
Усього годин	90	16	18	56						

4. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності	2
2.	Комунікативна взаємодія як феномен теологічної діяльності	2
3.	Вербальні засоби комунікативної взаємодії	2
4.	Невербальні засоби комунікативної взаємодії. Церковний етикет	2
5.	Основи переконувальної комунікації	2
6.	Конфлікти	2
7.	Місце масової комунікації в сучасному суспільстві. Церква та ЗМІ	2
8.	Особливості комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж	2
Разом		16

5. Теми семінарських та практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Д.	З.
1	*Круглий стіл на тему:* «Значення комунікативної взаємодії в професійній діяльності теолога. Образ сучасного богослова»	2	
2	*Семінар-дискусія на тему:* «Думки святих отців Церкви про світську освіту та інтелектуальний розвиток християнина»	2	1
3	*Обговорення доповідей на тему:* «Пошуки оптимальних шляхів духовно-морального відродження сучасної молоді»	2	1
4	*Семінар-прес-конференція на тему:* «Діловий та церковний етикет Ставлення православного богослова до моди»	2	
5	*Круглий стіл на тему:* «Стратегії переконувальної комунікативної взаємодії в професійній діяльності теолога»	2	1
6	Відпрацювання навичок конструктивного виходу з конфліктних ситуацій та запобігання їм	2	1
7	*Семінар-дискусія за темами:* «Засоби масової інформації: користь або шкода?» «Участь священнослужителів і теологів у публічних заходах»	4	1
8	*Дискусія за допомогою електронної мережі на тему:* «Особливості використання Інтернету теологами з метою професійної взаємодії»	2	1
	Усього годин	18	6

6. Самостійна робота

	Назва теми	Кількість годин
1.	**Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності** *1. Скласти есе на тему: «Чому я вирішив стати богословом?»* *2. Зробити презентацію «Пояснення суті й призначення богослов'я святими отцями Церкви та сучасними богословами».* *3. Уважно прочитати «Слово четверте» й «Слово п'яте» праці святителя Іоана Златоуста «Про священство». Студентам слід самостійно розділитися на мінігрупи по дві особи. За прочитаною працею святителя скласти п'ять запитань про дар слова та обмінятися зі своїм напарником запитаннями за допомогою електронної пошти; відповісти на запитання напарника. Після – оцінити відповіді напарника на поставлені Вами запитання. Проаналізувати, що було найбільш важким під час виконування цього завдання.* *4. Пройти анкетування щодо власних комунікативних навичок. Проаналізувати отримані результати. Окреслити шляхи вдосконалення власних комунікативних навичок.* *5. Перерахувати умови, за яких людина не повинна проявляти свій духовний дар (Перше Послання св. апостола Павла до коринтян)*	6
2.	**Комунікативна взаємодія як феномен теологічної діяльності** *1. Вивчити основні поняття до теми.* *2. Для виконання цього завдання слід самостійно розділитися на мінігрупи по двоє. На підставі вивченого матеріалу до цього завдання скласти кросворд за 15 визначеннями (на окремому аркуші паперу). Обмінятися кросвордом зі своїм напарником і розгадати його, виділивши найцікавіше запитання. Які труднощі виникли під час виконання цього завдання? Проаналізуйте їх.* *3. Написати доповідь на тему «Роздуми про світську освіту та інтелектуальний розвиток християнина». Чи збігається Ваша думка з думками відомих богословів? Наведіть приклад богословської думки, близької до Вашої та протилежній їй*	8
3.	**Вербальні засоби комунікативної взаємодії** *1. Вивчити основні поняття до теми.* *2. Написати відповідь на запитання «Для чого Бог створив світ?» для дитини 10 років; людини дорослої, але невіруючої; для слухачів катехізичних курсів; для дорослої важкохворої маловоцерковленої людини.* *3. Для виконання цього завдання слід поділитися на групи по 4 особи. Обрати відповідального. Скласти спільну доповідь на тему: «Пошуки оптимальних шляхів духовно-морального відродження сучасної молоді», для цього розподілити роботу з підготовки доповіді між учасниками групи. Загальне оформлення та коректуру остаточного вигляду доповіді робить відповідальний, попередньо порадившись із підгрупою.* *4. За допомогою електронної пошти обмінятися доповідями з іншою підгрупою, прочитати її та скласти рецензію (підготовка рецензії – також справа групова)*	6

4.	**Невербальні засоби комунікативної взаємодії. Церковний етикет.** *1. Спираючись на знання паралінгвістики, навчитися читати один і той самий текст, змінюючи параметри голосу залежно від емоцій, які хочете передати, та аудиторії перед якою умовно виступаєте.* *2. Простежити за собою впродовж декількох днів і визначте «слова-паразити», від яких слід позбавитися особисто Вам. До якого підрозділу невербальної комунікації вони належать?* *3. Підготувати презентацію за однією з тем «Правила поведінки на фуршеті», «Правила поведінки в трапезній».* *4. Скласти таблицю «Відмінність норм церковного етикету від сучасних світських правил поведінки».* *5. Для виконання цього завдання слід поділити групи по 3 особи. Обрати відповідального, який розподілить учасників групи по черзі, згідно з якою буде відбуватися колективне створення доповіді на тему «Скромність як доброчесність». Умовно обсяг роботи ділиться на всіх учасників групи. Першу частину письмової роботи складає перший учасник групи, другий – другу, а третій – останню частину роботи. Додаючи свою частину роботи будьте уважними й не повторюйте вже викладені думки*	6
5.	**Основи переконувальної комунікації** *1. Яким чином апостоли Петро та Юда переконують християн не слідувати за псевдовчителями? (Друге Соборне Послання св. апостола Петра. Соборне послання св. апостола Юди).* *2. Перерахуєте засоби переконувальної комунікації, які апостол Павло використовує при спілкуванні з коринтянами, щоб переконати їх пожертвувати кошти Єрусалимській громаді (Друге Послання св. апостола Павла до коринтян (глави 8, 9)).* *3. Розробити практичні рекомендації для теологів щодо основних якостей теолога як переконливого комунікатора.* *4. Скласти таблицю особливостей аудиторії, від яких залежить ефективність переконання. Згідно зі складеною таблицею, охарактеризувати свою навчальну групу.* *5. Керуючись знаннями про вплив форми повідомлення на ефективність переконувальної комунікації, скласти переконувальне повідомлення на тему: «Євангельське розуміння свободи є істинним».* *6. Навчальній групі необхідно самостійно поділитися на дві підгрупи. У підгрупі обмінятися повідомленнями на тему «Євангельське розуміння свободи є істинним» та обрати найбільш переконливе*	8

6.	**Конфлікти** *1. Підготувати повідомлення на тему «Навіщо теологові знання у сфері конфліктології?»* *2. Оцінити за допомогою психологічних тестів рівень своєї тривожності й внутрішньої конфліктності. Чи замислювалися Ви раніше про необхідність роботи над собою в цьому напрямі?* *3. Уважно прочитати «Бесіду 10 «На гнівливих» святителя Василя Великого. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/Besedi/10. Дати письмову відповідь на питання: Як святитель пояснює причини гніву? Яким чином учить від нього позбавлятися?* *4. Для виконання цього завдання слід розподілитися на мінігрупи по 4 особи, дві з яких готують повідомлення на тему: «Причини виникнення конфліктів. Психологічний погляд», а дві інші – на тему «Причини виникнення конфліктів. Богословський погляд». Після чого слід зіставити обидва погляди та разом скласти загальний висновок.* *5. Розробити рекомендації щодо запобігання конфліктам у сім'ї на міжрелігійному ґрунті.* *6. Скласти письмове повідомлення про особливості спілкування з конфліктними людьми, що прийшли до храму*	8
7.	**Місце масової комунікації в сучасному суспільстві. Церква та ЗМІ** *1. Розробити 10 тестових завдань різних видів з обраної теми лекційного заняття.* *2. Обмінятися тестовим завданням з одногрупником та відповісти на його тестові запитання. Перевірити відповідь напарника на Ваші тестові завдання.* *3. Розробити практичні рекомендації для священнослужителів та теологів щодо підготовки до виступу на радіо та телебаченні.* *4. Підготувати виступ по радіо на тему: «Православне паломництво» на 10 хвилин.* *5. Для наступного завдання слід розподілитися на мінігрупи по 3 особи. Кожен із членів мінігрупи виконує своє завдання: виступає в ролі редактора та оператора; або в ролі кореспондента; або теолога, в якого беруть інтерв'ю. Бесіда має тримати не менше ні 15 хвилин. Результати подати у вигляді відеофайлу*	8
8.	**Особливості комунікативної взаємодії за допомогою електронних мереж** *1. За допомогою інтернет-ресурсів знайти та опрацювати інформацію щодо тактовного спілкування в електронних мережах.* *2. Розробити практичні рекомендації для священнослужителів та теологів щодо спілкування в соцмережах.* *3. Скласти незалежну характеристику на свого одногрупника як на користувача соцмережі, не вказуючи при цьому його імені, але відображаючи його позитивні й негативні професійні якості.* *4. Розподілитися самостійно на групи по 5–7 осіб та провести дискусію «Розвиток інтересу до духовного життя в молоді через комунікативну взаємодію в соціальних мережах» на зручній для Вас інтернеті-платформі. Надати роздрук дискусії*	6
Разом		56

7. Методи навчання

У процесі викладання навчальної дисципліни для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів передбачено застосування лекцій проблемного характеру, лекцій удвох, лекцій-дискусій, лекцій із заздалегідь запланованими помилками, проведення семінарів-дискусій, круглих столів, обговорень, робота в групах різноманітного складу, підготовка доповідей, презентацій, самостійна робота з основною й додатковою літературою, самостійна організація та виконання завдань в групах мінливого складу, самостійне виконання контрольної роботи (для заочної форми навчання), консультації.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Згідно з Положенням про поточний та підсумковий контроль знань студентів відповідно до Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС), підсумковий семестровий контроль здійснюється як сумарне оцінювання за результатами всіх ПМК, проведених протягом семестру.

Підсумкова оцінка з дисципліни виставляється за 100-бальною шкалою згідно з Положенням про поточний та підсумковий контроль знань студентів відповідно до Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС). Враховується робота протягом передекзаменаційного семестру.

Загальна (кінцева) оцінка знань студента є сумою трьох елементів:

а) оцінка складання екзамену;

б) оцінка рівня роботи студента на семінарських заняттях;

в) оцінка систематичності відвідування лекцій з дисципліни.

Результати екзамену оцінюються в діапазоні від 0 до 40 балів (включно). Екзамен проводиться у вигляді підсумкової роботи, яка містить: два теоретичних питання та одне практичне завдання.

Якщо студент за результатами підсумкової роботи набрав менше ніж 20 балів, він отримує незадовільну підсумкову оцінку, незалежно від його результатів за іншими складовими.

Оцінка рівня роботи студента на практичних заняттях здійснюється в межах 50 балів.

Якщо за результатами оцінювання роботи на заняттях студент отримав менше ніж 30 балів, він не допускається до екзамену. Викладач, який веде семінарські заняття, визначає перелік завдань, що повинні бути виконані студентом для допуску до екзамену.

Оцінка систематичності відвідування лекцій з дисципліни здійснюється за шкалою 10, 5, 0 балів.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	*ЄКТС*	*Оцінка за національною шкалою*	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	*для заліку*
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
67-74	D	задовільно	
60-66	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Рекомендована література

Основна

1. Алипий (Кастальский-Бороздин), архимандрит. Догматическое богословие. Курс лекций / Алипий (Кастальский-Бороздин), Исайя (Белов). Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2000. 288 с.
2. Василий Великий, святитель Беседа 10. «На гневливых». URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/Besedi/10 (дата обращения: 30.01.0219).
3. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2003. 320 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2005. 304 с.
5. Гарькавец С. А. Психология невербального общения : учеб. пособ. Северодонецк : Петит, 2015. 214 с.
6. Гриффин Э. Коммуникация: теории и практики. Харьков : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2015. 688 с.
7. Гулевич О. А. Психология коммуникации. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2007. 384 с.
8. Давыденков Олег, прот. Догматическое богословие. URL: http://azbyka.ru/library/dogmaticheskoe-bogoslovie-davydenkov.shtml (дата обращения: 30.01.0219).
9. Иоанн Златоуст, святитель. О священстве. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Zlatoust/o_svyashenstve/ (дата обращения: 30.01.0219).
10. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. Москва : Эксмо, 2007. 416 с.

11. Коротаева Е.В. Основы педагогики взаимодействий: теория и практика : монография. Екатеринбург : Изд-во УрГПУ, 2013. 203 с.

12. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. Москва : 2009. 504 с.

13. Миссиология : учеб. пособ. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Миссионерский отдел, 2010. 400 с.

14. Почепцов. Г. Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. 656 с.

15. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика Методики и тесты : учеб. пособ. Самара : БАХРАХ-М, 2001. 672 с.

16. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности : учеб. пособ. для вузов. Москва : Школа-Пресс, 1995. 384 с.

17. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Ter/_Index.php (дата обращения: 30.01.0219).

18. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

19. Харитонов М. В. Психология современных коммуникаций: монография. Санкт-Петербург : Изд-во СПбАУЭ, 2010. 352 с.

20. Яковлев И. П. Ключи к общению. Основы теории коммуникаций. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2006. 240 с.

Додаткова література

1. Адамьянц Т. З. Социальная коммуникация. Москва : ИС РАН, 2005. 158 с.

2. Вознюк А. В. Главные аспекты общей теории влияния : монография. Житомир : LAP, 2017. 116 с.

3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания психологи. URL: http://dou4sun.ru/files/File/biblioteka_ananiev-man-reflection.pdf (дата обращения: 30.01.0219).

4. Архимандрит Платон (Игумнов). Православное нравственное богословие. URL: https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/pravoslavnoe-nravstvennoe-bogoslovie-igumnov/ (дата обращения: 30.01.0219).

5. Асмолов А. Г. Психология личности : учебник. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 367 с.

6. Гофман Э. Ритуал взаимодействия: очерки поведения лицом к лицу / пер. с англ.; под. ред Богомоловой Н., Леонтьева Д. Москва : Смысл, 2009. 319 с.

7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф .Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2004. 422 с.

8. Философия коммуникации: проблемы и перспективы : монография / под ред. С. В. Клягина, О. Д. Шипуновой. Санкт-Петербург : Изд-во Политехн. ун-та, 2013. 260 с.

9. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. 490 с.

10. Шибутани Т. Социальная коммуникация / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 544 с.

11. Юсупов И. М. Психология эмпатии : теоретические и прикладные аспекты : автореферат дис. : 19.00.01. Санкт-Петербург, 1995. https://www.dissercat.com/content/psikhologiya-empatii (дата обращения: 30.01.0219).

Додаток К

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Дерстуганова Н. В. Наукові виміри проблеми фахової комунікації майбутніх бакалаврів-теологів крізь призму їхньої професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2017. Вип. 56–57 (109–110). С. 160–165.

2. Дерстуганова Н. В. Специфіка підготовки майбутніх бакалаврів з теології у педагогічній теорії: ключові поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки :* зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 3 (62), вересень 2018. Т. 2. С. 77–81.

3. Дерстуганова Н. В. Педагогічний супровід формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності: особливості організації експериментального навчання. *Інноваційна педагогіка :* наук. журнал / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Одеса, 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 59–62.

Статті в наукових фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз

4. Дерстуганова Н. В. Актуальні аспекти формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки».* 2018. № 1 (15). С. 96–101.

5. Дерстуганова Н. В. Педагогічні аспекти концептуалізації поняття «богослов'я». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. № 8 (82). С. 33–42.

6. Дерстуганова Н. В. Інтеграційна функція комунікативної взаємодії майбутніх теологів: проблеми теорії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / ред. кол.:

В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 173. С. 232–236.

7. Дерстуганова Н. В. Педагогіка професійної взаємодії як чинник подолання духовної кризи особистості. *Молодий вчений :* наук. журнал. 2018. № 10 (62) жовтень. С. 39–42.

8. Дерстуганова Н. В. Результати експериментальної перевірки ефективності структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Молодий вчений :* наук. журнал. 2019. № 8 (72) серпень. С. 58–62.

Стаття в зарубіжному виданні

9. Derstuganova N. Structural-functional model of the readiness formation of future theology bachelors for communicative interaction in professional life. *European Journal of Education and Applied Psychology. Scientific journal*. Vienna, 2019. № 3. P. 7–10.

Матеріали конференцій

10. Дерстуганова Н. В. Педагогічні орієнтири наукового пошуку шляхів формування ключових компетентностей майбутніх теологів. *Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи:* тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і найковців (Дніпро, 22 березня 2018 р.). Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. С. 53–54.

11. Дерстуганова Н. В. Педагогічні основи впровадження інновацій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців-теологів. *Підвищення якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах за рахунок інтерактивних форм навчання* : матеріали Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції з проблем вищої освіти (Харків, 9–10 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 32–33.

12. Дерстуганова Н. В. Готовність майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності як актуальна проблема. *Актуальні дослідження в соціальній сфері :* матеріали дванадцятої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 листопада 2018 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2018. С. 202–204.

13. Дерстуганова Н. В. Мотиваційно-цільовий компонент – системоутворювальний складник у структурі готовності майбутніх бакалаврів з

теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Conduct of modern science – 2018 :* materials of the XIV International scientific and practical Conference (November 30 – Decemder 7, 2018). Sheffield : Science and education LTD, 2018. Pedagogical sciences. P. 44–46.

14. Дерстуганова Н. В. Когнітивно-операційний компонент як складник готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. *Освіта та наука без кордонів – 2018 :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (7–15 грудня 2018 р.). Пшемишль, 2018. Секція: Педагогічні науки. Психологія й соціологія. С. 26–28.

15. Дерстуганова Н. В. Деякі аспекти реалізації особистісно-рефлексивного компонента у структурі готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії. *Основні напрями розвитку педагогічної науки :* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 105–107.

16. Дерстуганова Н. В. Освітнє середовище духовних закладів освіти: зміст і пріоритети. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 квітня 2019 р.) / ГО «Іститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Іститут інноваційної освіти», 2019. С. 21–23.

17. Дерстуганова Н. В. Характеристика і функціональна сутність організаційно-педагогічних умов як фактору ефективності освітнього процесу. *Актуальні питання сучасної науки* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20–21 квітня 2019 р.). Київ : МЦНД, 2019. С. 44–45.

18. Дерстуганова Н. В. Моделювання як метод наукового пізнання. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3–4 травня 2019 р.) : у 2 ч. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. С. 20–21.

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Україна, 69002
м. Запоріжжя,
Жуковського, 70 "Б"
тел. (061) 764-57-15
(0612) 63-99-73
факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st.,
69002 Zaporizhja,
UKRAINE
tel. (061) 764-57-15
(0612) 63-99-73
fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 600 "02" 05 2019 р.

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему «Формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни активно впроваджувалися у практику роботи кафедри богослов'я та гуманітарних дисциплін Класичного приватного університету м. Запоріжжя. Головна увага при цьому була спрямована на те, щоб реалізувати на практиці основні ідеї, теоретичні положення та висновки дослідження, пов'язані із формуванням готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Автором дослідження було організовано роботу науково-методичного семінару «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії у професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» для викладацького складу університету з метою збагачення теоретичними знаннями та практичним досвідом формування в майбутніх бакалаврів із теології готовності до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Ефективними у професійній підготовці майбутніх теологів виявилися: спецкурс «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності», який органічно поєднується із викладанням фахових дисциплін та авторські модулі, якими були збагачені ряд предметів обов'язкового та варіативного циклів.

Результати, отримані завдяки упровадження авторських положень і рекомендацій Дерстуганової Н.В. позитивно й результативно вплинули на якість формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Ректор В. М. Огаренко

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
ПОЛТАВСЬКА МІСІОНЕРСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ
39803, вул. Конституції, 12
м. Горішні Плавні, Полтавська обл.

UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH
POLTAVA MISSIONARY THEOLOGICAL SEMINARY
39803, Konstytutsii str., 12
Horishni Plavni city, Poltavs`ka obl.

приймальня/office: +380 5348 48268 +380 5348 48406
канцелярія/chancellary: +380 0979857530
www.missia.org.ua
e-mail: orth.mission.ua@gmail.com
Р/р 26001554341600
в Банк: ПАТ «УкрСиббанк»
ЄДРПОУ 25157702, МФО 351005

від «09» травня 2019
№ 067

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему «Формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності»**, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

В освітньому процесі Полтавської місіонерської духовної семінарії впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни з формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності протягом 2016-18 н. р.

Наукове дослідження Дерстуганової Н. В. є актуальним та своєчасним, спрямованим на підготовку висококваліфікованих кандидатів для пастирського служіння, богословів та фахівців інших форм церковного служіння.

Особливо цінним виявився досвід організації дисертанткою роботи науково-методичного семінару для викладачів закладів вищої освіти теологічного профілю «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії у професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» з метою опанування теоретичних знань та практичних навичок щодо формування компетентності в здійсненні ефективної комунікативної взаємодії у професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології.

Результатом впровадження авторських напрацювань стала структурно-функціональна модель, яка включає реалізацію таких організаційно-педагогічних умов, зокрема: орієнтацію викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх теологів через затвердження та зміцнення в них доброчесності; інтеріоризацію ціннісного ставлення студентів-теологів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності; створення комунікативно-орієнтованого середовища; забезпечення оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу шляхом активізації в аудиторній, позааудиторній роботі та виробничій практиці механізмів особистісно-професійного саморозвитку.

Ефект від впровадження методичних напрацювань дисертантки виявився у підвищенні рівня готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Отже, можна зробити висновок, що результати досліджень Дерстуганової Н. В. мають теоретичне й практичне значення та впроваджені в науково-педагогічну практику.

Віце-ректор Полтавської місіонерської
духовної семінарії, к.ф.н. *єпископ Веніамін (Погребной В.В.)*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон 239-30-33

08.05.19р. № 01-10/939
На №

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему «Формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності»**, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Одним з найважливіших чинників міжрелігійного миру в державі є система якісної теологічної освіти, орієнтована за залучення сучасних педагогічних досліджень у навчальний процес. Особливо актуальним на сучасному етапі являється це питання для такої великої й багатонаціональної держави як Україна, що стала на шлях духовного відродження після багаторічного процесу вимушеної секуляризації. Саме тому, дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни, орієнтоване на формування готовності майбутніх бакалаврів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності є актуальним та своєчасним.

Результати наукового пошуку Дерстуганової Н. В. було впроваджено в освітній процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова протягом 2016-18 н. р., які дозволили здійснити багатовекторний вплив на пробудження комплексного інноваційного підходу викладачів і студентів щодо формування готовності майбутніх фахівців із релігієзнавства до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Упровадження в освітній процес окремих модулів авторського спецкурсу «Педагогічна майстерність: формування готовності до здійснення комунікативної взаємодії у професійній діяльності майбутніми бакалаврами з теології» для викладацького складу університету сприяло розширенню та поглибленню теоретичних знань та практичних навичок формування у майбутніх бакалаврів із релігієзнавства готовності до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Результативним у професійній підготовці майбутніх релігієзнавців виявилося застосування визначених тем та модулів авторського спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності», який органічно поєднується з викладанням фахових дисциплін.

Ефект від упровадження методичних напрацювань дисертантки виявився у підвищенні рівня готовності майбутніх бакалаврів із релігієзнавства до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Отже, можна стверджувати, що результати досліджень Дерстуганової Н. В. мають теоретичне і практичне значення та впроваджені в науково-педагогічну практику.

Ректор **акад. В. П. Андрущенко**

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ»
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Незалежної України, 57-А, м. Запоріжжя, 69035, тел/факс 061 222 25 84
zoippo.zp.ua@gmail.com, код ЄДРПОУ 02136146

10.06.2019 № 348

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему
«Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності»,
поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Відродження теології як науки, створення системи теологічної освіти в світському освітньому просторі дозволяє здійснити кваліфіковану професійну підготовку фахівців, які живуть у релігійній традиції й зсередини її освоюють. Якісна система богословської освіти, пошук сучасних підходів щодо вивчення релігійного феномену, формування готовності майбутніх фахівців у галузі релігії до високорезультативної комунікативної взаємодії у професійній діяльності виступають надійним підґрунтям сталого міжконфесійного та міжрелігійного миру в державі.

Згідно з науковою позицією Дерстуганової Н. В., орієнтація викладачів закладів вищої освіти на посилення спрямованості гармонійного духовного зростання майбутніх фахівців затвердженням та зміцненням в них доброчесності, інтеріоризації ціннісного ставлення студентів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності виступають одними з найважливіших умов формування готовності майбутніх бакалаврів із теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності. У повній мірі ця позиція стосується й післядипломної освіти педагогів, які безпосередньо викладають курси духовно-морального спрямування, зокрема «Основи християнської етики» (1-11 кл., видавництво «Свічадо»), «Християнська етика в українській культурі» (автори Красікова Г.І., Більченко Є.В., Сіданіч І.О. та інші) (1-4, 5-9 кл., видавництво «Сім кольорів»), «Біблійна історія та християнська етика: програма для загальноосвітніх навчальних закладів» (1-11 кл., видавництво ФОП Мирон І.А. Полтава).

Для збагачення змісту окремих дисциплін, а також курсів підвищення кваліфікації вчителів, які викладають курс «Етика» та «Християнська етика», упродовж 2016-2018 навчальних років в освітній процес КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР Дерстугановою Н. В. упроваджувалися окремі модулі спецкурсу «Основи комунікативної взаємодії теологів у професійній діяльності» під час проведення семінарів «Використання сервісу Web 2.0 LearningApps.org для створення дидактичних завдань у викладанні курсів духовно-морального спрямування», «Використання інформаційних технологій у викладанні курсів духовно-морального спрямування», «Розвиток творчих здібностей учнів як дієвий засіб успішної соціалізації в подальшому дорослому житті», а також круглого столу «Актуальні проблеми викладання курсів духовно-морального спрямування», на яких обговорено авторські ідеї дисертанта.

Результати дослідження Дерстуганової Н. В. підтверджують не тільки їхню значущість, актуальність, теоретичну й практичну вагомість, але й перспективність. Вони виявились корисними не тільки для студентів, викладачів вищої школи щодо підготовки майбутніх фахівців у галузі релігії, а й для післядипломної педагогічної освіти

Результати дисертаційного дослідження розглянуто на засіданні кафедри теорії та методики виховання, протокол № 4 від 13.05.2019 року.

Проректор
з наукової роботи та міжнародної діяльності Т. ГУРА

Олена Сібіль
Світлана Гура

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЄПАРХІЯ

ХРАМ НА ЧЕСТЬ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ «ВІФЛЕЄМСЬКА»

49083, м. Дніпро, вул. Новосамарська, 6, тел. (097) 675-80-36.

Вих. № 27/05-19 від 27.05.2019р.

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему «Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності»**, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Протягом 2016-2019 років результати дисертаційного дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни упроваджувалися в роботу Православних богословських курсів (для дорослих) при храмі на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» Дніпропетровської єпархії Української Православної Церкви.

Актуальним для впровадження в освітній діяльності центру є низка положень дисертації, зокрема забезпечення оптимального поєднання різних видів активності, у тому числі й комунікативної, всіх суб'єктів навчання при викладанні дисциплін «Догматичне богослов'я», «Порівняльне богослов'я», «Моральне богослов'я», «Літургійне передання», «Канонічне право» та організації просвітницьких та паломницьких заходів.

Переорієнтація освітньо-виховного процесу на формування у слухачів курсів компетентності у здійсненні ефективної комунікативної взаємодії здійснювалося під час викладання кожної з дисциплін навчального плану, на підставі глибокого аналізу можливостей змісту навчальних дисциплін, оптимального використання наочних засобів, інтеграції освітнього й виховного процесів. Визначені в експериментальній моделі формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності методологічні підстави дозволяють результати наукового пошуку Дерстуганової Н. В. широко використовувати в системі духовної освіти та адаптувати їх до освітніх цілей різноманітних просвітницьких, катехізичних та місіонерських заходів.

Упровадження результатів наукового пошуку Дерстуганової Н. В. підтвердили їх теоретичну та практичну значимість, доцільність використання в процесі підготовці висококваліфікованих фахівців у галузі релігії.

Настоятель храму на честь ікони Божої Матері «Віфлеємська» прот. Вячеслав Білохатнюк

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЄПАРХІЯ

ХРАМ НА ЧЕСТЬ СВЯТОГО БЛАГОВІРНОГО КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА НЕВСЬКОГО

Вул. Адлерська, 29а, м. Дніпро, 49114, тел. (066) 047-61-19.

Вих. №13/19 від 13.05.19.

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни на тему «Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії у професійній діяльності», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати дисертаційного дослідження Дерстуганової Наталі Вікторівни активно впроваджувалися у практику роботи Недільної школи для дорослих при храмі на честь святого благовірного князя Олександра Невського Дніпропетровської єпархії Української Православної Церкви на протязі 2013-2017 навчальних років.

Найвагоміший результат підготовки слухачів у Недільній школі для дорослих отримано за рахунок впровадження безперервного процесу формування готовності до ефективної комунікативної взаємодії, який був здійснений паралельно викладанню богословських дисциплін протягом всього терміну навчання слухачів у Недільній школі для дорослих.

Особливого значення набула науково обґрунтована методика викладання дисциплін «Догматичне богослов'я», «Порівняльне богослов'я», «Моральне богослов'я», «Літургійне передання», «Устав та гімнографія» з використанням інтерактивних технологій навчання слухачів, що надало змогу організувати постійну взаємодію всіх учасників навчального процесу, створити атмосферу дієвого пізнання в режимі співпраці, сприяло особистісному духовному зростанню слухачів, розвитку їх потенційних творчих можливостей і намірів.

Здійснена апробація результатів наукового пошуку Дерстуганової Н. В. підтверджують їх актуальність і своєчасність, сприяють ефективній підготовці фахівців у галузі релігії до продуктивної комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Настоятель храму на честь святого благовірного князя Олександра Невського протоієрей Володимир Болотов